

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK INSTITUTI

X.Z.Qo‘chqorov

SUD STATISTIKASI

O‘quv-uslubiy qo‘llanma

Toshkent-2011

Mazkur o‘quv-uslubiy qo‘llanma TDYUI o‘quv-uslubiy Kengashi tomonidan muhokama qilinib, 2010 yil 25 noyabrdagi 4-sonli bayonnoma asosida nashrga tavsiya etilgan.

УДК: 34:31(075)

67.5

К97

Sud statistikasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma.
–T.: TDYUI nashriyoti, 2011. 170 bet.

Sarlavhada: O‘zbekiston Respublikasi
Adliya vazirligi, TDYUI.

ББК 67.5 я73

Tuzuvchi:

Qo‘chqorov X.Z. – “Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar” kafedrası o‘qituvchisi.

Taqrizchilar:

Norboev A.N. – Toshkent davlat yuridik instituti “Kriminalistika” kafedrası mudiri, yu.f.n., dotsent;

Abduqodirov Sh.Yo. – Jinoyat ishlari bo‘yicha Shayxontohur tumani sudi sudyasi, yu.f.n.

Ushbu o‘quv-uslubiy qo‘llanma fanni o‘quv dasturiga muvofiq amaldagi qonunchilik va adabiyotlar asosida tayyorlangan. O‘quv-uslubiy qo‘llanmada fanga oid quyidagi mavzular atroflicha yoritilgan: “Sud statistikasi” umumiy tushunchasi va tarixi, Sud statistikasining predmeti va usullari; Sud statistikasida statistik kuzatuvlar; Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro‘yxatga olish va hisobotlarni yuritish; Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik kuzatuvning tanlanma usuli; Huquqiy ma’lumotlarni to‘plashning ijtimoiy usullari; Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlash; Mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlar; O‘rtacha miqdor va ularning huquqiy statistikada qo‘llanilishi; Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari; Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo‘llanishi.

Ushbu o‘quv-uslubiy qo‘llanma yuridik oliy o‘quv yurtlari va fakultetlarining o‘qituvchilari hamda talabalari uchun mo‘ljallangan.

© X.Z.Qo‘chqorov

© Toshkent davlat yuridik instituti, 2011 y.

KIRISH

Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanmaning maqsadi – "Sud statistikasi" fanining dasturga muvofiq ravishda uslubiy jihatdan to'g'ri va to'la o'rganilishini ta'minlash orqali talabalarda "Sud statistikasi" fanidan bilim va ko'nikma hosil qilishga erishishdan iborat. O'quv-uslubiy qo'llanma talabalarga fanning har bir mavzusini samarali va chuqur o'rganishga, normativ manbalarni bilishga imkon bergan holda o'z ichiga tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxatini ham oladi.

O'rganilayotgan sohaning o'zgachaligi shundaki, u bir-ikkita qonun hujjatlarini emas, balki u ko'pgina qonun hujjatlarini bilishi lozim. Umuman olganda talabalar turli sohalarga oid qonun hujjatlarini o'rganmoqlari lozim.

Bu hujjatlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidan boshlangan holda xalqaro huquq normalarini o'z ichiga olib, idoraviy normativ hujjatlar bilan tamom bo'ladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimida yangilanishlar jarayoni sodir bo'lmoqda. Bu jarayon sud statistikasini ham qamrab oladi desak maqsadga muvofiq bo'ladi. Statistika kriminalogik, jinoyat-huquqiy, jinoyat-protsessual, penitensiar, kriminalistik, ma'muriy huquqiy sohada o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu fanlarning birontasi ham statistik ma'lumotlarsiz ya'ni, jinoyatchilik haqidagi statistika yoyinki huquqiy statistika ma'lumotlarisiz sermahsul rivojlana olmaydi. O'zlariga taalluqli bo'lgan statistika ma'lumotlari, miqdorlari ma'muriy-huquq, fuqarolik huquqi, soliq huquqi, mehnat huquqi va huquqning boshqa sohalari bo'yicha mutaxassislariga, sud psixiatrlari va huquqiy psixologlarga ham juda zarur hisoblanadi. Huquqiy statistika ma'lumotlarisiz huquqni muhofaza qiluvchi organlarining – sudlar, prokuratura, ichki ishlar, adliya organlarning faoliyatini tasavvur ham qilib bo'lmaydi.

Ushbu kursni o'rganish davomiyligi o'quv rejasiga asosan belgilanadi. Ushbu kurs faqatgina bir semestr davomida o'rganiladi, u ma'ruza va seminar mashg'ulotlaridan iborat bo'lib, shuningdek talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil ishlarni ham o'z ichiga oladi. Semestr oxirida kurs o'rganib bo'lingandan keyin talabalar yakuniy nazorat ishi topshiradilar.

Mazkur o'quv-uslubiy qo'llanma talabalarining mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishida va ularda faol ravishda qatnashishlarida yordam berishni o'z oldiga vazifa etib qo'ygan. Mazkur qo'llanmadagi uslubiy ko'rsatmalarda ushbu fanni o'rganish mexanizmlari, statistik ma'lumotlarni o'rganish natijasida olingan nazariy bilimlarni mustahkamlash masalalari ko'rib chiqilgan.

Ushbu holat talabaning o'quv jarayonidagi faoliyatiga ijodiy tus berib, uning amaliy faoliyatida mahorati oshishiga imkon beradi. Uslubiy tavsiyalarda o'rganilayotgan kursning birmuncha qiyinroq aspektlariga qisqacha tushuntirishlar berilgan.

O'quv-uslubiy qo'llanmada keltirilgan qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati mazkur kursni natijali o'rganishga imkon beradi. "Sud statistikasi" o'quv kursini o'rganishda eng avvalo mazkur kursning o'quv dasturiga e'tibor qaratish lozim,

chunki u talabalar uchun asosiy uslubiy yoʻnaltiruvchi hisoblanadi. Bundan tashqari mazkur oʻquv dasturi yakuniy nazorat ishlariga tayyorlanishda yordamchi vosita hisoblanadi.

Institutdagi oʻquv jarayonining birinchi kunidayoq talaba: kutubxonalardagi oʻquv zallarida tizimli ravishda:

- mustaqil ish olib bormogʻi;
- mustaqil oʻqish uchun ajratilgan mavzularni oʻrganishi;
- yakuniy va oraliq nazoratga tayyorlanishi;
- seminar mashgʻulotlarida muntazam qatnashib, fan yuzasidan bilim va koʻnikmalarini mustahkamlab borishi lozim.

Talabalarning imtihonga tayyorgarlik koʻrishining asosiy shakli mustaqil ish hisoblanib, u butun semestr davomida olib boriladi. Mustaqil ishlarni muvaffaqiyatli va samarali bajarish uchun mazkur kursning oʻquv dasturiga, seminar mashgʻulotlar rejasiga, metodik koʻrsatmalar va normativ materiallarga asoslanmoq lozim. Havola qilinayotgan oʻquv-uslubiy qoʻllanmada “Huquqni muhofaza qiluvchi organlar” kursini oʻrganishdagi murakkab masalalarga javob topish boʻyicha aniq takliflar keltirilgan.

**Fandan o‘tiladigan mavzular va ular bo‘yicha mashg‘ulot
turlariga ajratilgan soatlarning taqsimoti**

№	Mashg‘ulotlar bo‘yicha mavzular nomi	Ma’ruza (soat)	Seminar (soat)
1.	Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi, sud statistikasining predmeti va usullari	1	2
2.	Sud statistikasida statistik kuzatuvlar	1	2
3.	Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro‘yxatga olish va hisobotlarni yuritish	1	2
4.	Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik kuzatuvning tanlama usuli	0.5	2
5.	Huquqiy ma’lumotlarni to‘plashning ijtimoiy usullari	0.5	2
6.	Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlash. Mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlar	2	2
7.	O‘rtacha miqdor va ularni huquqiy statistikada qo‘llanilishi	1	2
8.	Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari	1	2
9.	Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo‘llanishi	2	2
	JAMI:	10	18

KURSNI O'RGANISH BO'YICHA USLUBIY TAVSIYALAR

Talabalarning mustaqil ishlarini olib borishlari bo'yicha uslubiy tavsiyalar

Umumiy tavsiyalar

Talabaning mustaqil ishi – bu individual yoki jamoaviy o'quv faoliyati bo'lib, u o'qituvchining bevosita rahbarligi ostida emas balki talabalarning o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Mustaqil ish o'quv faoliyatining alohida tashkillashgan shakli bo'lib, u talabalarning kelgusi darslarga tayyorlanish darajasini oshirish, o'quv mashg'ulotlarini mustaqil bajarish borasidagi malakasini shakllantirish, shuningdek o'zining muayyan maqsadlarga yo'naltirilgan mustaqil faoliyatini tashkil etish uslublarini egallashga yo'naltirilgan.

Mustaqil ta'lim olishning turli uslublari ichida didaktik aloqa zarur element hisoblanadi, talabaning mustaqil ishi “Sud statistikasi” o'quv kursini, asosiy normativ-huquqiy aktlar va o'quv kursi bo'yicha adabiyotlar mazmunini kengroq va ijodiy yo'sinda o'zlashtirishni rag'batlantirishga qaratilmog'i lozim.

Talabalarning mustaqil ishini tashkil etishda materiallarni o'zlashtirish bosqichma-bosqich usuli o'z ichiga dastlabki tayyorgarlikni, manbaning nazariy mazmunini bevosita o'rganishning, olingan bilimlarni umumlashtirishni o'z ichiga oladi.

Dastlabki tayyorgarlik o'z ichiga materiallarni o'rganish maqsadini aniqlashtirishni, tahlil qilingan masalalar axborot bazasini baholashni, uning ilmiy va amaliy dolzarbligini oydinlashtirishni oladi. Nazariy mazmunini o'rganish mavzuning mazmunini ochib beruvchi tushuncha va qoidalarini aniqlashtirish, ularning o'zaro munosabatlarining o'rganish va tizimlashtirishdan iborat. Olingan bilimlarini umumlashtirish nazariy qoidalarini o'rganilayotgan o'quv kursining umumiy strukturasidagi o'rnini aniqlashga va ularning amaliy faoliyatdagi ahamiyatini belgilashga imkon beradi.

Huquq manbalari bilan ishlashda uslubiy tavsiyalar

Mustaqil ish eng avvalo talabaning normativ-huquqiy aktlar bilan ishlash malakasini hosil qilishga qaratilgandir. Normativ-huquqiy aktlarni tahlil qilishda talaba albatta uni to'g'ri o'rganmog'i, uning asosiy rekvizitlari (to'liq rasmiy nomlanishi, qachon va qaysi davlat organi tomonidan qabul qilinganligi, qachon va kim tomonidan imzolanganligi, qayerda chop qilinganligi)ni, kuchga kirish tartibi va amal qilish sohasini yaxshi bilmog'i lozim.

“Sud statistikasi” o'quv kursining huquqiy manbalarini o'rganish jarayonida talabalar, mazkur hujjatning qabul qilinishining tarixiy sharoitlari va sabablarini to'g'ri belgilab olishlari zarurdir. Eng asosiysi ushbu hujjat mohiyatini, davlat uni qanday maqsadlarda ishlab chiqqanligi va qabul qilganligini, uning aynan shu

davrda qabul qilinishiga nimalar sabab bo'lganligini, ijtimoiy maqsadini bilish kerak.

Har bir normativ-huquqiy aktning o'rganishda u alohida ajratib olinmay, balki boshqa huquq normalari bilan tizimli bog'liqlik doirasida tahlil kerak.

Mustaqil o'qish jarayonida yangi manbalarni o'rganishda talabalar atamalarga alohida e'tibor bermog'i lozim. Ularning lozim darajada bilmaslik, hujjat mazmunini chuqur tushunishga imkon bermaydi. Bundan tashqari atamalarni bilmaslik, butun kurs davomida mavzuning mohiyatini ochib beruvchi asosiy qoidalarni tushunishga xalaqit beradi. Mana shuning uchun tajribadan kelib chiqqan holda, yuridik lug'atlarni, eng avvalo qomusiy xususiyatga ega bo'lganlarni o'rganish bu borada katta yordam beradi.

O'quv va ilmiy adabiyotlar bilan ishlashda uslubiy tavsiyalar

Mustaqil ish "Sud statistikasi" o'quv kursi bo'yicha o'rganiladigan mavzularga oid ilmiy va o'quv adabiyotlarni chuqur egallashga imkon beradi.

Tavsiya etilgan adabiyotlarni mustaqil o'rganishda talabalar o'rganilayotgan matnlardagi tub mohiyatni tashkil qiluvchi qoidalarga e'tibor berishlari lozim. Buning uchun shu mavzuga tegishli bo'lgan axborot blokining mazmuni bilan tanishib chiqmoq lozim, bunda axborotlarni mavzuning mazmuni bilan bog'liq holda qismlarga ajratish lozim. Odatda bu ko'rib chiqilayotgan ob'ektning mohiyatini belgilovchi xususiyatlar yig'indisi hisoblanadi. Talaba mavzuning mazmunini chuqur o'rganganligiga ishonch hosil qilish uchun, mazkur o'quv qo'llanmada har bir bob va paragraf yakunida mavjud bo'lgan nazorat savollariga aniq va to'liq javoblar bermog'i lozim.

Qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash talabaga o'rganilayotgan mavzuni zaruriy aspektlarga bo'lish imkonini beradi (Chunki, mazkur adabiyotlar bevosita o'rganilayotgan mavzuga bog'liq bo'ladi).

Bu shuning uchun zarurki, qo'shimcha adabiyotlar turli xil mavzuda bo'lishi mumkin (o'quv, ilmiy, hujjatli, publitsistik va b.) o'rganilayotgan masala qisman muayyan nuqtayi nazardan, noan'anaviy tarzda ko'rib chiqilishi kerak. Mavzuni bunday yo'nalishda o'rganish talabaning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish imkonini beradi. Bu yerda shu narsa e'tiborga olinmoqdaki, qo'shimcha adabiyotlar birinchidan, o'zlashtirilgan asosiy adabiyotlarni qayta ko'rib chiqish imkonini beradi, ikkinchidan, mavzuni har tomonlama kompleks ravishda o'rganishga yordam berib, sub'ektiv qarashlarning mutloqlashtirilishiga yo'l qo'ymaydi.

Talabalarning huquqiy manbalar va adabiyotlarni o'rganish bilan bog'liq mustaqil ishlarining zaruriy elementi - kerakli bo'lgan ma'lumotlarni yozib borishdir. Ma'lumotlarni yozib borishning umumqabul qilingan shakllariga konspekt, tezis, annotatsiya, rezyume, reja va ko'chirib yozishlar kiradi.

Konspekt - bu ma'ruza, bayonot, maqola, huquqiy manbaning mazmunini yozuvda qisqacha bayon qilishdir, bunda u o'z ichiga asosiy qoidalar va ularning asoslarini qisqartirilgan shaklda oladi.

Ko'chirmalar - bu sitata shaklidagi qisqacha yozuvlardir, (manbaning, asarning, maqolaning, muallif fikrining muhim ahamiyatga ega bo'lgan qismlarini so'zma-so'z ko'chirishdir). Bu ko'chirmalar qisqa, olingan tekstdagi asosiy mazmunga yaqinroq bo'lmog'i lozim.

Tezis - bu o'rganilayotgan manba yoki asarning asosiy mazmunini ochib beruvchi g'oyani qisqartirilgan shaklda bayon qilishdir.

Annotatsiya - bu mavzuning mazmunini juda ham qisqacha tarzda umumlashtirgan holda bayon qilishdir.

Rezyume - bu o'rganilayotgan asar yoki hujjatni tanqidiy baholash asosida yoziladi.

Mavzuni o'rganishni tashkil qilishda uning rejasini tuzish maqsadga muvofiqdir, bu reja matnning tuzilishini mantiqiy tarzda ochib berishi, talabaga asar mazmunini tushunishda optimal yo'nalish bermog'i lozim.

Talabalarning mustaqil ishi axborot-huquqiy manbalarning kengroq o'rganilishi kerakligi tushunilishining natijasi sifatida shakllansa, o'quv faoliyatini butunlay ilmiy ravishda tashkil etishga erishilsa, bu juda ham natijali va foydali bo'lar edi.

Talabalar shunga e'tibor berishlari zarurki, "Sud statistikasi" fani boshqa fanlarning mazmuniga tayangan holda, o'zi o'rganayotgan ijtimoiy hodisaning mohiyati, sifatli xususiyatlarini raqamlar bilan ifodalaydi.

Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakli va mazmuni

№	Mustaqil ta'lim mavzusi	Mustaqil ta'lim mazmuni	Mustaqil ta'lim shakli	Mustaqil ta'lim hajmi	Soat
8 semestr					
1.	O'zaro bog'liqlikni o'rganishni statistik usullari	O'zaro aloqadorlik va sababiylik (sababiyat) tushunchasi. Sifat belgilari o'rtasida aloqalarni o'lchash. Juft tarmoqli (chiziqli) korrelyatsiya	referat	15 bet	10
2.	Huquqiy statistika ma'lumotlari haqqoniyligi chegarasi	Statistik ma'lumotlarni haqqoniyligini nazorat qilish tushunchasi. Latent jinoyatchilikni hisobotini yuritish. Statistik ma'lumotlarni chop etish tartibi.	referat	15 bet	10
3.	Huquqiy voqealar dinamikasini statistik o'rganish	Jinoyatchilikni o'rganishda dinamik qatorlarning qo'llanilishi. Huquqiy hodisalarni o'rganishning nazariy asoslari. Huquqiy hodisalarning dinamikasini ifoda etish tartibi	referat	15 bet	10
	Jami				30

Izoh: ilmiy jurnallarda chop etilgan ikkita maqola 30 soat.

Ilmiy konferensiya materiallarida chop etilgan 3 ta maqola 30 soat, 1 tasi 10 soat.

Ilmiy konferensiya tezislarida 3 ta maqola 30 soat, 1 tasi 10 soat.

MA'RUZA VA AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

Ma'ruza mavzulari

1-Mavzu: Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi Sud statistikasining predmeti va usullari

Reja:

1. Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, o'rganish ob'ektlari;
2. Statistika fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo bo'lish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti;
3. O'zbekistonda statistikaning vujudga kelishi va rivojlanishi;
4. Sud statistikasining umumiy va tarmoqlararo rivojlanishi. Jahon kriminalistik statistikasining vujudga kelishi, statistik ma'lumotlarni taqqoslashda BMT ning roli;
5. Sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi;
6. Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati. Sud statistikasi tarmoqlari;
7. Amaliy va ilmiy ishlarda statistikaning ahamiyati.

Mavzuning o'quv maqsadi: *Statistika – ijtimoiy-ommaviy hodisotlarning va jarayonlarning o'ziga xos bo'lgan uslub va shakllar yordamida miqdoriy tomonini o'rganuvchi va ularning rivojlanish qonuniyatlarini hamda an'analarini miqdoriy ko'rsatgichda o'zida aks ettiruvchi fanning tarmog'idir. Statistika ijtimoiy fanlarning tarmog'i va axborotlarni olish, tahlil qilish, undan foydalanish va nashr qilish bo'yicha amaliy faoliyati sifatida jamiyat hayoti qonuniyatlarini aniq joy va vaqtlardagi aks etishining miqdoriy ko'rinishini o'rganadi. O'zbekiston Respublikasida statistikaning rivojlanishi tarixi va statistika rivojlanishida o'z hissasini qo'shgan o'zbek olimlari va xorijiy olimlar faoliyatiga atroflicha to'xtalib o'tiladi.*

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, o'rganish ob'ektlari. Statistika – birinchidan, jamiyatdagi ijtimoiy ishlab chiqarishni miqdor ko'rsatgichlarini, ularni o'zgarishi va rivojlanishini o'rganuvchi, qayta ishlovchi – fandir. Ikkinchidan, ommaviy ko'rinish-hodisotlarning miqdor hisobidir. Uchinchidan, **m a t e m a t i k** statistika – ilmiy-amaliy xulosalar qilish va tegishlicha foydalanish uchun matematik uslub bilan tizimlashtirishga bag'ishlangan matematikaning bir bo'limidir. To'rtinchidan, **d e m o g r a f i k** statistika – aholi joylashishining, harakatining (bir yashash joyidan ikkinchi joyga ko'chib yurishi), tarkibining (qanday millat, qanday irq, qancha erkak, qancha ayol,

qancha voyaga yetgan, qancha voyaga yetmagan, qanchasi nafaqa yoshida va hokazo), miqdorining (aholini son jihatdan o'sishi, tug'ilishi va o'lish dinamikasi) darajasiga oid ma'lumotlarni statistik uslub bilan tahlil qilish bilan shug'ullanuvchi statistika sohasi hisoblanadi.

Statistik kuzatuv – orqali jamiyatdagi ommaviy ko'rinishlar, holatlar haqida aniq ma'lumotlar to'planadi. Masalan, aholini ro'yxatdan o'tkazish orqali, insonlarning ko'payishi, tug'ilishi va o'limi dinamikasi, jamiyatda qaysi yoshdagi shaxslar qancha foizni tashkil etayotganligi, ularni qaysi manzillarda qancha miqdorda yashayotganligi aniqlanadi. Albatta bu ma'lumotlardan aholini kerakli bo'lgan iste'mol mollari, oziq-ovqat bilan ta'minlash, transport vositalarini qatnovini yo'lga qo'yish, ish joyi hamda yashash joyi bilan ta'minlash va kerakli madaniy va maishiy xizmatlar ko'rsatish masalalarini o'z vaqtida to'g'ri hal qilish uchun, jinoyatchilik haqidagi ma'lumotlardan esa, jinoyatchilikka qarshi kurash borasida keng foydalaniladi.

2. Statistika fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo bo'lish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti. Har qanday fanni, shu jumladan, sud statistikasini ham o'rganishga kirishishdan avval, uning predmeti nima va usullari qandayligini aniqlashtirish, ya'ni u qanday voqea-hodisalarni o'rganadi va buning uchun qanday usullarni qo'llaydi, degan savollarga javob berish lozim. Shuni nazarda tutish kerakki, sud statistikasi mamlakatimiz iqtisodiy, siyosiy, madaniy va huquqiy hayotining barcha tarmoqlarini o'z ko'rsatkichlarida aks ettirgan statistikaning ko'psonli tarmoqlaridan biridir. Statistika, boshqa ijtimoiy fanlar singari turli-tuman ijtimoiy hodisalarni o'rganadi. Bugungi kunda statistika - ijtimoiy-ommaviy hodisotlarning va jarayonlarning o'ziga xos bo'lgan uslub va shakllar yordamida miqdoriy tomonini o'rganuvchi va ularning rivojlanish qonuniyatlarini hamda an'alarini miqdoriy ko'rsatgichda o'zida aks ettiruvchi fanning tarmog'idir.

Statistikani ikki variantda ya'ni, keng va tor ma'nodagi statistikaga bo'lishimiz mumkin.

Keng ma'nodagi statistika deganda – qaysi sohaga taalluqli bo'lishidan qat'iy nazar, barcha ommaviy hodisotlarning yig'indisini o'rganadigan fanni tushunamiz.

Tor ma'nodagi statistika deganda – bir muncha ixtisoslashgan, ijtimoiy-ommaviy hodisotlarning faqatgina miqdoriy tomoninigina o'rganuvchi fanni tushunamiz.

3. O'zbekistonda statistikaning vujudga kelishi va rivojlanishi. O'zbekistonda statistikani rivojlantirishda Toshkent xalq xo'jaligi institutida 1932 yildan boshlab o'z faoliyatini boshlagan "Statistika" kafedrasining olimlari o'zlarining munosib hissalarini qo'shishgan. Respublikamizda birinchilar qatorida doktorlik dissertatsiyasini yoqlagan, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi unvoniga sazovor bo'lgan N.M.Soatov va E.A.Akramovlar shular jumlasidandir. 1979 yilda ushbu olimlarning muharrirligi ostida birinchi marta o'zbek tilida "Statistika asoslari" nomli o'quv qo'llanma "O'qituvchi" nashriyoti tomonidan

chop etilgan. Shuningdek, statistika fanini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shgan professorlar I.N.Ermatov, H.N.Nabiyev, S.Sirojiddinov. R.Alimov, Yo.Abdullayevlarni alohida e'tirof etishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan davrdan boshlab statistika faoliyatini tashkil etish masalasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Dastavval, statistika va bashorat qilish ishlarini uyg'unlashtirish hamda metodologik-uslubiy masalalarni bozor iqtisodiyoti sharoitlariga moslashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992 yil 6 avgustdagi UP-949 sonli Farmoni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992 yil 7 avgustdagi 367-sonli qaroriga ko'ra Davlat statistika qo'mitasi Taraqqiyot istiqbolini belgilash qo'mitasi bilan birlashtirilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining Istiqbolni belgilash va statistika ("O'zistiqbolstat") Davlat qo'mitasi tashkil qilindi.

4. Sud statistikasining umumiy va tarmoqlararo rivojlanishi. Jahon kriminalistik statistikasining vujudga kelishi, statistik ma'lumotlarni taqqoslashda BMT ning roli. Statistik ma'lumotlarni yig'ish faqat bir davlatning o'zi doirasidan tashqariga chiqqanligiga juda ko'p bo'ldi. Bir qancha xalqaro tashkilotlar bu ma'lumotlardan o'z oldilariga qo'yilgan maqsadlariga erishish va ularni muvaffaqiyatli hal etish uchun foydalanadilar. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ham deyarli tashkil etilganidan buyon dunyodagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar haqidagi, jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun dunyo jinoyatchiligi haqidagi statistik ma'lumotlarni yig'ish yuzasidan juda ham ulkan ishni amalga oshirib kelmoqda. Jinoyatchilikning ahvoli haqidagi ma'lumotlarni o'zini to'plash uchun ham o'zining keng qamrovli faoliyatini amalga oshirib, statistik ma'lumotlarni chuqur tahlilini yaratib kelmoqda. Masalan, 4 ta besh yillikni o'z ichiga olgan statistik tahliliy natijalar to'plamini yaratdi: 1970-1975, 1976-1980, 1980-1985, 1985-1990 yy.

BMT tashkiloti tomonidan to'planayotgan bu ma'lumotlarni yanada boyitish uchun barcha davlatlar o'zlaridagi ma'lumotlarni taqdim qilishlari zarur. Lekin, ba'zi davlatlar o'z mamlakatlaridagi jinoyatchilik haqida ma'lumot berishmaydi. Bundan tashqari, ba'zi bir davlatlar tomonidan beriladigan statistik ma'lumotlar haqiqatdan uzoqroq bo'lishi ham mumkin. Bu borada "latent" jinoyatchilik (yashirin, ko'zga ko'rinmas jinoyatchilik) dunyodagi jinoyatchilik haqidagi statistikaning juda ham aniq bo'lishiga real halaqit beradi. Jinoyatchilik haqidagi ma'lumotlar ma'lum bir hududdagi kriminogen holatni aniq tasvirini berishi mumkin.

Sud statistikasi, o'zining spetsifik usullarini qo'llab, davlat va jamiyat qurilish, xo'jalikning tizimi va mulkka, siyosiy, mehnat, uy-joy va boshqa shaxsiy va mulkiy huquqlar va O'zbekiston Respublikasi fuqarolari manfaatlariga, qonun tomonidan himoyalananayotgan davlat va jamiyatning manfaatlari va huquqlarini har qanday tajovuzlardan himoyalash uchun davlat organlarining faoliyatini matematik tarzda raqam ko'rsatgichlari ila tuzadi va shu tadbirlarni miqdoran aks ettirishi kerak.

Sud statistikasini o'rgana turib, biz birinchidan, hisobga oluvchi turli xarakterdagi huquqiy buzilishlardan, ikkinchisidan esa amaliyotda sud statistikasi bilan shug'ullanayotgan turli xarakterdagi muassasalardan kelib chiqishimiz kerak. Ushbu bo'linishlarga asoslanib, sud statistikasi ikkita mustaqil sohalarga bo'linadi:

Jinoyatni oldini olish bo'yicha chora tadbirlar va jinoyatning miqdoriy tomoni bevosita ob'ektga ega bo'lgan jinoiy-huquqiy statistikasiga;

Fuqarolik-huquqiy statistikasiga, bevosita ob'ekti bo'lib, sud, arbitraj va notariat tomonidan ko'rib chiqiladigan fuqarolik-huquqiy bahslashuvning miqdoriy ta'rifi hisoblanadi.

5. Sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi.

Statistika raqamlarni o'zida aks ettiribgina qolmay, jamiyatning umuman olganda insoniyatning ijtimoiy hayotiga rahna soluvchi "kasalliklarga" qarshi kurashuvchi samarali qurol ham hisoblanadi.

Har qanday fanni, shu jumladan, sud statistikasini ham o'rganishga kirishishdan avval, uning predmeti nima va usullari qandayligini aniqlashtirish, ya'ni u qanday voqea-hodisalarni o'rganadi va buning uchun qanday usullarni qo'llaydi, degan savollarga javob berish lozim. Shuni nazarda tutish kerakki, sud statistikasi mamlakatimiz iqtisodiy, siyosiy, madaniy va huquqiy hayotining barcha tarmoqlarini o'z ko'rsatkichlarida aks ettirgan statistikaning ko'psonli tarmoqlaridan biridir. Modomiki, bu kabi sohalar predmetining o'ziga xos xususiyatiga nazar tashlamaylik, umumiy nazariy statistikaning yaxlit prinsiplariga asoslanadi, avvalo ushbu prinsiplar haqida, umuman statistikaning xarakterli xususiyatlari haqida aniq tasavvurni olish lozim. Shunday ekan, statistika o'zi nima? Bu fan nimani o'rgatadi degan savolga javob berish kerak.

Statistika yordamida to'planadigan ma'lumotlar jinoyatchilikning aniq tavsifini, ya'ni uning ahamiyatli, sifatli xususiyatlarini ochib beradi. Ko'rib turganimizdek, narsalarning miqdoriy tomoni ularning sifatli tomoni bilan ajratilmagan. Ularni o'rtasida yaqin bog'liqlik va o'zarolik amal qiladi. Statistika ijtimoiy hodisalarning miqdoriy tomonini o'rganadi, uning sohalariga (iqtisodiy, tibbiy, jinoiy va h.k) muvofiq aniqlashtiriladigan predmeti o'zida nimani ifodalaydi. Ta'kidlash joizki, statistika vaqt va makonning aniq sharoitida ijtimoiy voqea-hodisalarni o'rganadi va buning uchun qanday usullarni qo'llaydi, degan savollarga javob berish lozim. Shuni nazarda tutish kerakki, sud statistikasi mamlakatimiz iqtisodiy, siyosiy, madaniy va huquqiy hayotining barcha tarmoqlarini o'z ko'rsatkichlarida aks ettirgan statistikaning ko'psonli tarmoqlaridan biridir.

Statistika, boshqa ijtimoiy fanlar singari turli-tuman ijtimoiy hodisalarni o'rganadi. Biroq, boshqa fanlardan farqli o'laroq, statistika ijtimoiy hodisalarning miqdoriy tomonini o'zining qayta ishlangan fan usullarini qo'llagan holda o'rganadi.

6. Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati. Sud statistikasi tarmoqlari. O'zining ko'rsatkichlari bilan davlat qurilishi va jamiyatni, mulkchilikning qanday qo'riqlanayotgani, Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasi va boshqa qonunlari bilan kafolatlangan huquq va manfaatlarining qanday himoya qilinishini aks ettiruvchi **sud statistikasi** hisoblanadi. Sud statistikasining asosiy maqsadi, jamoa tashkilotlari va sudlar, prokuratura, Ichki ishlar vazirligi organlari tomonidan ko'rib chiqiladigan, shuningdek, ushbu qonun buzilishlarga qarshi kurash bo'yicha tadbirlarda, qonunchilikning buzilishini hisobga olish hisoblanadi. Ko'rsatib o'tilgan organ faoliyatini yaxshilanishida sud statistikasining roli juda katta, chunki aynan u boshqa manbalar bilan bir qatorda, sud, tergov va jazoni ijro etuvchi muassasalarining qanday ishlayotgani, ular tomonidan odil sud qanday amalga oshirilayotganini aniqlashga imkon beradi. Sud statistikasi qanday holatlarni o'rganadi, ya'ni, uning predmeti bo'lib nima hisoblanadi? Avvalambor, shuni nazarda tutish kerakki, sud statistikasi faqatgina sudlarning ishini hisobga olmaydi, biroq uning nomidan kelib chiqqan holda, bu noto'g'ri tushunilgan bo'lishi mumkin. Demak, sud statistikasi, prokuratura, militsiya, sud va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jazoni ijro etuvchi muassasalar faoliyatidagi ijtimoiy huquqiy o'zgarishlar, shu idoralar tomonidan qabul qilingan qarorlar ko'rsatgichlarini, jinoyatchilik va qonuniylikning miqdoriy va sifatiy tomonlarini hisobga oladi.

Bu esa, uning predmeti hisoblanib, bir tomondan, jinoyatning va unga qarshi kurash bo'yicha tadbirlar va ayrim jinoyatlar, jinoyatchilar va jazolarni hisobga olishni talab qiladi. Sud statistikasi, o'zining spetsifik usullarini qo'llab, davlat va jamiyat qurilish, xo'jalikning tizimi va mulkka, siyosiy, mehnat, uy-joy va boshqa shaxsiy va mulkiy huquqlar va O'zbekiston Respublikasi fuqarolari manfaatlariga, qonun tomonidan himoyalananayotgan davlat va jamiyatning manfaatlari va huquqlarini har qanday tajovuzlardan himoyalash uchun davlat organlarining faoliyatini matematik tarzda raqam ko'rsatgichlari ila tuzadi va shu tadbirlarni miqdoran aks ettirishi kerak.

7. Amaliy va ilmiy ishlarda statistikaning ahamiyati. Sud statistikasi materiallaridan foydalanish usullari, uning IIV organlari, sud va prokuratura faoliyatini yaxshilashdagi, kriminalogiya, jinoyat va fuqarolik huquqi, hamda protsessining kelajak rivojidagi amaliy ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Statistik materiallaridan birinchi navbatda, yuqorida ta'kidlangan organlar ishini operativ boshqarish maqsadida foydalaniladi. Sud statistikasi ko'rsatkichlari qimmatli manba hisoblanadi. Bular yordamida sudlar, prokuratura, militsiya, arbitraj va boshqa tashkilotlar ishi ustidan boshqaruvni amalga oshiruvchi organlar, mazkur tashkilotlarni nazorat qiladilar, ular ishining ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlaydilar. Shuni esda tutish kerakki, odil sudlovni amalga oshirish sohasidagi hisob bir vaqtning o'zida sud amaliyoti ustidan nazoratdir. Yaxshi tashkil qilingan hisob va statistika orqaligina sud, prokuratura, militsiya va hukmni ijro qiluvchi organlarning qanday ishlayotganliklarini aniqlash mumkin.

Masalan, prokuratura statistikasi ko'rsatkichlari dastlabki tergov organlari faoliyatining qanchalik muvaffaqiyatli ekanligi, har xil turdagi jinoyat ishlarining ochilishi, prokuratura organlarining umumiy va sud nazorati sohasidagi, tergovni boshqarish va boshqa sohalardagi faoliyatini baholash imkoniyatini beradi. Sud

organlari statistikasi materiallari sud ishlari hajmi va sifatini, sud ishlarini yurgizish davomiyligi, ishlarni hal qilish natijalari, sud jazosi tavsifi va boshqalarni aniqlash imkoniyatini beradi. Barcha mazkur ma'lumotlar sud ishlarini baholashda, mazkur ishni boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Statistika – jamiyatdagi ijtimoiy ishlab chiqarishni miqdor-miqdorlarini, ularni o'zgarishi va rivojlanishini o'rganuvchi, qayta ishlovchi – fandır.

“Statistika” – lotincha, **status** – so'zidan olingan bo'lib, **“ahvol”**, **“holat”** degan mazmunni bildiradi. Shu so'z ildizidan **stato** – “davlat”, **statista** – “davlat bilimdoni”, “davlatni biluvchi” degan so'zlar mazmunidan kelib chiqqan. Shuningdek, **“statistica”** – davlat to'g'risida muayyan bilim, ma'lumotlar yig'indisi degan mazmunni bildiradi.

Statistika – ijtimoiy-ommaviy hodisotlarning va jarayonlarning o'ziga xos bo'lgan uslub va shakllar yordamida miqdoriy tomonini o'rganuvchi va ularning rivojlanish qonuniyatlarini hamda an'alarini miqdoriy miqdorda o'zida aks ettiruvchi fanning tarmog'idir.

Matematik statistika – ilmiy-amaliy xulosalar qilish va tegishincha foydalanish uchun matematik uslub bilan tizimlashtirishga bag'ishlangan matematikaning bir bo'limidir.

Demografik statistika – aholi joylashishining, harakatining (bir yashash joyidan ikkinchi joyga ko'chib yurishi), tarkibining (qanday millat, qanday irq, qancha erkak, qancha ayol, qancha voyaga yetgan, qancha voyaga yetmagan, qanchasi nafaqa yoshida va h.k.), miqdorining (aholini son jihatdan o'sishi, tug'ilishi va o'lish dinamikasi) darajasiga oid ma'lumotlarni statistik uslub hamda tahlil qilish bilan shug'ullanuvchi statistika sohasi hisoblanadi.

Jinoiy huquqiy statistika – o'z oldiga nafaqat jinoyatlarni, jinoyatchilarni, jazoni hisobga olishni tashkillashtiruvchi, balki jinoyatchilik sohasidagi va ular bilan bog'liq ijtimoiy holatning sifat-miqdor xarakterlaridagi o'zgarishlarni o'rganuvchi ilmiy fandır.

Axloqiy statistika – aholining axloqiy holati haqida fikr yuritish imkonini beradigan ijtimoiy hayot faktlarini o'rganadi. Bu maqsadda axloqiy statistika jinoiy huquqbuzarliklarni o'rganadi, ya'ni jinoyat, jinoyat statistikasi predmetini ma'muriy va intizomiy huquqbuzarliklar, shuningdek g'ayriaxloqiy harakatlar tashkil qiladi.

KTYADR – korxonalar va tashkilotlarning Yagona davlat registri. (1994 yilning 17 noyabrida Vazirlar Mahkamasining 555-sonli “Mul'chilik va xo'jalik yuritishning barcha shakllaridagi korxonalar va tashkilotlarning Yagona davlat registri to'g'risida” qarori).

Test savollari

1. Hozirga vaqtda “statistika” quyidagi ma’nomlarni anglatadi?

- A) Jamiyatdagi turli hodisalar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish*
- B) Turli statistik to‘plamlar, statistik ko‘rsatkichlar
- C) Fanning alohida tarmog‘i
- D) Jamiyat to‘g‘risidagi fanlarning metodologiyasi

2. Statistik ma’lumotlarni yig‘ish professional faoliyatini tashkil etuvchi muttaxis quyidagicha nomlanadi?

- A) Statist*
- B) Statistik
- C) Ma’lumotlarni yig‘uvchi
- D) Axborot yig‘uvchi

3. Har qanday tugallangan statistik ishning bosqichlarini ko‘rsating?

- A) Hamma javoblar to‘g‘ri*
- B) Statistik kuzatuv
- C) Yig‘ilgan materiallarni svodkalash va guruhlashtirish
- D) Svodkalangan statistik ko‘rsatkichlarning analizi va tahlili

4. Huquqiy statistika quyidagi tarmoqlardan iborat?

- A) To‘g‘ri javoblar B, V, G*
- B) Jinoyat-huquqiy statistika
- C) Fuqarolik-huquqiy statistika
- D) Ma’muriy huquqiy statistika

5. Statistik tadqiqotning birinchi bosqichini ko‘rsating?

- A) Tadqiqot dasturini ishlab chiqilishi
- B) Statistik kuzatuv*
- C) Yig‘ilgan ma’lumotlarni svodkalash va guruhlashtirish
- D) Pilotaj tekshiruvi

6. Jinoyat-huquqiy statistikaning tarkibiy bo‘linmalarini jinoyat protsessining asosiy bosqichlariga muvofiq ko‘rsating?

- A) Dastlabki tergov statistikasi
- B) Jinoyat ishlari bo‘yicha sud ish yuritish statistikasi
- C) Hukmlarni ijro etish statistikasi
- D) To‘g‘ri javoblar A, B, V*

7. Fuqarolik-huquqiy statistikaning tarkibiy bo‘linmalarini fuqarolik protsessining asosiy bosqichlariga muvofiq ko‘rsating?

- A) Da’vo ishlarini yuritish statistikasi
- B) Fuqarolik ishlarini yuritish statistikasi

- C) Hal qiluv qarorlarini ijro etish statistikasi
- D) B va V javoblari to'g'ri*

8. Keng ma'nodagi statistika deganda nimani tushunamiz?

- A) Qaysi sohaga taalluqli bo'lishidan qat'iy nazar, barcha ommaviy hodisotlarning yig'indisini o'rganadigan fanni tushunamiz;*
- B) Bir necha ixtisoslashgan, ijtimoiy-ommaviy hodisotlarning faqatgina miqdoriy tomoninigina o'rganuvchi fanni tushunamiz;
- C) O'z miqdorlari yordamida, jamiyatdagi barcha o'zgarishlarni real ko'rinishini aks ettiruvchi fanni tushunamiz;
- D) Statistik kuzatuv – orqali jamiyatdagi ommaviy ko'rinishlar, holatlar haqida aniq ma'lumotlar to'playdigan fanni tushunamiz.

9. Tor ma'nodagi statistika deganda nimani tushunamiz?

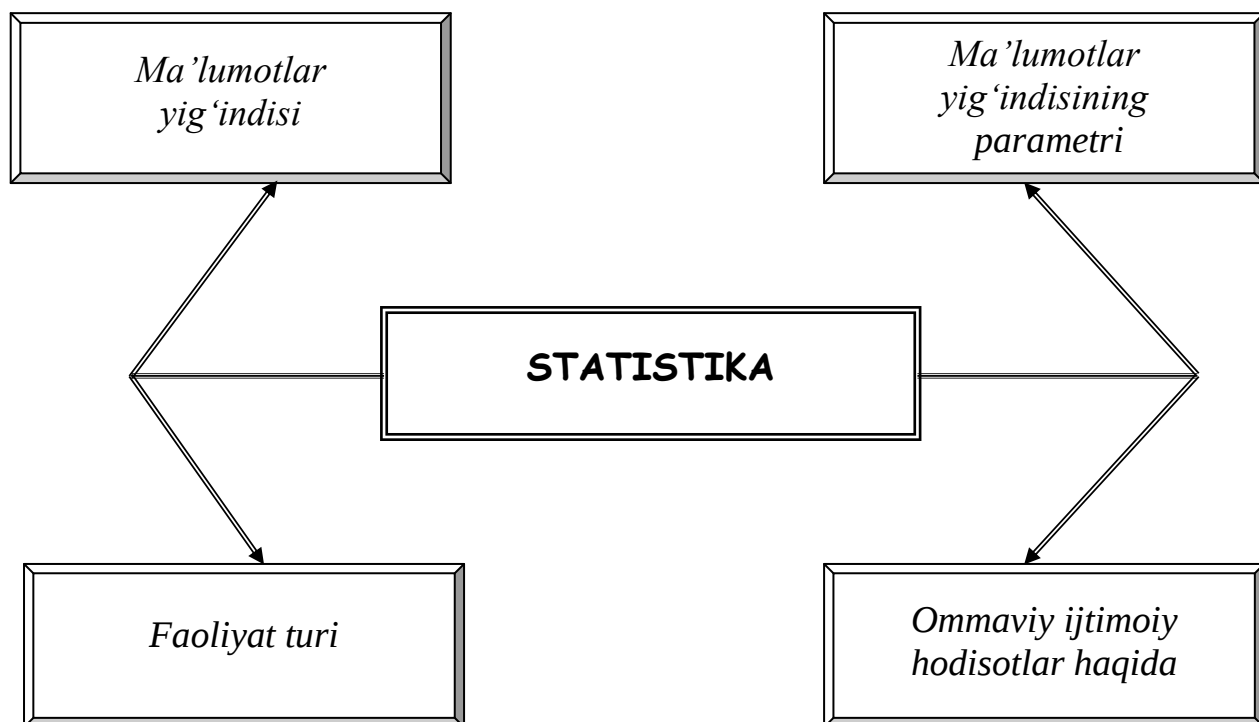
- A) Statistik kuzatuv – orqali jamiyatdagi ommaviy ko'rinishlar, holatlar haqida aniq ma'lumotlar to'playdigan fanni tushunamiz;
- B) Bir muncha ixtisoslashgan, ijtimoiy-ommaviy hodisotlarning faqatgina miqdoriy tomoninigina o'rganuvchi fanni tushunamiz;*
- C) O'z miqdorlari yordamida, jamiyatdagi barcha o'zgarishlarni real ko'rinishini aks ettiruvchi fanni tushunamiz;
- D) Qaysi sohaga taalluqli bo'lishidan qat'iy nazar, barcha ommaviy hodisotlarning yig'indisini o'rganadigan fanni tushunamiz.

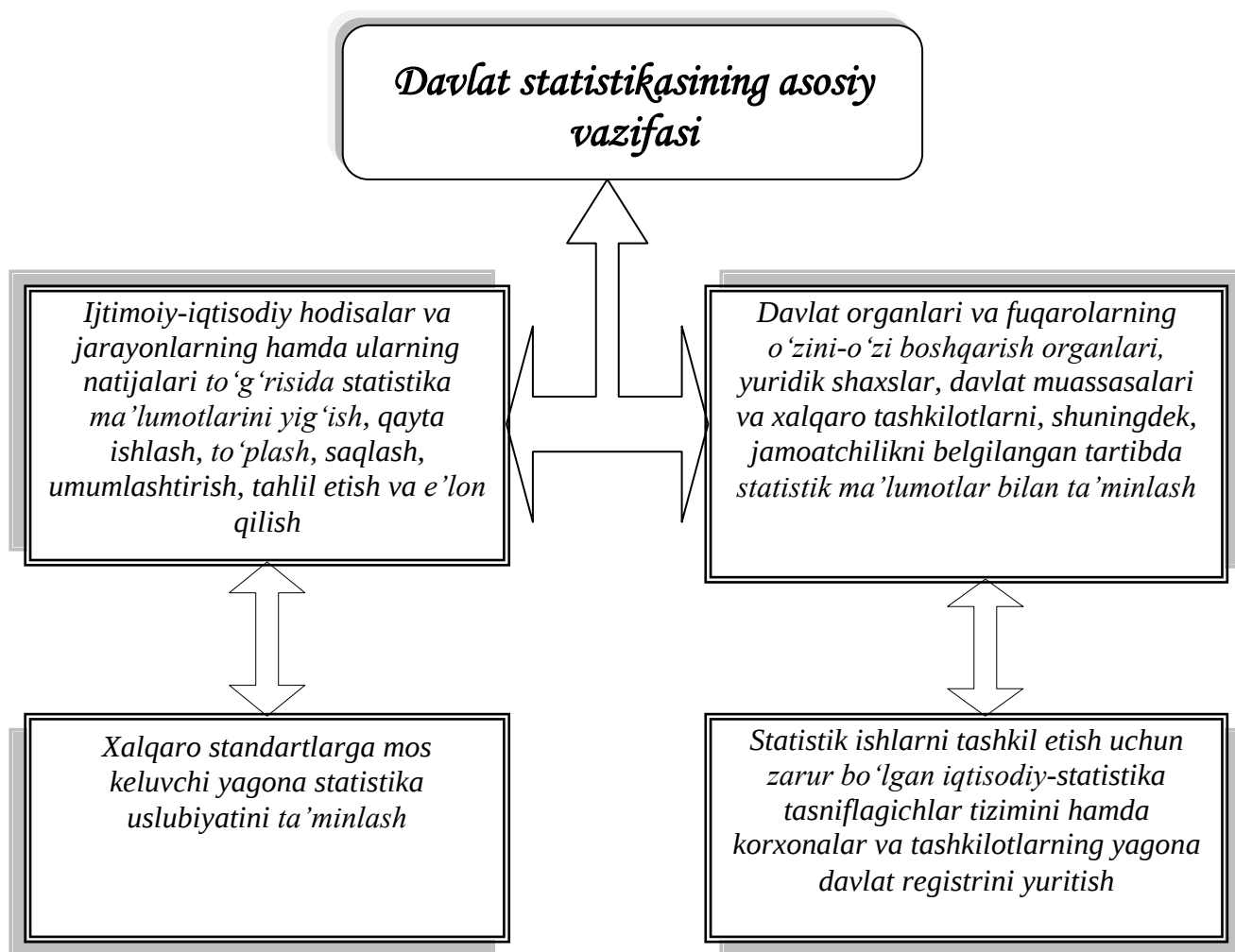
10. O'zbekistonda statistikani rivojlantirishda birinchilardan bo'lib o'z hissalarini qo'shgan olimlarni ko'rsating.

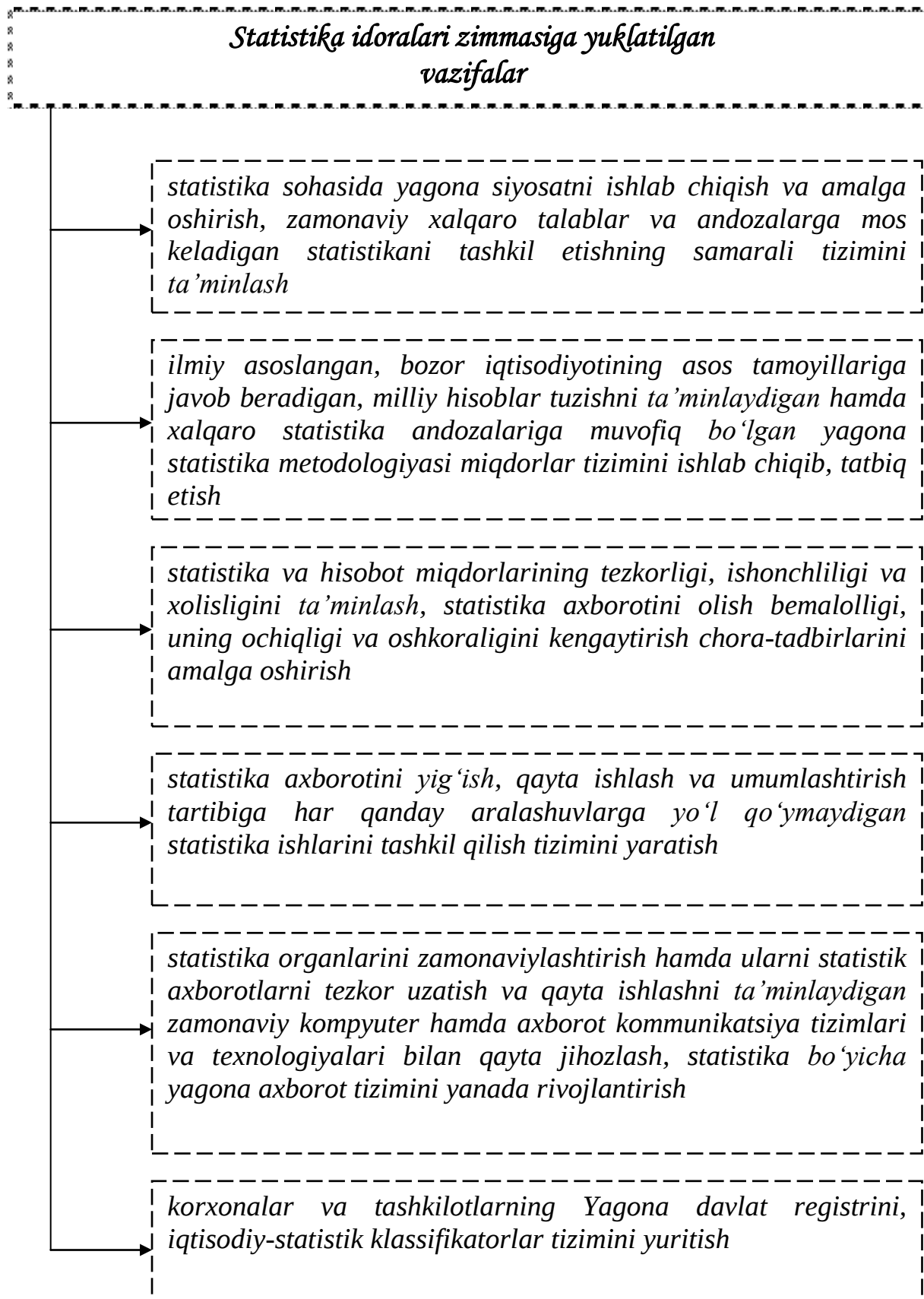
- A) I.N.Ermatov, H.N.Nabiyev;
- B) S.Sirojiddinov, R.Alimov;
- C) Yo.Abdullayev, X.A.Shodiyev;
- D) N.M.Soatov, E.A.Akromov.*

Nazorat savollari

1. “ Statistika” nimani o‘rganadi?
2. Statistika tushunchasi deganda nimani bilasiz?
3. Statistika fanining asosiy tarmoqlarini sanab bering.
4. Umumiy nazariy statistika deganda nimani tushunasiz?
5. Ijtimoiy statistikani tushuntirib bering.
6. Statistikaning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixini qisqacha gapirib bering.
7. Sud statistikasi nimalarni o‘rganadi?
8. Miqdoriy ta’limot deb nimani aytishimiz mumkin?
9. Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati nimada?
10. Sud statistikasi o‘zida nimalarni aks ettiradi?
11. Sud statistikasining asosiy maqsadi nimada?
12. Jinoiy-huquqiy statistika nimani o‘rganadi?
13. Fuqarolik-huquqiy statistikaning ob’ekti nima?
14. Sud statistikasi materiallaridan amaliy foydalanishga misol keltiring.
15. Sud statistikasidan foydalanishning necha turi mavjud?

1-Mavzu	1-Mavzu: Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi. Sud statistikasining predmeti va usullari
----------------	--

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, oʻrganish obʻektlari; 2. Statistika fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo boʻlish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti; 3. Oʻzbekistonda statistikaning vujudga kelishi va rivojlanishi; 4. Sud statistikasining umumiy va tarmoqlararo rivojlanishi. Jahon kriminalistik statistikasining vujudga kelishi, statistik maʼlumotlarni taqqoslashda BMT ning roli; 5. Sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi; 6. Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati. Sud statistikasi tarmoqlari; 7. Amaliy va ilmiy ishlarda statistikaning ahamiyati.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, oʻrganish obʻektlari, “Statistika” fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo boʻlish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti, Oʻzbekistonda statistikaning vujudga kelishi va rivojlanishi, Sud statistikasining umumiy va tarmoqlararo rivojlanishi, jahon kriminalistik statistikasining vujudga kelishi, statistik maʼlumotlarni taqqoslashda BMTning roli, sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi, sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati, amaliy va ilmiy ishlarda statistikaning tutgan oʻrni xususida tushuncha va tasavvur hosil qilish.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ◆ Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, oʻrganish obʻektlari toʻgʻrisida maʼlumot berish; ◆ Statistika fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo boʻlish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti haqida		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, oʻrganish obʻektlar haqida maʼlumot beriladi; • Statistika fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo boʻlish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti toʻgʻrisida gapirib beriladi; • Sud statistikasining umumiy va

ma'lumot berish; ♦ Sud statistikasining umumiy va tarmoqlararo rivojlanishi. Jahon kriminalistik statistikasining vujudga kelishi, statistik ma'lumotlarni taqqoslashda BMTning roli to'g'risida tushuntirishlar berish; ♦ Sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi haqida qisqacha ma'lumot berish; ♦ Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati. Sud statistikasi tarmoqlari haqida tushuncha hosil qilish; ♦ Amaliy va ilmiy ishlarda statistikaning ahamiyati to'g'risida gapirib berish.	tarmoqlararo rivojlanishi. Jahon kriminalistik statistikasining vujudga kelishi, statistik ma'lumotlarni taqqoslashda BMTning roli xususida qo'shimcha ma'lumot beriladi; • Sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi bosqichini amaliy misollar bilan tushuntiriladi; • Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati. Sud statistikasi tarmoqlari amaliy misollar bilan izohlab beriladi; • Amaliy va ilmiy ishlarda statistikaning ahamiyati xususida fikr yuritiladi.
<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Tushuntirish, munozara, savol-javob texnikasi</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Ommaviy, juftlik</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>O'quv qo'llanma, proektor, o'quv-uslubiy majmua</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>Texnik ta'minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Og'zaki nazorat: savol-javob</i>

**1.2. “Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi.
Sud statistikasining predmeti va usullari” mavzusidagi amaliy
mashg'ulotining texnologik xaritasi**

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro	

	baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O‘quv mashg‘uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg‘ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e‘lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarga ta’rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so‘rov o‘tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o‘quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e‘lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o‘tkazadi: Statistika atamasi, tushunchasi, statistika fanining predmeti, o‘rganish ob’ektlari deganda nimani tushunasiz? 2.2. Statistika fanining asosiy tarmoqlari, umumiy nazariy statistika, ijtimoiy statistika, statistikaning paydo bo‘lish va rivojlanish tarixi, statistikaning predmeti to‘g‘risida nimalarni bilasiz? 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati. Sud statistikasi tarmoqlari haqida ma’lumotlarni ko‘rsatuvchi slaydlar namoyish etish orqali masalani kengroq yoritib, muhokama qilinadi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o‘quv topshirig‘ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo‘naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to‘liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e‘lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi.</i> <i>Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o‘zaro baholaydi.</i>

	muhoqamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi.</i> <i>Test yechadi.</i>

2-MAVZU: SUD STATISTIKASIDA STATISTIK KUZATUVLAR

Reja:

1. Statistik kuzatuv tushunchasi va uni o'tkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar;
2. Rasmiy davlat hisobi va hisobot statistik kuzatishning birinchi va asosiy shakli sifatida;
3. Kuzatish yig'indisini qamrab olish darajasiga qarab kuzatish turlari: yoppasiga kuzatish, qisman kuzatish usullari, monografiya usuli, anketali yoki sotsiologik usul, tanlama usul.

Mavzuning o'quv maqsadi: *Statistik kuzatuv tushunchasi va uni o'tkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar. I.A.Karimovning 2005 yil 28 yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida keltirilgan huquqiy kuzatuvlar, ulardan xulosa chiqarilishi va undan sud-huquq islohotlarining istiqbollarini belgilashda foydalanganligi. Statistik kuzatish turlari: faktlarni hisobga olish; to'xtovsizligi bo'yicha statistik kuzatish; joriy, davriy, bir vaqtda olib boriladigan kuzatishlar o'rganiladi.*

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Statistik kuzatuv tushunchasi va uni o'tkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar. Statistik kuzatuvning vazifasi o'rganilayotgan faktlarning (alohida faktlarning) yig'indisini qayd qilish (masalan jinoyatlarni) va ularning tavsiflovchi belgilarni qayd qilish (jinoyat kvalifikatsiyasini jinoyat sodir etilgan vaqti va joyi keltirilgan zarar va hokazolar).

Bularni barchasi statistik tadqiqotning aniq maqsadini belgilab beradi. Ma'lumki, har qanday sana turli xil nuqtayi nazardan o'rganishi, turli xil maqsadlarda tekshirilishi mumkin. Masalan jinoyatchilikni o'rgana turib o'z oldiga jinoyatchiga tavsif berishini uning shaxsini tekshirishni yoki jinoyatlarni keltirib chiqargan sabab va shart sharoitlarni o'rganishni yoxud ayrim jinoyatlarni sodir etishi usulini aniqlashni maqsad qilib qo'yadi.

Har qanday yuridik – statistik tadqiqot, avvalambor birlamchi ijtimoiy – statistik ma'lumotlar olimdan ya'ni, jinoyatlar, qoida buzishlar, fuqarolik nizolari, hukmlar, sud qarorlari, jazo turlari va boshqa yuridik ahamiyatli faktlarini hisobga olish (uchet) dan boshlanadi. Ikkinchidan, hisobga olingan faktlarni tegishlicha umumlashtirishdan boshlanadi. Amalda statistik kuzatuvning bu ikki jihatini hisobga olish hisobotning yagona jarayonini tashkil qiladi: dastlab jinoiy yoki fuqarolik ishlari, bizga kerakli alomatlar bo'yicha da'vogar yoki javobgarlar hisobga olinadi; keyin esa olingan ma'lumotlar hisobot berishning turli shakllarida taqdim etiladi.

Statistik kuzatuv – har qanday yuridik-statistik tadqiq etishning boshlang‘ich va asosiy bosqichi bo‘lib, uning pirovard natijalari o‘rganishni to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liqdir. Statistik kuzatuvni tashkil etish quyidagilarni o‘z ichiga oladi: maqsad va vazifalarini belgilash, tegishli ob‘ektni tanlash, kuzatuv, yig‘indi, o‘lchov birliklarini belgilash, kuzatuv dasturini tuzish.

2. Rasmiy davlat hisobi va hisobot statistik kuzatishning birinchi va asosiy shakli sifatida. Rasmiy davlat hisobi va hisoboti statistik kuzatishning birinchi asosiy shaklidir. Rasmiy jinoyat – huquqiy, kriminalologik, ma‘muriy – huquqiy va fuqarolik – huquqiy statistikani o‘tkazmay turib biror sayozmi – chuqurmi yuridik statistik kuzatuv olib borish ma‘nosizdir. Rasmiy davlat hisobi va hisoboti barcha sohalarida, tashkil etiladi. Mamlakatdagi hisob yuritish va hisobotning markazlashgan tizimi – davlat boshqaruvining hamda iqtisodiy, siyosiy, huquqiy tartibga solishning eng muhim dastaklaridan biridir. Aynan shuning uchun ham hisob va hisobot umumiy tamoyillar asosida, yagona uslub va usullar bo‘yicha tashkil etiladi. Bu masalalarga bepisand qarash ko‘rsatkichlarni taqqoslab bo‘lmazlikka, kompleks statistik (iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, yuridik) tekshiruvlarning imkoni bo‘lmazligiga, miqdor va sifat voqeliklari buzilishiga olib kelishi mumkin. Maxsus tashkil etilgan statistik o‘rganish – statistik kuzatuvning ikkinchi shaklidir. U rasmiy statistika hisobotini qamrab olmagan ko‘rsatkichlarni yuridik statistik kuzatuv maqsad va vazifalari talab qilganida qo‘llanadi. Statistik kuzatuvning turlari va usullari statistik kuzatuvni turlarga bo‘lish asosida ikki mezon yotadi: 1) Yig‘indi birlilarini qamrab olishi to‘liqligi; 2) Faktlarni vaqtida hisobini yuritish uzluksizligi. Faktlarni vaqtida uzluksiz hisobga olish bo‘yicha statistik kuzatuvlar joriy, davriy va bir vaqtlik bo‘lishi mumkin. Kuzatuvning ko‘rsatilgan turlari kriminologik va ijtimoiy-huquqiy o‘rganishlarda katta amaliy ahamiyat kasb etmaydi, negaki, ularni o‘tkazish, odatda, jinoyatchilik, ma‘muriy qoidabuzish, fuqarolik-huquqiy sud yoki arbitraj qarorlarini uzoq vaqt davomida aholini o‘sishi, qonunchilik o‘zgarishi, sud amaliyoti, hisob va hisobot shakllarini hisobga olgan holda joriy kuzatishni taqozo etadi. Jinoyatchilikni, masalan, bir vaqtlik yoki davriy kuzatuv jarayonida o‘rganib bo‘lmaydi, aholini ro‘yxatga olish yoki aholi tarkibini aniqlash, huquq-tartibot organlari shaxsiy tarkibini o‘rganishda shunday qilish mumkin. Chuqur kriminologik va depektologik tadqiqotlar prokuratura, Ichki ishlar, soliq va valyutaga oid jinoyatlar va qoida buzish hamda jinoyatlar vaqtida ro‘yxatga olinishi tamoyili asosida hisob yuritiladigan boshqa huquq-tartibot organlarining rasmiy statistik ma‘lumotlari asosida olib borilishi kerak. Garchi bu bir vaqtlik, qolaversa davriy statistik kuzatuvlarni istisno etmasada, ular goh-gohida qo‘llanadi. Yig‘indi birlilarini qamrab olish to‘liqligi bo‘yicha kuzatuv sidiq‘a va nosidiq‘a bo‘lishi mumkin.

Statistikada sidiq‘a kuzatuv – yig‘indi birliklarini to‘liq hisobga olishdir. Misol uchun, shaharda, tumanda, respublikada sodir etilgan barcha ma‘lum jinoyatlar va ma‘muriy qoidabuzishlarning; jinoyat sodir etgani aniqlangan shaxslarning; jinoyatchilik yoki qoida buzish bilan bog‘liq boshqa ijtimoiy hodisa va jarayonlarning to‘liq hisobi.

To'liq kuzatuv ancha haqqoniy va ishonchli, ammo uni faqat cheklangan sonli alomatlar bo'yicha amalga oshirish mumkin, buni jinoyat va ma'muriy yustitsiya organlarining joriy hisobotlarida ko'rayapmiz.

Jinoyatlarga qarshi va qoidabuzishlarga qarshi kurashni tashkil etish uchun qisqa muddatda rasmiy hisobotda mavjud bo'lmagan ma'lumotlar kerak bo'ladi, ularni sidirg'a usulda olish qimmatga tushadi, uzoq vaqtni talab etadi, murakkab yoki amalda imkoni yo'q. Bunday hollarda nosidirg'a kuzatuv qo'llanadi. Unda zarur ma'lumotlarni mamlakat, hudud, shahar bo'yicha batafsil o'rganish vazifasi qo'yilmaydi. Nisbatan ishonchli va haqqoniy ma'lumot beruvchi biror-bir qism o'rganiladi. Aks holda yig'ilgan ma'lumotlar xato va hatto zararli qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

3. Kuzatish yig'indisi qamrab olish darajasiga qarab kuzatish turlari: yoppasiga kuzatish, qisman kuzatish usullari, monografiya usuli, anketali yoki sotsiologik usul, tanlama usul. Nosidirg'a kuzatuv: 1) monografik; 2) asosiy massivni o'rganish; 3) anketali yoki ijtimoiy; 4) tanlanma bo'ladi. Ularning har biri o'z ijobiy va salbiy jihatlariga ega.

Nosidirg'a statistik kuzatuvning anchayin oddiy turi – monografik yozish usulidir. U yakka, ammo kriminologik yoki ijtimoiy – huquqiy sohada tipik bo'lgan ob'ektlarni chuqur o'rganish uchun qo'llanadi. Nosidirg'a kuzatuvning keyingi usuli – asosiy massivni o'rganish bo'lib, o'rganish uchun tadqiqotchi tomonidan kuzatuvning anchayin kompleks yoki yirikroq birliklari yig'iladi. Misol uchun, hududdagi kriminologik vaziyatni o'rganish chog'ida chuqur statistik kuzatuv uchun ma'lum ko'rsatkichlar (aholi soni, sanoat va madaniy rivoji, jinoyatchilik va qoidabuzish darajasi, huquq-tartibot organlari va sudlar faoliyati) bo'yicha anchayin xarakterli va muhim bo'lgan 2 – 3 shahar (tuman) tanlab olinadi. Ularni o'rganish asosida kuch va mablag'ni tejagan holda hudud bo'yicha umumiy xulosa yasash mumkin.

Nosidirg'a kuzatuvning yana bir usuli – anketali, yoki ijtimoiydir. U, qoidaga ko'ra, maxsus tashkillashtirilgan statistik o'rganishlar shaklida hamda tegishli muassasalar va ularning rasmiy hujjatlarida yo'q ma'lumotlarni yig'ish maqsadida o'tkaziladi. Fuqarolarning huquqiy savodxonligi, ijtimoiy fikri, qiziqishlari va boshqa muhim ma'lumotlarni anketani qo'llamay turib olib bo'lmaydi. Texnik jihatdan ijtimoiy usul maxsus ishlab chiqilgan anketalarni to'ldirishdan iborat. Ular so'ralayotgan shaxslar tomonidan suhbat chog'ida yoki zarur hujjatlarni o'rganish asosida (jinoyat ishlari, ma'muriy qoidabuzishlar haqidagi materiallar, fuqarolik ishlari va boshqalari) to'ldiriladi.

Nosidirg'a kuzatuvning so'nggi usuli – tanlanma usuldir. U nosidirg'a kuzatuvning boshqa usullaridan ko'proq ishonchlilik bilan o'rganish o'tkazish, aniqlikning zarur chegaralarini hisoblab chiqish va olingan natijalarga tegishli o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Statistik kuzatish – ijtimoiy hodisalar va jarayonlar haqidagi ma'lumotlarni rejali, ilmiy, uyushtirilgan asosda to'plash jarayoni. Statistik tadqiqotlar odatda uch bosqichni o'z ichiga oladi: 1) statistik kuzatuv (kuzatish); 2) kuzatuv materiallarini svodkalash va guruhlash; 3) kuzatilayotgan voqeani har tomonlama tavsiflovchi-umumlashtiruvchi miqdorlarni hisoblash va ularni tahlil qilish.

Senz – barcha ob'ektlar ichidan ayni kuzatishda hisobga olinishi lozim bo'lgan miqdoriy me'yor tushuniladi. Masalan: O'g'irlik jinoyatini tahlil etishda ushbu jinoyatni sodir etgan voyaga yetmaganlar ya'ni, 18 yoshga to'lmagan shaxslarning o'zi haqidagi ma'lumotlarni to'plash tushuniladi.

Statistik formulyar – shunday maxsus hujjatki, unda kuzatish dasturidagi savollarga javoblar aks ettiriladi. (Hisobot formasi, tabel, nakladnoy, ro'yxatga olish varaqasi va hokazo).

Kuzatuv birligi – odatda boshlang'ich statistik axborot olinadigan manbaga aytiladi. Shuningdek, kuzatuv birligi deyilganida kuzatilayotgan to'plamning bir birligi tushuniladi. Kuzatish birligi hisob birligidan farq qiladi.

Hisob birligi – o'rganilayotgan to'plamning, ya'ni statistik kuzatish ob'ektining shunday boshlang'ich unsuri, birligi tushuniladiki, uning belgilari tekshirish jarayonida qayd qilinishi kerak. Jinoyatlar hisobini yuritishda bu militsiya bo'limi, shahar yoki tuman prokuraturasi, tuman yoki shahar sudlari, jazoni ijro etish muassasalari bo'lishi mumkin.

Yig'indi birligi – kuzatuv jarayonida alomatlarini qayd etish zarur bo'lgan o'rganilayotgan yig'indining boshlang'ich tarkibiy bo'linmas unsuriga aytiladi. Bunday unsurlar sirasiga jinoyatlar, jabrdiydalar aziyat chekkan (jabrlanuvchilar), da'vogar, javobgar, sabab, da'vo va boshqalar kiradi. Ushbu ko'rinishlarning to'plami jinoyatlar, jinoyatchilar, sabablar, jabrdiydalar, da'volar yig'indisini tashkil etadi.

Test savollari

1. Statistik kuzatuvni asosiy shakllarini ko'rsating?

- A) Anketa so'rovi
- B) V va G javoblari to'g'ri*
- C) Hisobot
- D) Maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv

2. Tanlanma kuzatuvning to'g'ri tashkil etilishining sharoitlarini ko'rsating?

- A) Tanlovga olingan birliklar miqdori ko'p bo'lishi kerak
- B) Alohida birliklar tanlovi shunday bo'lishi kerakki har bir majmua birligi mazkur majmuaning boshqa barcha birliklari bilan tanlovga kirishga har xil imkoniyatga ega bo'lishi kerak
- C) Hamma javoblar to'g'ri*
- D) Tanlov o'rganilayotgan majmuaning barcha qismlari bo'yicha amalga oshirilishi kerak

3. Statistik ma'lumotlarni olish quyidagi usullar bilan amalga oshiriladi?

- A) Bevosita kuzatuv
- B) So'rov
- C) Jazolar
- D) Hamma javoblar to'g'ri*

4. Jinoyat-huquqiy statistikaning ro'yxatga olishni konkret ob'ektlarini ko'rsating?

- A) Jinoyatlar
- B) Jinoyat sodir etgan shaxslar
- C) Jazolar
- D) Hamma javoblar to'g'ri*

5. Fuqarolik-huquqiy statistikaning konkret ob'ektlarini ko'rsating?

- A) B, V, G javoblari to'g'ri*
- B) Fuqarolik huquqi to'g'risidagi nizo
- C) Fuqarolik protsessida taraflar
- D) Sudning hal qiluv qarori

6. Majmua birliklarini qamrab olish to'laligi bo'yicha statistik kuzatuvning ko'rinishlarini ko'rsating?

- A) Bevosita
- B) Monografik
- C) Bilvosita
- D) To'g'ri javoblar A va V*

7. Majmua birligi to'g'risidagi ma'lumotlarni olishga xizmat qiluvchi bevosita manba, birlamchi yacheyka statistikada qanday nomlanadi?

- A) Kuzatuv ob'ekti
- B) Hisobot birligi
- C) Kuzatuv birligi*
- D) Ro'yxatga olish birligi

8. Faktlarni vaqt jihatidan hisobga olish bo'yicha statistik kuzatuvning turlarini ko'rsating?

- A) Davriy
- B) Uzluksiz
- C) To'g'ri javoblar A, B va G*
- D) Joriy (doimiy)

9. Shakllanish uslubi jihatidan tanlov ko'rinishlarini ko'rsating?

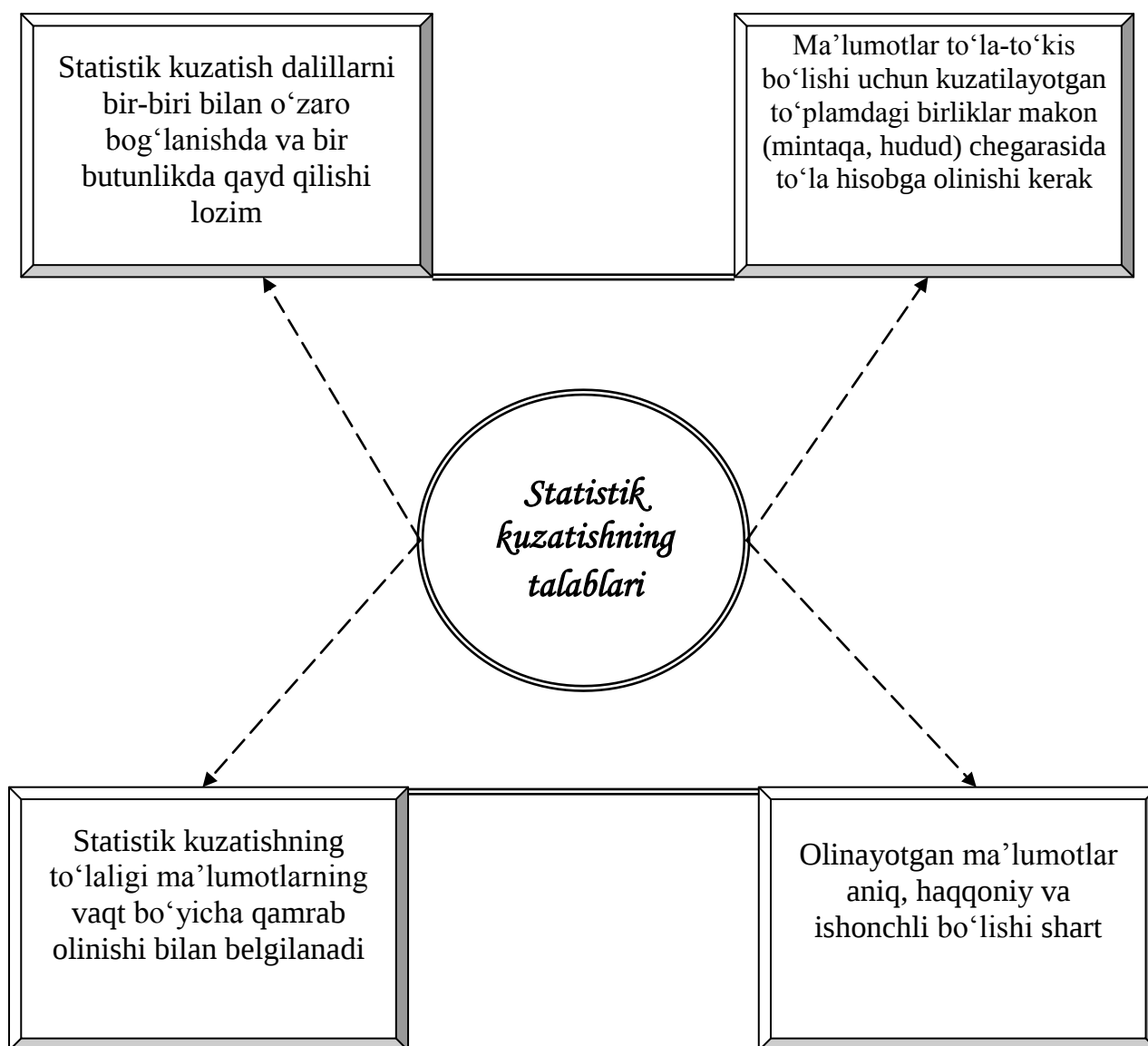
- A) Yaqqol (bevosita)
- B) Xususiy tasodifiy
- C) To'g'ri javoblar A, B va G*
- D) Tipik

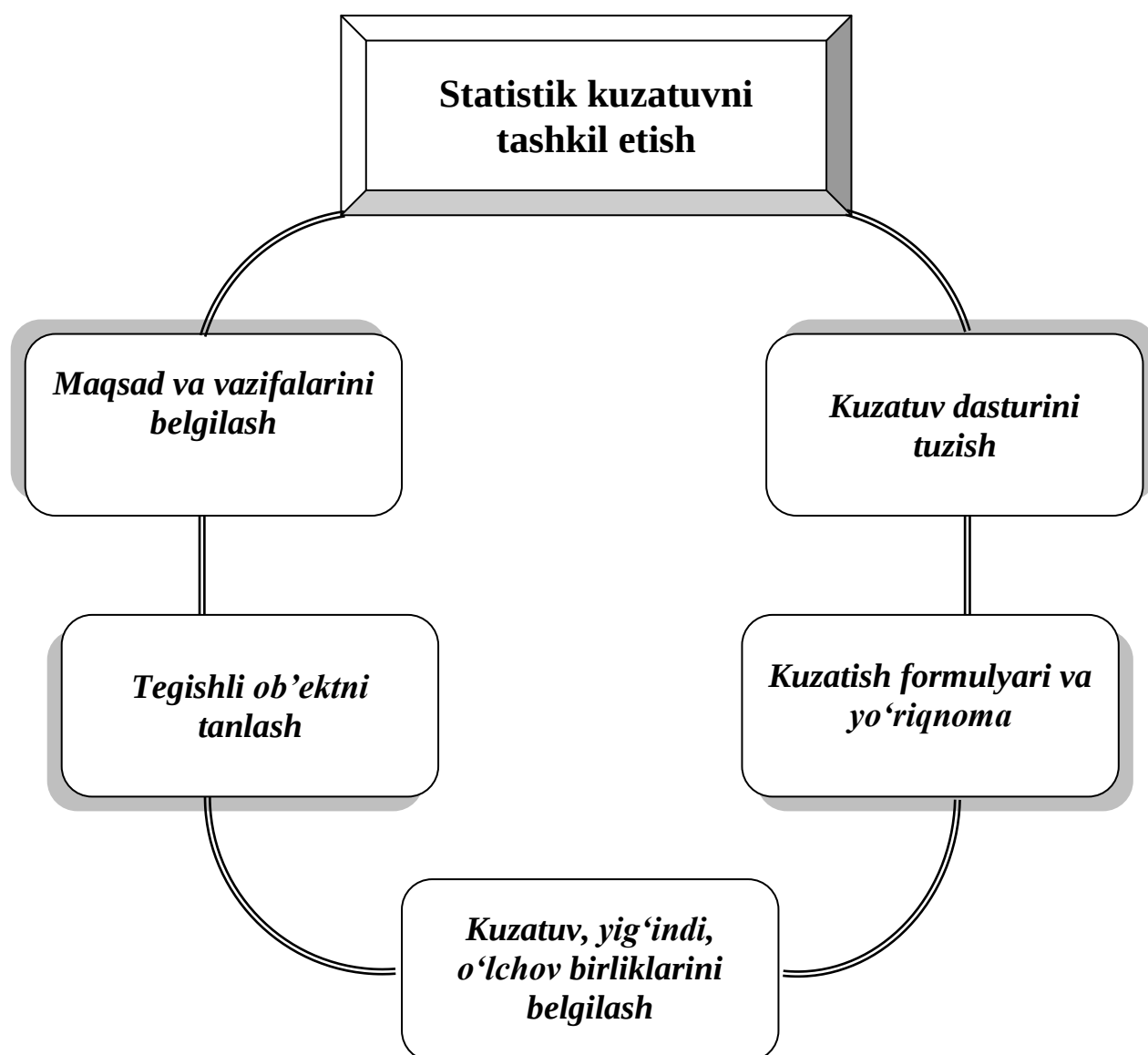
10. Statistik kuzatuv jarayonida har bir majmua birligidan javob olinishi kerak bo'lgan bir qator savollar nima deb nomlanadi?

- A) Kuzatuv tabulyator
- B) Kuzatuv klassifikator
- C) Kuzatuv dasturi*
- D) Kuzatuv rejasi

Nazorat savollari

1. Statistika kuzatish (kuzatuv) deb ataladi?
2. Statistika tadqiqotlar nech bosqichni o'z ichiga oladi?
3. Statistika kuzatuvlar necha bosqichni o'z ichiga oladi?
4. Statistika kuzatuv ob'ekti deganda nimani tushunamiz?
5. Senz deganda nimani tushunasiz?
6. Jinoiy-huquqiy statistika ob'ektiga ta'rif bering.
7. Fuqarolik-huquqiy statistikasi ob'ekti deb nimaga aytiladi?
8. Fuqarolik-huquqiy statistikasida nimalar inobatga olinadi?
9. Kuzatuv birligi deganda nimani tushunasiz?
10. Hisob birligi deganda nimani tushunish lozim?
11. Yig'indi birligi nima?
12. Statistika formularda nimalar aks etishi kerak?
13. Statistika kuzatish usullarini sanab bering.
14. Kuzatish yig'indisi qamrab olish darajasiga qarab kuzatish turlarini qisqacha tushuntirib bering.
15. Sud statistikasini qanday asosiy sohalarga ajratish mumkin?

2-Mavzu	Sud statistikasida statistik kuzatuvlar
----------------	--

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejas	1. Statistik kuzatuv tushunchasi va uni oʻtkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar; 2. Rasmiy davlat hisobi va hisobot statistik kuzatishning birinchi va asosiy shakli sifatida; 3. Kuzatish yigʻindisini qamrab olish darajasiga qarab kuzatish turlari: yoppasiga kuzatish, qisman kuzatish usullari, monografiya usuli, anketali yoki sotsiologik usul, tanlama usul.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Statistik kuzatuv tushunchasi va uni oʻtkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar. I.A.Karimovning 2010 yil 12 noyabrdagi Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qoʻshma majlisidagi “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” nomli maʼruzasida keltirilgan huquqiy kuzatuvlar, ulardan xulosa chiqarilishi va undan sud-huquq islohotlarining istiqbollarini belgilashda foydalanganligi. Statistik kuzatish turlari: faktlarni hisobga olish; toʻxtovsizligi boʻyicha statistik kuzatish; joriy, davriy, bir vaqtda olib boriladigan kuzatishlar oʻrganiladi.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ◆ Statistik kuzatuv tushunchasi va uni oʻtkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar toʻgʻrisida maʼlumot berish; ◆ Rasmiy davlat hisobi va hisobot statistik kuzatishning birinchi va asosiy shakli sifatida qisqacha tushuncha berish; ◆ Kuzatish yigʻindisini qamrab		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Statistik kuzatuv tushunchasi va uni oʻtkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar yuzasidan maʼlumot beriladi; • Rasmiy davlat hisobi va hisobot statistik kuzatishning birinchi va asosiy shakli sifatida fikrlar beriladi; • Kuzatish yigʻindisini qamrab olish darajasiga qarab kuzatish turlari: yoppasiga kuzatish, qisman kuzatish

olish darajasiga qarab kuzatish turlari: yoppasiga kuzatish, qisman kuzatish usullari, monografiya usuli, anketali yoki sotsiologik usul, tanlama usuli to'g'risida ma'lumot berish.	usullari, monografiya usuli, anketali yoki sotsiologik usul, tanlama usuli to'g'risida amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi.
<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Suhbat, muammoli o'qitish, grafikli organayzerlar.</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Guruhlarda ishlash, yakka</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>O'quv topshiriqlari, markerlar</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>O'qitishning texnik vositalari bilan ishlashga moslashgan auditoriyalar</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Savol-javob</i>

1.2. “Sud statistikasida statistik kuzatuvlar” mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>

2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi: 2.2. Statistika kuzatuv tushunchasi va uni o'tkazishni tashkil qilish deganda nimani tushunasiz? Statistik kuzatuv tushunchasi va uni o'tkazishni tashkil qilish. Statistika kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar qanday amalga oshiriladi? 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda kuzatish yig'indisini qamrab olish darajasiga qarab kuzatish turlari: yoppasiga kuzatish, qisman kuzatish usullari, monografiya usuli, anketali yoki sotsiologik usul, tanlama usuli to'g'risida amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi.</i> <i>Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi.</i> <i>Test yechadi.</i>

3-MAVZU: HUQUQNI MUHOFAZA QILUVCHI ORGANLAR, SUDLAR VA BOSHQA MUASSASALARNING HISOB VA HISOBDORLIGI

Reja:

1. Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni ro'yxatga olish tizimi, ro'yxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar;
2. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligi;
3. Ma'muriy huquqbuzarliklar hisobi;
4. Sud va adliya organlarining hisob va hisobdorligi;
5. Huquqiy statistik ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish;
6. Huquqiy statistikadagi statistik miqdorlarning ishonchliligi.

Mavzuning o'quv maqsadi: Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni ro'yxatga olish tizimi, ro'yxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar: jinoyatni surishtiruv natijalari haqida; jinoyatni sodir etgan shaxslar aniqlangan ishlar haqida; jinoyat ishining harakati haqida; sudda ishlarning ko'rilish natijalari haqida hisobga olish kartochkalari. Statistik ma'lumotlarning rasmiy hisobotini yuritish. O'zbekiston Respublikasida Adliya vazirligi organlari va sudlarda statistik hisob va hisobot. Huquqiy statistik ma'lumotlarni tekshirishning avtomatik usullarini, jinoyatchilikning birlamchi hisobi statistik varaqlarini to'ldirishni amalga oshirish yuzasidan bilim va ko'nikmaga ega bo'lishdan iborat.

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni ro'yxatga olish tizimi, ro'yxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar. Jinoiy hisob o'zining vujudga kelgan davridan boshlab tez-tez mavzu tarkibini, kuzatuv birliklarini va o'lchovlarini o'zgartirib kelmoqda. Statistik hisobotlarning turli ko'rinishlari ichida sudlanganlar hisobi ko'proq jinoiy hisobga yaqinroq edi. Jinoyatchilikning yagona hisobi avvalo birlamchi hisob va aniqlangan jinoyatlar, shaxslar, sodir etganlarni, jinoiy ishlarni ro'yxatga olishdan iborat. Hisob tizimi qo'zg'atilgan jinoiy ish va prokurorning ayblov xulosasi bo'yicha jinoyat sodir etgan shaxslarning ro'yxatga olishdan iboratdir. Yagona hisob tizimi qoidalari jinoyat ishni qo'zg'atish vakolatiga ega bo'lgan barcha huquqni muhofaza qiluvchi organlar: prokuratura organlari, Ichki ishlar, soliq va valyutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti, bojxona xizmati va boshqa bir necha maxsus faoliyat bilan bog'liq organlar uchun umumiydir. Bular MXX, harbiy prokuratura va sud. Surishtiruv va dastlabki tergov harakatlari o'tkazilayotgan jinoyatlar

bo'yicha birlamchi hisob va ro'yxatga olish umumiy tamoillarga asoslangan holda faqatgina yuqoridagi organlar tomonidan amalga oshiriladi (jinoyatchilik to'g'risidagi ma'lumotlar chetga chiqishi mumkin emas). Shunday qilib konstitutsion tizim va davlat tizimiga qarshi jinoyatlar hisobi faqat MXX tomonidan, harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar hisobi Harbiy Prokuratura tomonidan, sodir etilgan ham sud muhokamasida ko'rilgan jinoyatlar to'g'risidagi ma'lumotlar hisobi sudlar tomonidan yuritiladi. Yuqoridagilardan kelib chiqadiki bu ma'lumotlarni yagona hisobga kelib tushmasligi uni to'liq bo'lmasligiga olib kelishi mumkin.

Jinoyatchilikning birlamchi hisobi statistik varaqalarni to'ldirish yo'li bilan quyidagicha amalga oshiriladi: jinoyatni aniqlash (F.1), jinoyatni tergov natijalari to'g'risida (F.1.1), jinoyatni sodir etgan shaxs aniqlangan ishlar bo'yicha (F.1.2), jinoyatni sodir etgan shaxslar bo'yicha (F.2), jinoyat ishini harakati bo'yicha (F.3), moddiy zararni qoplash va jinoyat qurolini olib qo'yish bo'yicha (F.4), ishni sudga ko'rish natijalari bo'yicha (F.6). Bu varaqalardagi ko'rsatgichlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va O'zbekiston Respublikasi IIV tomonidan, (F.6) varaqasi bo'yicha esa, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi bilan kelishilgan holda o'rnatiladi. Varaqalarni to'ldirish (yoki ma'lumotlarni magnit tasmasiga yozish) jinoyat ishi qo'zg'atilgan, tergov va surishtiruv harakatlari o'tqazilayotgan joyda amalga oshiriladi.

2. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligi.

Birlamchi hisob hujjatlari (statistik varaqalar, hisobot jurnallari va boshqa materiallar) ichki ishlar organlari, prokuratura, Soliq va valyutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti, Bojxona xizmati, MXX kabilarning rasmiy hisobdorligi (oylik, yarim yillik, yillik) ni asosini tashkil etadi. Mavjud huquqni muhofaza qiluvchi organlar hisobdorligi ichida bizga muhimrog'i bo'lgan. Ichki ishlar organlari va prokuraturalarning idoraviy statistik hisobdorligini ko'rib chiqamiz.

Ichki ishlar organlaridagi hisobdorlik bevosita quyidagilarni, birinchidan ro'yxatga olingan jinoiy harakatlarni 80% ni, ikkinchidan prokuratura organlari, Bojxona xizmati, Soliq va valyutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish Departamenti organlarining birlamchi jinoyatchilik to'g'risidagi hisobotlari IIV ni axborot markazida statistik shakllantiriladi, uchinchidan aynan ichki ishlar organlari 4 xil formadagi davlat statistik hisobdorligini amalga oshiradi, shuningdek 20 yaqin formadagi ichki ishlar organlarini mamlakatdagi huquq tartibotni ta'minlash, jinoyatchilikni ochish, jinoyatchilarni qidirish bo'yicha idoraviy hisobdorligini yuritadi. Davlat va idoraviy hisobdorlik formalaridan tashqari birlamchi hisob hujjatlariga asoslangan holda IIV da operativ va xizmat faoliyatini turli tomonlari 50 ga yaqin hisobdorlikda to'planadi. IIV idoraviy hisobdorlik masalalarini ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi bosh organ, bu Respublika axborot markazidir (RAM). (viloyatlarda Axborot markazi - IS, respublikada Respublika axborot markazi- RIS.)

Prokuratura to'g'risidagi qonunga ko'ra Bosh prokurorga jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini ta'minlash maqsadida tezkor-qidiruv faoliyatini,

surishtiruv va dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlarning faoliyatini muvofiqlashtirish vazifasi yuklatilgan. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Milliy Xavfsizlik Xizmati idoralari bilan birgalikda jinoyatchilik holati, jinoyatchilikning ochilishi borasida prokuror nazorati va tergov harakatlari to'g'risida yagona hisob metodikasi va tizimini, shuningdek prokuratura organlarida yagona hisobdorlikni taqdim etish qoidalarini o'rnatadi.

Jinoyatchilikning yagona hisobi tamoyillariga muvofiq davlat statistik hisobdorligi IIVda boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan birga (o'zlarining vakolat doiralarida) Bosh prokuratura bilan kelishib ishlab chiqiladi va Davstatqo'm qarori bilan tasdiqlanadi. Davlat statistik hisobdorligi organlari, prokuratura, Soliq va valyutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish Departamenti va bojxona xizmati organlarining jinoyatchilik to'g'risida 95%dan ko'proq hisobga olingan kriminalogik holatlari asosida jamlanadi va O'zbekiston Respublikasi IIVning Axborot Markazi – (IS) da umumlashtiriladi.

Hozirgi vaqtda dolzarb axborotlardan biri bu iqtisodiy huquqbuzarliklar hisoblanadi. Umumlashtirilgan davlat statistik hisobdorligiga MXX va Harbiy prokuratura ma'lumotlari kiritilmaydi.

Bizga yaqin qo'shni bo'lgan RFning amaliyotiga nazar tashlasak, 1993 yil "Davlat sirlari to'g'risida"gi qonunga muvofiq jinoyat haqidagi ma'lumotlar, fuqarolarning huquq va erkinliklarini buzuvchi harakatlar, davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonuniylikni buzish holatlari to'g'risidagi ma'lumotlar davlat sirlariga kirmasligi belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasida hali bunday qonun ishlab chiqilmagan. Jinoyatchilik haqidagi ma'lumotlarni to'liq oshkora qilib bo'lmaydi. Shuning uchun bu ma'lumotlar konfidensial hisoblanadi va davlat statistika hisobdorligiga kiritilmaydi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning davlat statistik hisobdorligi 5 formadan iborat:

1. Ro'yxatga olingan, ochilgan va ochilmay qolgan jinoyatlar bo'yicha hisobot (F.№1, yari yillik, IIV va Davstatqo'mga taqdim etiladi);

2. Jinoyatchilik to'g'risida yagona hisob (F.№1-G, yillik, IIV va Davstatqo'mga taqdim etiladi);

3. Jinoyat sodir etgan shaxslar bo'yicha hisob (F.№2, yarim yillik, IIV va Davstatqo'mga taqdim etiladi). Bunda jinoyatchi shaxsi to'g'risida to'liq ma'lumotlar mavjud bo'ladi;

4. Tergov harakatlari bo'yicha hisob (F.№1-Ye, yarim yillik, Bosh prokuratura va Davstatqo'mga taqdim etiladi);

5. Prokuror faoliyatining hisobi (F.P. yarim yillik, Bosh prokuratura va Davstatqo'mga taqdim etiladi). Bunda qonunlarga rioya qilish va huquqiy hujjatlarning qonuniyligi, dastlabki tergovni va surishtiruvni qonuniyligi, ozodlikdan mahrum qilish joylardagi qonunlarga rioya qilinishi ustidan prokuror nazorati natijalari, shuningdek prokurorning jinoiy, fuqarolik va xo'jalik ishlarini ko'rishda ishtiroki natijalari ko'rsatiladi.

3. Ma'muriy huquqbuzarliklar hisobi. 1920 yillardayoq ma'muriy-huquqbuzarliklar to'g'risida yagona hisob tizimini yaratish harakatlari amalga oshirilgan bo'lsa ham, biroq O'zbekistonda ham boshqa sobiq ittifoq mamlakatlari qatori ma'muriy-huquqbuzarlikni hamma ko'rinishlari bo'yicha yagona hisob bo'lmagan va hozirgi vaqtda ham mavjud emas. Ular yopiq holda faqat joylarda sohaviy idoralarda mavjud ko'proq tizimlashtirilgan ro'yxatga olish militsiya, DAN va Yong'inga qarshi kurash idoralarida mavjud.

Sohaviy idoralar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar tuzulishi quyidagicha edi: Ichki ishlar organlari tomonidan (umumiy huquqbuzarliklarning 76%), yong'inga qarshi kurash boshqarmasi (1.8%), temir yo'l transporti (4.2%), yo'lovchi elektr transporti (10.9%) va boshqalar. Umumiy 45.4 mln. Ma'muriy-huquqbuzarliklar hisobga olingan (Rossiyada 26.6, Ukrainada 7.3, O'zbekistonda 3.0, Qozog'istonda 2.4, Belorussiyada 1.9 va hokazolar) Bu to'plangan ma'lumotlar to'liq emas edi, shunga qaramay to'plangan ma'lumotlar mamlakatlardagi ma'muriy-huquqbuzarlik holati, ularning turlari, ularni sodir etganlar, ma'muriy choralar to'g'risida umumiy xulosa berar edi. Sohaviy idoralar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar tuzulishi quyidagicha edi: Ichki ishlar organlari tomonidan (umumiy huquqbuzarliklarning 76%), yong'inga qarshi kurash boshqarmasi (1.8%), temir yo'l transporti (4.2%), yo'lovchi elektr transporti (10.9%) va boshqalar. Umumiy 45.4 mln. Ma'muriy-huquqbuzarliklar hisobga olingan.

Hisobga olishning hozirgi holati. Ichki ishlar organlari tomonidan aniqlangan ma'muriy-huquqbuzarliklar hududiy va federal doirada ro'yxatga olinadi. Yo'l harakati xavfsizligi qoidalarini buzish DAN tomonidan ro'yxatga olinadi. 1995 yildan boshlab davlat hisobdorligiga faqat yo'l harakatlari tufayli inson o'limi va jarohatlanishi holatlari kiritiladi. Bular jinoyat, ma'muriy-huquqbuzarlik yoki aybsizlik natijasida sodir etilishi mumkin.

Sudlarda faqat ma'muriy javobgarlikga tortilgan shaxslar hisobi yuritiladi. Ayniqsa, yo'l harakati qoidalarini buzish natijasida ma'muriy javobgarlikka tortilgan shaxslarning ro'yxati doimiy ravishda yangilanib turadi. Sudlar tomonidan ko'riladigan huquqbuzarliklarning asosiy qismi MJTKning moddalarida belgilangan.

Ma'muriy yurisdiksiya organlari ma'muriy-huquqbuzarliklarni hisobga olishning mukammal tizimiga ega emas. Shunday bo'lsa ham, mamlakatda ma'muriy-huquqbuzarliklar to'g'risida statistik materiallarni idoraviy organlardan va o'z-o'zini boshqarish organlaridan olishi mumkin.

4. Sud va adliya organlarining hisob va hisobdorligi. Sudlar jinoiy huquqiy, ma'muriy-huquqiy va fuqarolik-huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan hodisa va jarayonlarni yuridik hisobini amalga oshirishadi. Sud hisobining o'lchov birligi bo'lib, jinoiy ish, jinoyat, sudlanuvchi, jinoiy jazo turi, ma'muriy ish, huquqbuzarlik, fuqarolik ishi, fuqarolik ishida taraflar va boshqalar hisoblanadi. Barcha sud bo'g'inlarida birlamchi hisob qoida bo'yicha statistik kartochka va tegishli hisob jurnallari orqali shakllantiriladi.

Birinchi instansiya sudlaridagi statistik kartochkalar jinoyat ishiga, sudlanuvchiga, fuqarolik ishiga va ijro harakatlariga yuritiladi. Kassatsiya va nazorat instansiyalardagi ishlar bo'yicha ham tegishli kartochkalar yuritiladi. Bundan tashqari sudlarda birlamchi hisob hujjati hisoblanmish jinoiy, ma'muriy va fuqarolik ishlarini ro'yxatga olish jurnallari yuritiladi.

Jinoyat ishi bo'yicha hisob va ro'yxatga olish kartochkasi uning ro'yxati va harakati to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Birlamchi hisobning asosiy hujjati – har bir sudlanuvchining statistik kartochkasi bo'lib, u o'z ichiga quyidagilarni oladi:

1) Sudlanuvchi bo'yicha ma'lumotlar (familiya, ism, jins, yosh, fuqarolik va boshqalar);

2) Jinoyat bo'yicha ma'lumotlar (xususiyati, ishtirokchilar ro'yxati, jinoiy guruh tarkibi, sodir etilgan joyi va boshqalar);

3) Hukm, ajrim, qarorlar bo'yicha ma'lumotlar (ishni ko'rib chiqish natijasi, qilmishni asosiy va qo'shimcha kvalifikatsiyasi, asosiy va qo'shimcha jazoning turi va choralari va boshqalar);

4) Ishni kassatsiya tartibida ko'rish bo'yicha ma'lumotlar (kassatsiya instansiyasining qarori).

Sudlanuvchi haqida kartochka birinchi va ikkinchi instansiya sudyalari tomonidan to'ldiriladi. Umumiy jihatdan bu kartochkada 800 dan ko'proq yuridik ahamiyatga ega bo'lgan belgilar mavjud. Ular matnli va kodlashtirilgan shaklda kiritiladi.

Adliya vazirligi natorial idoralarning (ishonchnomalar, vasiyatlar, hujjatning qonuniyligi bo'yicha guvohlik va boshqalar); fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari (tug'ilish, o'lim, nikoh, ajrashish va boshqalar); advokatlar kollegiyasi bo'yicha (yuridik yordam ko'rsatish, fuqarolarni huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va boshqalar); sud ekspertiza muassasalarining ishlari bo'yicha (sud ekspertiza turlari va ularni o'tkazish muddatlari va boshqalar) hisobdorligi ham mavjuddir.

5. Huquqiy statistik ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish. Har bir faoliyatdagi ish unumdorligi, sifatli axborotlarni ta'minlash va ularni olish tezligiga bog'liq. Shuning uchun turli xil yuridik faoliyatlarda axborotlarni informatizatsiyalashga alohida e'tibor berilmoqda. Bular asosan jinoiy yustitsiya tizimini kompyuterlashtirishga qaratilgandir. BMTning jinoyatchilik to'g'risida ogohlantirish va huquqbuzarlar bilan muomalada bo'lish to'g'risidagi 1990 yil Gavanadagi 8-Kongressida "Jinoiy odil sudlovni kompyuterlashtirish" maxsus rezolyutsiyasini qabul qildi.

Yuridik faoliyatni kompyuterlashtirish jarayonini shartli ravishda uchta tizimlashgan guruhiga ajratish mumkin:

1) O'ziga bank qonunchiligi, hukumat va idoraviy aktlarni, Konstitutsiyaviy sud qarorlarini, Oliy sud plenum qarorlarini, sud va arbitraj amaliyoti materiallarni avtomatlashtirilgan informatsion tizimi;

2) Tezkor qidiruv faoliyatini, jinoyatlarni tergov qilishni, jamoa tartibini saqlashni, fuqarolarni, qidirilayotgan va xabarsiz yo'qolgan shaxslarni va qidirilayotgan qurollarni avtomatlashtirilgan axborot tizimi;

3) Jinoyatlarni ro'yxatga olish va hisobi, ularni sodir etgan shaxslarni, sudlanganlarni, mahkumlarni va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarning boshqa statistik axborotlarni birlashtiruvchi avtomatlashtirilgan informatsion tizim.

Bu tizimlarning barchasi o'zaro uzviy bog'liqdir. Ular ichki ishlar, soliq politsiyasi, bojxona xizmati, prokuratura va sudlarni yagona axborot va hisoblash tarmog'ini shakllantirishi mumkin. Bitta avtomatlashtirilgan informatsion tizim axboroti boshqa tizim uchun muhim bo'lishi mumkin va aksinchadir. Shuning uchun huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini axborotlashtirishning strategik maqsadi zamonaviy informatsion texnologiyalarni qo'llagan holda integratsiyalashgan statistik va analitik xarakterdagi ma'lumotlar bazasini shakllantirish. Ularni barcha huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari uchun o'z ish joylarida turib yagona informatsion baza tarmog'idan foydalanish imkoniyati yaratildi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarni avtomatlashtirilgan informatsion tizimda (AIT) statistik hisob va hisobdorligi. Bularni shakllantirish 70-yillardan buyon davom etmoqda. O'sha vaqtlarda informatsion markazlar milliy EHMLar bilan jihozlangan bo'lib, asosan jinoyatchilik to'g'risidagi ma'lumotlarni, jinoyatchilar va ichki ishlar organlarini faoliyat natijalari to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni qayta ishlashga moslashgan. Texnik bazalarning mukammal bo'lmaganligi va maxsus programmalar mavjud bo'lmaganligi uchun yagona ma'lumotlar bazasini yaratish konsepsiyasini amalga oshirib bo'lmagan.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlari va boshqa barcha huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini informatsion tizimini yaratish jadal amalga oshirilmoqda. IIVda lokal hisoblash tarmoqlari va hududiy informatsion tizimlar orqali umumiy ma'lumotlar bazasiga chiqishi mumkin bo'lgan avtomatlashtirilgan ish joylari tashkil qilinmoqda. Har yili umuman olganda juda katta miqdorda hujjat qayta ishlanadi. Har bir viloyat IIBda Axborot Markazlari (I.S.)lar faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Zamonaviy EHMLar bilan jihozlangan Axborot Markazlaridan tashqari shahar, rayon, ichki ishlar bo'limlarini ham hisoblash texnikalari bilan jihozlash amalga oshirilmoqda. Ichki ishlar organlarini kompyuterlashtirish statistik ma'lumotlarni qayta ishlash tizimini ham takomillashtirdi. Huquqiy jihatdan bu yagona jinoyatchilik hisobi nizomida mustahkamlangan.

Sudlarda statistik axborotni to'plash va qayta ishlash tartibi. Bu ko'p pog'onali tizim ya'ni tuman, viloyat va respublika darajasidagi sudlarni tashkil etadi. Ularning har birida statistik ko'rsatkichlarni jamlash amalga oshiriladi. Statistik axborotlarni mashinada qayta ishlash birlamchi hujjatlar hisobi kabi statistik hisobdorlikni unifikatsiyasini talab etadi. Bunday unifikatsiya oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudida jinoiy javobgarlikka tortilganlar va jazo choralari bo'yicha (F.10.1,10.2, 10.3) sudlanganlar tarkibi, jinoyat sodir etilgan joy (F.11, 11a, 12) bo'yicha ma'lumotlar mashinada shakllantiriladi va matnli va kodlashtirilgan ko'rinishda ifodalanadi. Shunday tartibda jinoiy ishlarni,

fuqarolik ishlarini ijro harakatlarining statistik kartochkalari qayta ishlanishi mumkin.

6. Huquqiy statistikadagi statistik miqdorlarning ishonchliligi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, sudlar, boshqa yuridik muassasalarning faoliyatini ochib beruvchi statistik hisobotlar qoida bo'yicha, nisbatan faktik reallikni to'liq aks ettiradi. Shunga qaramay, bu hisobotlardagi ma'lumotlar ishonchliroqdir. Statistik ko'rsatkichlarning ishonchliligi mavjud jinoyatchilik holati aksi va uni ustidan nazoratni huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan amalga oshirilishi natijasida susayishi mumkin. Bunga asosiy sabab jinoyatchilik holati va unga qarshi kurash bo'yicha yetarli darajada ishonchli ko'rsatkichlar tahlilining oshkora emasligi va jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirishda shu juda ham aniq bo'lmagan ko'rsatkichlardan foydalanilishidir. Ba'zi bir mas'ul mansabdor shaxslar tomonidan jinoyatchilik to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni sun'iy ravishda kamaytirilishi yoki ko'paytirilishi jinoyatchilikka qarshi kurash yo'nalishini noto'g'ri tomonga burilishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bu masalada qat'iy intizom to'g'rililik talab etiladi.

Ba'zi joylarda jinoyatchilikning faktik ko'rsatkichlari jinoyatchilikdan bir necha barobar ko'p bo'lishi mumkin. Ochilgan jinoiy harakatlar jinoiy javobgarlikka tortilganlarning sonidan ko'paytirib ko'rsatilishiga yo'l qo'yilishi mumkin.

Jinoyatchilik holati va unga qarshi kurash holatining "Pozitiv" statistik ko'rsatkichlari avvalo jinoyatchilikda latentlikni o'sishi, tanlab hisobotga olinishi va ularni ochilishining murakkablashishiga bog'liqdir. Mustahkam jinoyatchilik to'g'risidagi ro'yxatni amalga oshirish jinoyatchilikni sekinlatishi yoki kamaytirishi mumkin. Agar tanlab ro'yxatga olinadigan jinoyatchilik ustidan nazoratni ham amalga oshiradigan bo'lsak, bu narsa jinoyatchilik to'g'risidagi noreal ma'lumotlarni taqdim etilishiga va aholi o'rtasida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga bo'lgan ishonch susayadi va ularni ongida salbiy fikrlar paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Sud hisobining o'lchov birligi - jinoiy ish, jinoyat, sudlanuvchi, jinoiy jazo turi, ma'muriy ish, huquqbuzarlik, fuqarolik ishi, fuqarolik ishida taraflar va boshqalar hisoblanadi.

Jinoyat sodir etgan shaxslarning hisobi – bu hisobga ayblov xulosasi chiqqan yoki materiallar bilan sudga yuborish to'g'risida sanksiyalangan yoxud jinoyat ishi qo'zg'amasdan jamoat ta'siri choralari qo'llash uchun yuborilgan jinoyat ishlaridagi jinoyat sodir etgan shaxslar kiritiladi. Shuningdek bu hisobga ayblovi tugatilgan jinoiy ishlar bo'yicha shaxslar, muddati o'tib ketganligi bois rad etilgan jinoiy ishlardagi shaxslar, amnistiya akti yoki avf orqali ozod bo'lgan shaxslar kiritiladi.

Moddiy zararni undirish va jinoiy harakat qurolini olib qo'yish natijalari to'g'risidagi statistik kartochkalari (F.4) ni yuritish – bu kartochkalarda zarar miqdori va xususiyati, uni qoplanishi, mol-mulkni olib qo'yish kabi ma'lumotlar kiritiladi. Bu formaning axborot hajmi 600 ga yaqin belgini o'z ichiga oladi.

Sudlarda statistik axborotni to'plash va qayta ishlash tartibi – bu ko'p pog'onali tizim ya'ni tuman, viloyat va respublika darajasidagi sudlarni tashkil etadi. Ularning har birida statistik ko'rsatkichlarni jamlash amalga oshiriladi. Statistik axborotlarni mashinada qayta ishlash birlamchi hujjatlar hisobi kabi statistik hisobdorlikni unifikatsiyasini talab etadi.

Test savollari

1. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar analitik ishida foydalaniladigan dinamik qatorlar necha asosiy guruhga bo'linishi mumkin?

- A) Fursatli qatorlar
- B) Interval qatorlar
- C) O'rtacha yoki nisbiy kattaliklar qatorlari
- D) To'g'ri javoblar A, B va V*

2. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar analitik ishida nisbiy kattaliklarning quyidagi ko'rinishlari tez-tez qo'llanib turiladi?

- A) Qismning butunga munosabati yoki intensivlik munosabati
- B) Majmua tuzilishini tavsiflovchi munosabat yoki taqsimot munosabati
- C) O'rtacha kattaliklarni tavsiflovchi munosabatlar
- D) To'g'ri javoblar A, B va V*

3. Statistika jadval ko'rinishlarini ko'rsating?

- A) Murakkab yoki guruh jadvallari
- B) Oddiy jadvallar
- C) Kombinatsion jadvallar
- D) To'g'ri javoblar A, B va V*

4. Ma'lum miqdor belgilari bo'yicha sifat jihatidan bir turkumdagi hodisalar majmuining umumiy xarakteristikasining ifodalovchi kattaliklar qanday nomlanadi?

- A) Indeks
- B) Koeffitsientlar
- C) O'rtacha kattaliklar*
- D) O'rtacha ko'rsatkichlar

5. Statistika qayd etish natijalarini hisoblab chiqish, xulosa qilish bo'yicha operatsiya va bu ma'lumotlarni jadvallarda yozish qanday nomlanadi?

- A) Tabulyatsiyalashtirish
- B) Guruhlashtirish
- C) Tabaqalashtirish
- D) Svodkalashtirish*

6. O'rganilayotgan hodisalar o'rtasidagi o'zaro aloqa o'rnatilish maqsadiga ega bo'lgan guruhlashtirish qanday nomlanadi?

- A) Tipologik*
- B) Variatsion
- C) Analitik
- D) Kombinatsion

7. Katta sonlar qonuniyatining matematik asosini ko'rsating?

- A) Tanlov nazariyasi
- B) Statik ko'rsatkichlar nazariyasi
- C) Ehtimollik nazariyasi*
- D) Tegishlilik nazariyasi

8. Jinoyatchilikni o'lchov birligini ko'rsating?

- A) Jinoyat ishi
- B) Jinoyat
- C) Jinoyat sodir etgan shaxslar
- D) To'g'ri javob B va V*

9. Statistika hisobot ma'lumotlariga qo'yiladigan umumiy talablarni ko'rsating?

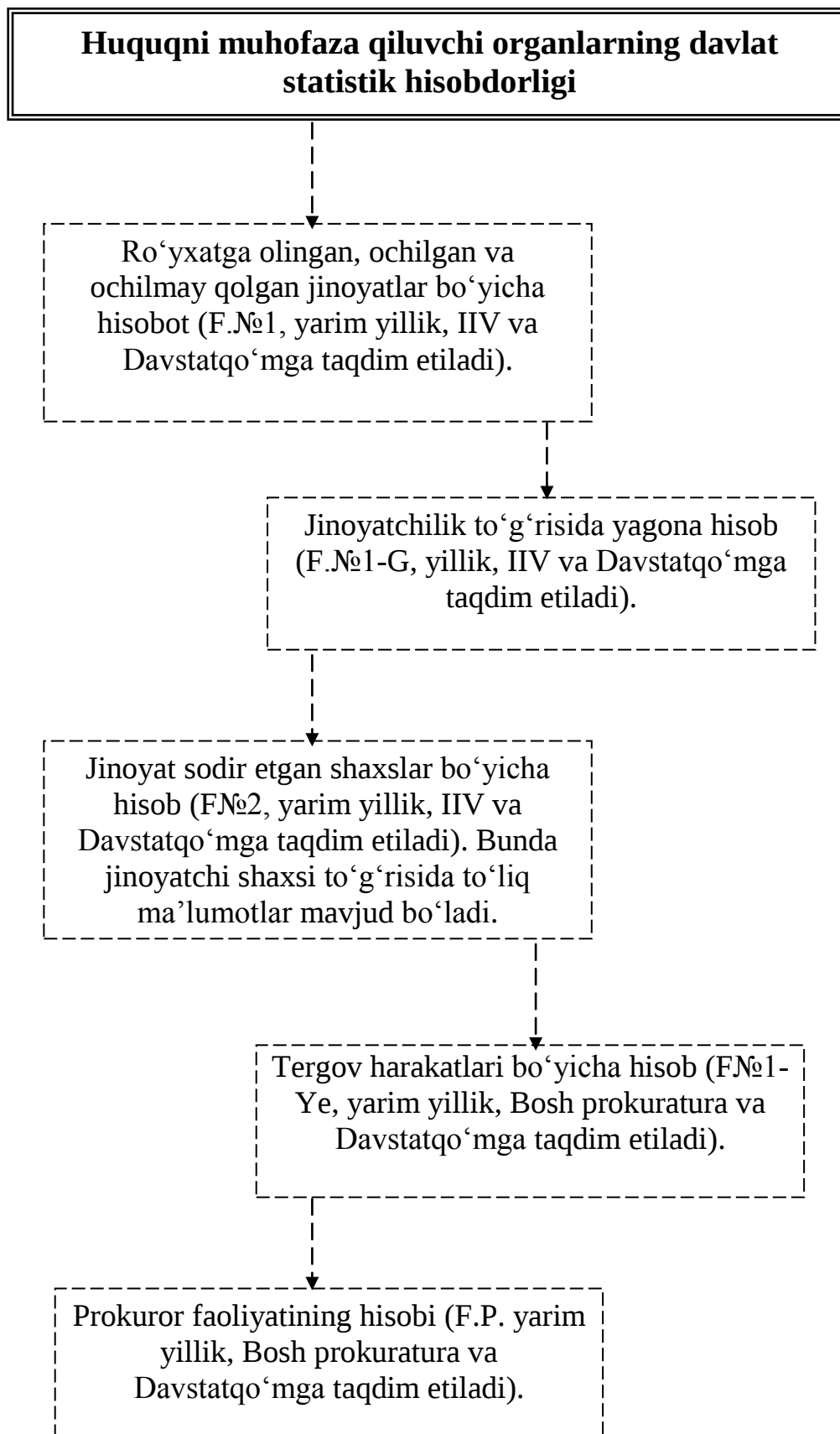
- A) Hisobot ma'lumotlari to'liq va ishonchli bo'lishi kerak
- B) Hisobot ma'lumotlari aniq va o'z vaqtida bo'lishi lozim
- C) Hisobot ma'lumotlari rahbariyatga mos bo'lishi lozim
- D) To'g'ri javob A va B*

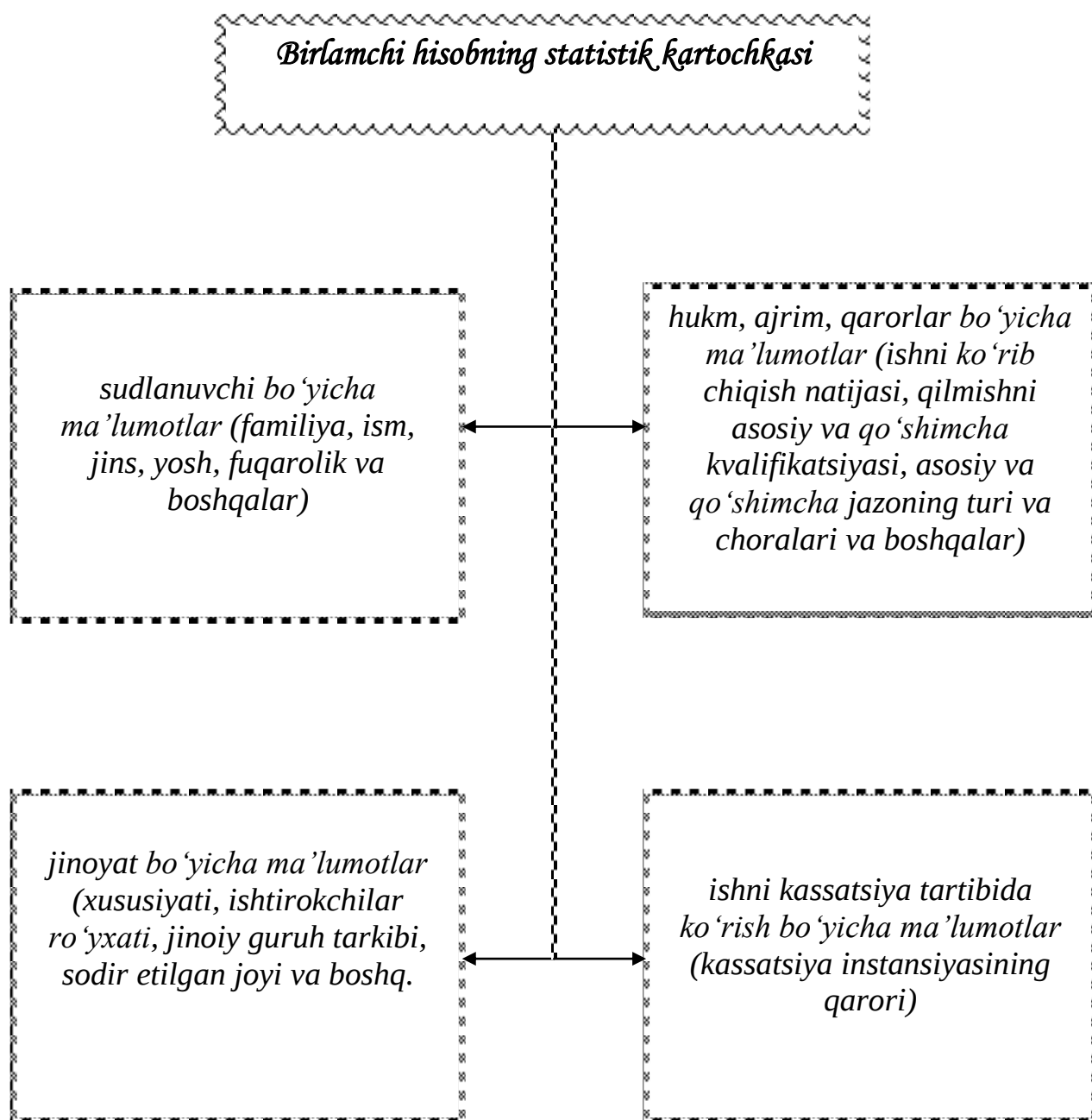
10. Majmuaning ma'lum bir belgisi bo'yicha qayd etiladigan tadqiqotchini qiziqtiruvchi qismi va butun majmuani tavsiflashga xizmat qiluvchi olingan natijalar tadqiqoti qanday nomlanadi?

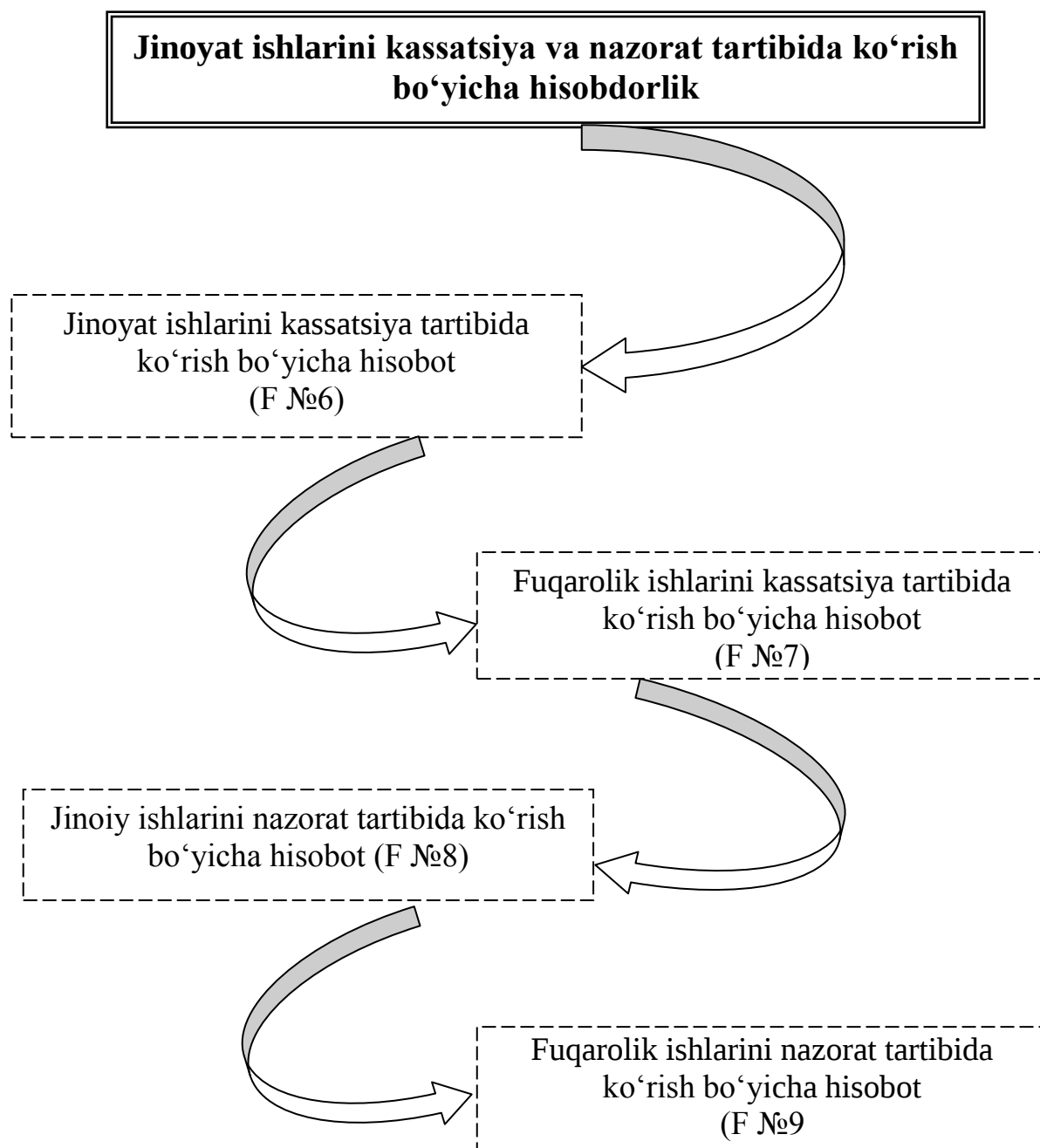
- A) Monografik
- B) Tanlanma*
- C) Bevosita
- D) Analitik

Nazorat savollari

1. Jinoyatchilarning yagona hisobi tushunchasi deganda nimani tushunasiz?
2. Jinoyatlarni ro'yxatga olish tizimi nima?
3. Ro'yxatga olishni yurituvchi organlarni sanab ko'rsating.
4. Statistik kartochkalar nima?
5. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarnig rasmiy statistik hisobdorligi to'g'risida qisqacha gapirib bering.
6. Umumlashtirilgan davlat statistik hisobdorligiga qaysi organlar ma'lumotlari kiritilmaydi?
7. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning davlat statistik hisobdorligi necha formadan iborat?
8. Ma'muriy-huquqbuzarliklar hisobi qanday yuritiladi?
9. Sud va adliya organlarining hisob va hisobdorligi yuritish tartibini amaliy misollar bilan tushuntirib bering.
10. Huquqiy statistik ma'lumotlarning avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish deganda nimalarni tushunasiz?
11. Sudlarda statistik axborotni to'plash va qayta ishlash tartibi nimalardan iborat?
12. Huquqiy statistikadagi statistik miqdorlarning ishonchliligi qanday ifodalanadi?
13. Yuridik faoliyatni kompyuterlashtirish jaryonini shartli ravishda necha tizimlashgan guruhga ajratish mumkin?

3-Mavzu	Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, sudlar va boshqa muassasalarning hisob va hisobdorligi
----------------	---

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni roʻyxatga olish tizimi, roʻyxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar; 2. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligi; 3. Maʼmuriy huquqbuzarliklar hisobi; 4. Sud va adliya organlarining hisob va hisobdorligi; 5. Huquqiy statistik maʼlumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish; 6. Huquqiy statistikadagi statistik miqdorlarning ishonchliligi.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni roʻyxatga olish tizimi, roʻyxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar: jinoyatni surishtiruv natijalari haqida; jinoyatni sodir etgan shaxslar aniqlangan ishlar haqida; jinoyat ishining harakati haqida; sudda ishlarning koʻrilish natijalari haqida hisobga olish kartochkalari. Statistik maʼlumotlarning rasmiy hisobotini yuritish. Oʻzbekiston Respublikasida Adliya vazirligi organlari va sudlarda statistik hisob va hisobot. Huquqiy statistik maʼlumotlarni tekshirishning avtomatik usullarini, jinoyatchilikning birlamchi hisobi statistik varaqlarini toʻldirishni amalga oshirish yuzasidan bilim va koʻnikmaga ega boʻlishdan iborat.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ◆ Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni roʻyxatga olish tizimi, roʻyxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar toʻgʻrisida maʼlumot berish; ◆ Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligi amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ◆ Maʼmuriy huquqbuzarliklar hisobi yuritish tartibi toʻgʻrisida fikr bildirish; ◆ Sud va adliya organlarining hisob		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni roʻyxatga olish tizimi, roʻyxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar yuzasidan maʼlumotga ega boʻlish; • Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligiga fikrlar beriladi; • Maʼmuriy huquqbuzarliklar hisobi yuritish tartibi toʻgʻrisida amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi. • Sud va adliya organlarining hisob va hisobdorligi toʻgʻrisida bilim va

va hisobdorligi to'g'risida ma'lumot berish; ♦ Huquqiy statistik ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish haqida tushuntirish; ♦ Huquqiy statistikadagi statistik miqdorlarning ishonchliligi qisqacha tushuncha berish.	ko'nikmaga ega bo'lish; • Huquqiy statistik ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish haqida fikr yuritish; • Huquqiy statistik ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash tizimi va ularni nashr etish haqida tushunchaga ega bo'lish.
<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Og'zaki savol-javob, suhbat, ko'rgazmali qurollar</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Juftlik, guruhlarda ishlash</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>Proektor, o'quv qo'llanma, markerlar</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>Texnik ta'minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Test yechiladi</i>

1.2. “Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, sudlar va boshqa muassasalarning hisob va hisobdorligi” mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon	<i>Savollarga javob beradi</i>

	qiladi.	
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarining bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi: 2.2. Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni ro'yxatga olish tizimi, ro'yxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar qanday yuritiladi? Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligi deganda nimani tushunasiz? 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda ma'muriy huquqbuzarliklar hisobi hamda sud va adliya organlarining hisob va hisobdorligi to'g'risida amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi.</i> <i>Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi.</i> <i>Test yechadi.</i>

4-MAVZU: HUQUQNI MUHOFAZA QILUVCHI ORGANLARDA STATISTIK KUZATUVNING TANLAMA USULI

Reja:

1. Statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslari;
2. Tanlama ko'rsatkichlardagi xatolarni aniqlash;
3. Tanlama yig'indisi;
4. Tanlash turlari.

Mavzuning o'quv maqsadi: *Tanlama kuzatish tushunchasi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida statistik kuzatuvning tanlama usulini qo'llash va statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslarini o'rganish. Tanlama ko'rsatkichlaridagi xatolarni aniqlash. Tanlama yig'indisiga berilgan ta'rif hamda tanlash turlari: mexanik tanlov, tipik (qatlamli, stratifik) tanlov va tanlash usullari: tasodifiy tanlash, mexanik tanlash, kombinatsiyali tanlash, turdosh tanlov mazmun, mohiyatini, ushbu uslublarni namunali va oqilona qo'llagan holda kam kuch va vositalardan foydalanib, qisqa vaqt ichida ishonchli ma'lumotlar olishga erishishdan iborat. Tanlama kuzatishni qo'llashdan maqsad vaqt va moddiy-moliyaviy mablag'larini tejash; kuzatish ob'ektini to'laroq, chuqurroq o'rganish hisoblanadi.*

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslari. Kriminologik va ijtimoiy huquqiy ma'lumotlarni to'plashning asosiy shakli bu huquqni muhofaza qiluvchi organlarning hamda boshqa yuridik tashkilotlarning statistik hisobdorligidir. Lekin huquqni muhofaza qiluvchi organlarning statistik hisoboti faqatgina muhim ko'rsatkichlarni aks ettirish orqali hajm jihatdan chegaralangan bo'lib, ya'ni hisobotdagi ma'lumotlarni xohlagan tarzda o'zgartirish, ularga qo'shimchalar kiritish hamda bu ma'lumotlarni belgilanmagan muddatlarda talab qilib olish mumkin emas.

Tanlama kuzatuv uslubi aniq tarzda matematik statistika tomonidan ishlab chiqilgan. Tanlama uslub o'zining oddiyligi, arzonligi, tez fursatda amalga oshirilishi, ishonchliligi va muayyan bir aniqlikka egaligi bilan xarakterlanadi. Ushbu ma'lumotning zahirida odatda insonlarning tanlama so'rovi yotadi.

Tanlama ma'lumotlardan asosan kriminologiya, yuridik psixologiya va sotsiologiyada foydalaniladi. Shunday bo'lsada haligacha tanlama uslub yuridik tashkilotlarning amaliy faoliyatida o'z ifodasini topgani yo'q. Tanlama kuzatuv uslubiga tushunish uchun yosh huquqshunoslar yoki huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari ma'lum bir matematik va statistik tayyorgarlikka ega bo'lishlari talab etiladi. Bunday tayyorgarlikning asosini o'rta kattaliklar hamda variatsiya ko'rsatkichlari tashkil etadi.

Tanlama kuzatuvning nazariy jihatlarini ommaviy borliq va jarayonlarda shakllanadigan statistik qonuniyatlarga asoslanadi.

2. Tanlama ko'rsatkichlardagi xatolarni aniqlash. Tanlama kuzatuvni amalga oshirishda muayyan bir jarayon tanlab olinadi. Tanlama kuzatuvda ijtimoiy munosabatlarning shunday bir qismi olinishi kerakki, kuzatuv natijasida olingan ma'lumotlar o'sha holatda ijtimoiy muhitni va qonuniylikni to'liq va aniq, darajada mavjud yoki mavjud emasligini aks ettira olishi lozim.

Xatolar 3 xil bo'lishi mumkin: an'anaviy (tendensioz), tizimli (sistematicheskiy), tasodifiy (sluchayniy).

Tendensioz (an'anaviy) xatolar - kuzatuvni amalga oshirish jarayonida uni amalga oshirayotgan shaxs tomonidan tanlovni noto'g'ri shakllantirishdan, hamda tanlama kuzatuvda ilmiy qoidalarini bilmaslikdan yuzaga kelishi mumkin. Masalan, fuqarolarning huquqiy ongini tekshirish maqsadida anketa o'tkazuvchi shaxs vaqtdan yutishni ko'zlab bir guruh, huquqshunos talabalardan foydalanadi.

Tasodifiy xatolar - bu real mavjud bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni to'liq, o'rganmaslik. Tasodifiy xatolar - statistik kuzatuv natijasida olingan noaniqliklardir. Bunda olingan natijalar yo yuqori darajada yoki o'ta past darajadagi ko'rsatkichlarni ko'rsatishi mumkin.

3. Tanlama yig'indisi. Tanlama kuzatishni loyihalashtirishda oldindan berilgan tanlamadagi yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatosida tanlama to'plamning soni (hajmi)ni to'g'ri aniqlash juda muhimdir, chunki bu kuzatishning natijalarini ma'lum ehtimollik bilan aniq bo'lishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, takrorlanuvchi tanlama uchun tanlamaning zaruriy xatosi formulasidan qiyinchiliksiz (oldindin tenglikning ikki tomonini kvadratga oshirib) tanlamaning zaruriy sonini ifodalash mumkin.

4. Tanlash turlari. Tanlama ko'rsatkichlarning ishonchliligi kuzatiladigan holatlar majmui tanlash qoidalariga rioya etishga bog'liqdir. Tanlamaning tasodifiy (sluchayniy) uslubida uni tashkil etish va o'tkazish jarayonida juda katta ehtiyotkorlikni talab etadi.

Mexanik tanlov - mexanik tanlovda asosan ma'lum bir munosabat yoki munosabat majmui olinadi va ularni bo'lish natijasida hosil bo'lgan sonning oxirigisi olinadi. Masalan, umumiy holatlar bo'yicha 5000 ta statkarta mavjud. Tanlama uslubda esa 250 ta birlik bo'yicha tanlov o'tkazilishi kerak. Bunday holatda $5000:250=20$. Hosil bo'lgan son ya'ni 20-statkarta olinadi.

Tipik tanlov - bunda asosan tanlovni amalga oshirish jarayonida tanlov o'tkazilayotgan holatlarning alohida belgilariga nisbatan tanlov o'tkazilishi nazarda tutiladi. Masalan, sodir etilgan jinoyatlarni oladigan bo'lsak, har bir jinoyatchi qaysi sohada jinoyat sodir etgan bo'lsa, ya'ni o'g'rilik, odam o'ldirish yoki nomusga tegish, ularni alohida guruhlaymiz va uni guruhdan tasodifiy yoki mexanik tanlov uslubi yordamida shaxs tanlanadi. **Tipik tanlov** ba'zan **qatlamli** yoki **stratifik** deb nomlanishi mumkin.

Tanlama kuzatuv butun dunyo bo'ylab tarqalgan. Kriminologik, deliktologik, ijtimoiy-huquqiy hamda boshqa yuridik faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslar tomonidan tanlama kuzatuv uslublarining o'zlashtirilishi bu – biz uchun juda muhim ahamiyatga egadir. Ushbu uslublarni namunali va oqilona qo'llagan holda biz kam kuch va vositalardan foydalanib qisqa vaqt ichida ishonchli ma'lumotlar olishimiz mumkin.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Tanlama kuzatish – deyilganda statistikada o'rganilishi lozim bo'lgan to'plamdan zaruriy miqdordagi birliklarni maxsus usullar bilan tanlab olinishi va ularning butun (bosh) to'plamga tarqatilishi tushuniladi. Masalan, bitta shahar yoki tumandagi bir yil mobaynida jinoyat ishlari bo'yicha sudlar tomonidan ko'rilgan ishlarning qonuniyligi va ular tomonidan chiqarilgan sud qarorlarini qonuniy, asoslantirilgan va adolatliligini tekshirish uchun o'sha shahar sudida bir yil mobaynida jami ko'rilgan ishlarni birma bir tekshirib chiqishning o'ziga yarasha uzoq vaqtni talab etishdek salbiy tomoni bor. Bu ishni yengillatish uchun albatta tanlama kuzatishdan foydalaniladi. Tasodifiy tanlov uslubida masalan, jinoiy ishlar bo'yicha Farg'ona shahar sudida bir yilda taxminan 800-850 ta jinoyat ishi ko'riladi deb nazarda tutsak. Shu jami ko'rilgan ishlar ichidan tanlab olish uslubi bilan 100-160 tasini tekshirilganida jami ko'rilgan ishlarni sifatiga baho berish imkoniyati paydo bo'ladi. Mana shu maxsus usul bilan tanlab olingan jinoyat ishlarining sifatiga qarab, jami ko'rilgan ishlarning sifatiga ya'ni, ularning butun (bosh) to'plamiga baho berish imkoniyati vujudga keladi. Tanlama kuzatishni qo'llashdan maqsad: vaqt va moddiy-moliyaviy mablag'larni tejash; kuzatish ob'ektini to'laroq, chuqurroq o'rganish hisoblanadi.

Tasodifiy xatolar – bu real mavjud bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni to'liq, o'rganmaslik natijasida kelib chiqadi. Tasodifiy xatolar – statistik kuzatuv natijasida olingan noaniqliklardir. Bunda olingan natijalar yo yuqori darajada yoki o'ta past darajadagi miqdorlarni ko'rsatishi mumkin.

Muntazam xatolar – har doim bir yo'nalishda bo'ladi va umumiy miqdorlarga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Natijada ular haqiqatdan yiroqlashadi. Shunisi bilan bu xatolar ya'ni muntazam xatolar xavfli hisoblanadi. Masalan, hisobotlarga qo'shib yozish yoki kam yozish oqibatida mansabdor shaxslar o'z manfaatlari yo'lida mansabni suiiste'mol qilishlari mumkin.

Reprezentativ xato – deb bosh to'plam bilan tanlama to'plam natijalari o'rtasidagi tafovutga aytiladi. Bu xato tanlama kuzatishga xos hisoblanadi.

Tendensioz xatolar – kuzatuvni amalga oshirish jarayonida uni amalga oshirayotgan shaxs tomonidan tanlovni noto'g'ri shakllantirishdan, hamda tanlama kuzatuvda ilmiy qoidalarni bilmaslikdan yuzaga kelishi mumkin. Masalan, fuqarolarning huquqiy ongini tekshirish maqsadida anketa o'tkazuvchi shaxs vaqtdan yutishni ko'zlab bir guruh, huquqshunos talabalardan foydalanadi.

Mexanik tanlov – mexanik tanlovda asosan ma'lum bir munosabat yoki munosabat majmui olinadi va ularni bo'lish natijasida hosil bo'lgan sonning

oxirgisi olinadi. Masalan, umumiy holatlar bo'yicha 5000 ta statkarta mavjud. Tanlama uslubda esa 250 ta birlik bo'yicha tanlov o'tkazilishi kerak. Bunday holatda $5000:250=20$. Hosil bo'lgan son ya'ni 20 statkarta olinadi.

Tipik tanlov – bunda asosan tanlovni amalga oshirish jarayonida tanlov o'tkazilayotgan holatlarning alohida belgilariga nisbatan tanlov o'tkazilishi nazarda tutiladi. Masalan, sodir etilgan jinoyatlarni oladigan bo'lsak, har bir jinoyatchi qaysi sohada jinoyat sodir etgan bo'lsa, ya'ni o'g'rilik, odam o'ldirish yoki nomusga tegish, ularni alohida guruhlaymiz va uni guruhdan tasodifiy yoki mexanik tanlov uslubi yordamida shaxs tanlaydi. Tipik tanlov ba'zan qatlamli (rassloenniy) yoki stratifik (stratifitsirovanniy) deb nomlanishi mumkin.

Test savollari

1. Xulosalardagi xatoliklar unchalik ahamiyatsiz bo'lishi uchun, tanlanma kuzatuvni tashkil etishda quyidagi talablarga rioya qilinishi kerak?

A) Tanlanma kuzatuvga olingan birliklar soni yetarli darajada katta bo'lishi kerak.

B) Kuzatilayotgan majmua birliklari tanlovga kirish imkoniyati bir xil darajaga ega bo'lishi kerak

C) Birliklar tanlovi kuzatilayotgan majmuaning ba'zi qismlari amalga oshirilishi kerak

D) To'g'ri javob A va B*

2. Statistika kuzatuv jarayonida qayd etiladigan va o'rganilayotgan majmuaning bo'linmaydigan tarkibiy unsuri qanday nomlanadi?

A) Qayd etish birligi

B) Kuzatuv birligi

C) Majmua birligi

D) A va V*

3. Tadqiq qilinadigan majmua birliklarini qamrab olish darajasi bo'yicha statistik kuzatuvning turini ko'rsating?

A) Uzluksiz

B) Bevosita

C) Bilvosita

D) To'g'ri javob B va V*

4. Birlamchi hisobga olishning tegishli hujjatlarini hisoblab chiqish va ma'lum kategoriyalarga ajratishni ifodalovchi statistik kuzatuv bosqichi qanday nomlanadi?

A) Kodifikatsiya*

B) Statistik ma'lumotlarni svodkalash

C) Statistik ma'lumotlarni ilmiy tahlili

D) Statistik ma'lumotlarni svodkalash va guruhlashtirish

5. U yoki qiziqtiruvchi belgilar bo'yicha ma'lum individual hodisalarni ko'p miqdorda raqamda qayd etiladigan statistik kuzatuv bosqichi qanday nomlanadi?

A) Statistik kuzatuv

B) Statistik ma'lumotlarni yig'ish

C) Statistik ma'lumotlarni ilmiy tahlili

D) Statistik ma'lumotlarni svodkalash va guruhlashtirish*

6. Yagona o'rnatilgan formalar va muddatlarda quyi bo'g'indagi organlar yuqori turuvchi organga tegishli tarzda hujjat asosida ma'lumotlarni taqdim etishi majbur bo'lgan kuzatuv shaklini ko'rsating?

- A) Monitoring
- B) Ro'yxatga olish
- C) Hisobot*
- D) Operativ hisobga olish

7. Statistik kuzatuv ob'ekti – bu :

- A) Kuzatuv birligi
- B) Statistik majmua (jamlanma)*
- C) Kuzatuv birligining majmuasi (jamlanmasi)
- D) Hisob birligi

8. Statistik kuzatuvlar jarayonida ma'lumotlarni yetkazuvchi sub'ekt:

- A) Kuzatuv birligi
- B) Statistik birlik majmuasi (jamlanmasi)
- C) Hisob birligi*
- D) Statistik majmua (jamlanma)

9. Kuzatuv jarayonida qayd qilinishi lozim bo'lgan alomatlar ro'yxati nima deb ataladi?

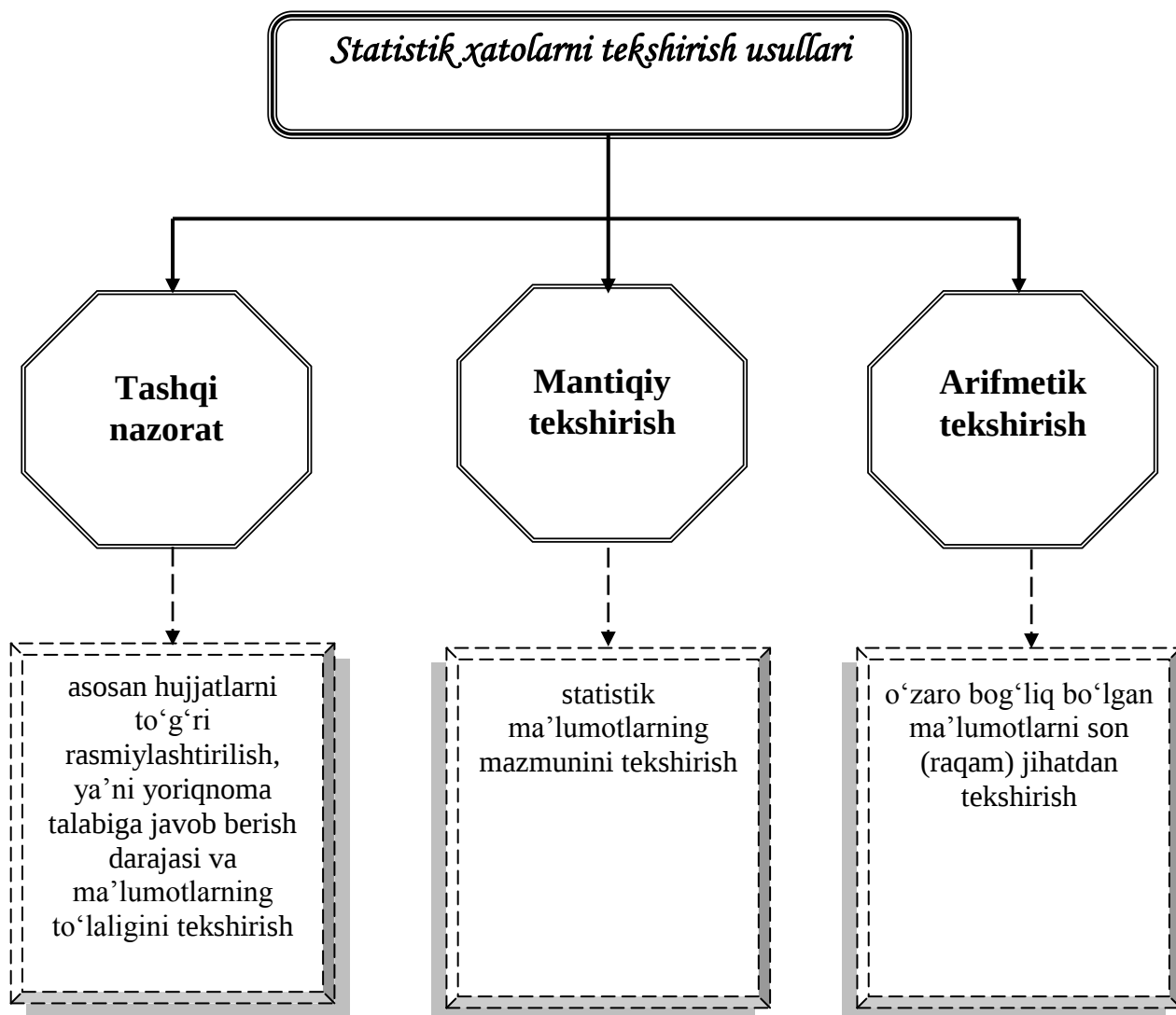
- A) Statistik formulyar
- B) Anketa
- C) Kuzatuv programmasi*
- D) Kuzatuv instrumentariyasi

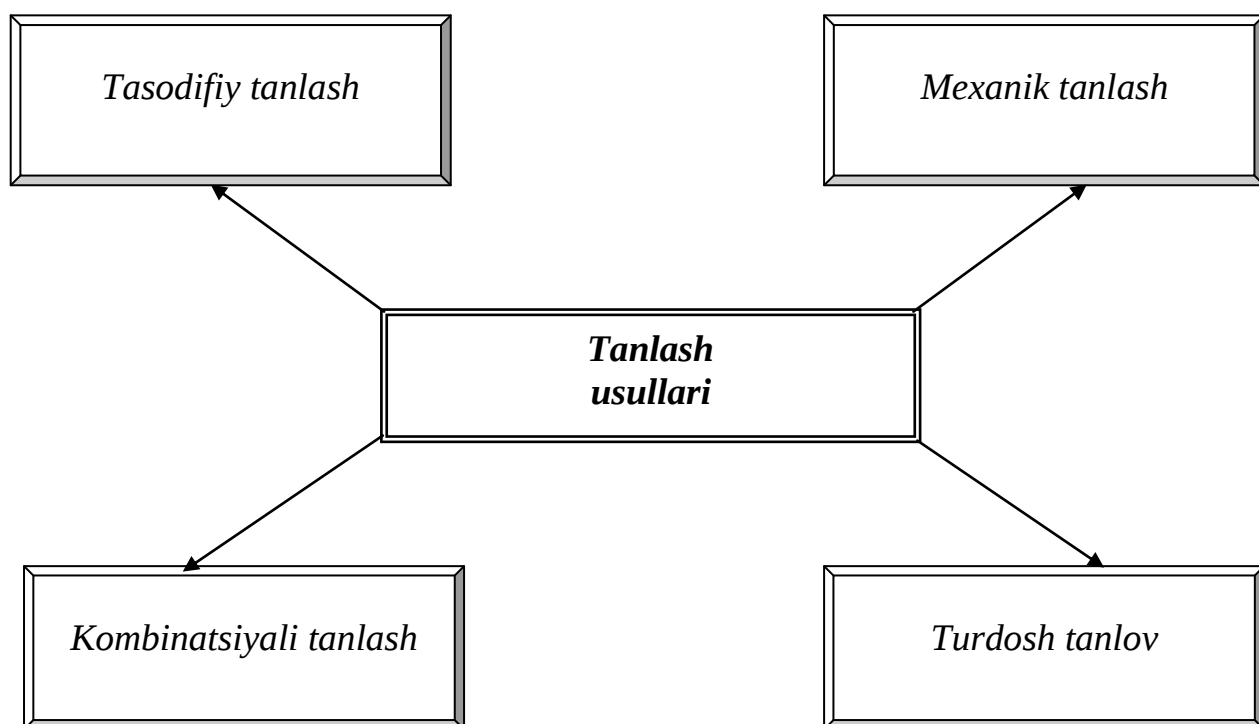
10. Kuzatuv muddati – bu:

- A) Statistik formulyarlarning to'ldirish vaqti*
- B) Hisob davri
- C) Har qanday holatda, tadqiq qilinayotgan majmuaning har bir birligi, aniq bir kuni, vaqtining alomatlariga ko'ra ro'yxatga olinishi
- D) To'g'ri javob yo'q

Nazorat savollari

1. Tanlama kuzatish deganda nimani tushunasiz?
2. Kriminologik va ijtimoiy huquqiy ma'lumotlarni to'plashning asosiy shakli nimadan iborat?
3. Tanlama ma'lumotlardan qaysi sohalarda foydalaniladi?
4. Statistika materiallarini tekshirish usullari necha turga bo'linadi?
5. Tashqi nazorat deganda nimani tushunasiz?
6. Mantiqiy tekshirish nima?
7. Statistika xatolar necha xil bo'lishi mumkin?
8. Tendensioz xatolar nimaligini tushuntirib bering.
9. Tanlama yig'indisiga ta'rif bering.
10. Tanlash turlarini sanab ko'rsating.
11. Mexanik tanlov degani nima?
12. Tipik tanlov va mexanik tanlovni farqli jihatida nimada?
13. Tipik tanlov yana qanday nomlanadi?

4-Mavzu	Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik kuzatuvning tanlama usuli
----------------	---

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslari; 2. Tanlama koʻrsatkichlardagi xatolarni aniqlash; 3. Tanlama yigʻindisi; 4. Tanlash turlari.	
Oʻquv mashgʻulotining maqsadi: Tanlama kuzatish tushunchasi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida statistik kuzatuvning tanlama usulini qoʻllash va statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslarini oʻrganish. Tanlama koʻrsatkichlaridagi xatolarni aniqlash. Tanlama yigʻindisiga berilgan taʼrif hamda tanlash turlari: mexanik tanlov, tipik (qatlamli, stratifik) tanlov va tanlash usullari: tasodifiy tanlash, mexanik tanlash, kombinatsiyali tanlash, turdosh tanlov mazmun mohiyatini, ushbu uslublarni namunali va oqilona qoʻllagan holda kam kuch va vositalardan foydalanib, qisqa vaqt ichida ishonchli maʼlumotlar olishga erishishdan iborat. Tanlama kuzatishni qoʻllashdan maqsad vaqt va moddiy-moliyaviy mablagʻlarini tejash; kuzatish obʻektini toʻlaroq, chuqurroq oʻrganish hisoblanadi.		
Pedagogik vazifalar: ♦ Statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslari haqida maʼlumot berish; ♦ Tanlama miqdorlardagi xatolarni aniqlashni amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ♦ Tanlama yigʻindisi yuzasidan fikr bildirish; ♦ Tanlash turlari haqida maʼlumot berish.		Oʻquv faoliyati natijalari: • Statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslari boʻyicha tushunchaga ega boʻlish; • Tanlama miqdorlardagi xatolarni aniqlash yuzasidan bilim va koʻnikma hosil qilish; • Tanlama yigʻindisi toʻgʻrisida amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi. • Tanlash turlari toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlish.
Taʼlim berish usullari		Munozara, tushuntirish, muammoli oʻqitish
Taʼlim berish shakllari		Guruhlarda ishlash, ommaviy
Taʼlim berish vositalari		Oʻquv-uslubiy majmua, proektor markerlar
Taʼlim berish sharoiti		Texnik taʼminlangan guruhlarda ishlash uchun moʻljallangan auditoriya
Monitoring va baholash		Ogʻzaki savol-javob

1.2. “Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik kuzatuvning tanlama usuli” mavzusidagi amaliy mashg‘ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta’lim beruvchi	Ta’lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta’limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta’limiy maqsadlarga erishishni ta’minlovchi o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta’minlash uchun yozma yo‘riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o‘zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O‘quv mashg‘uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg‘ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e’lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarga ta’rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so‘rov o‘tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o‘quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e’lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o‘tkazadi: 2.2. Statistik kuzatishning tanlama usuli nazariy asoslari deganda nimani tushunasiz? Tanlama ko‘rsatkichlardagi xatolarni aniqlash qanday amalga oshiriladi? 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda tanlama yig‘indisi va tanlash turlari haqida qisqacha gapirib beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o‘quv topshirig‘ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo‘naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi.</i>

	mantiqan to‘liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e’lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo‘yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o‘zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o‘zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich <i>(15 daqiqa)</i>	3.1.Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O‘tilgan mavzular bo‘yicha, o‘zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o‘tkazadi.	<i>Tinglaydi.</i> <i>Test yechadi.</i>

5-MAVZU: HUQUQIY MA'LUMOTLARNI TO'PLASHNING IJTIMOIIY USULLARI

Reja:

1. Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish;
2. So'roq;
3. Suhbat;
4. Intervyu;
5. Anketa;
6. Tanlama so'roq;
7. Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba.

Mavzuning o'quv maqsadi: Statistik kuzatuv usullari, sotsiologik metodlarni huquqni muhofaza qiluvchi organlar va boshqa yuridik muassasalarning rasmiy hisobotlarida mavjud bo'lmagan yuridik ahamiyat kasb etuvchi axborotlarni maxsus tashkiliy usullarida o'rganish va olish. Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish. Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari (so'roq, suhbat, intervyu, anketa, tanlama so'roq, yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba)ni bo'yicha tushunchaga ega bo'lishdan iborat. Mavzuga doir amaliyotdan keltirilgan jadvallar asosida o'rganish.

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish.

Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba Statistik kuzatuv – eng asosiy vazifasi o'rganilayotgan faktlarning yig'indisini qayd qilish (masalan jinoyatlarni) va ularning tavsiflovchi belgilarni qayd qilish.

Bularni barchasi statistik tadqiqotning aniq maqsadini belgilab beradi. Ma'lumki, har qanday sana turli xil nuqtayi nazardan o'rganishi turli xil maqsadlarda tekshirilishi mumkin. Masalan, jinoyatchilikni o'rgana turib o'z oldiga jinoyatchiga tavsif berishini uning shaxsini tekshirishni yoki jinoyatlarni keltirib chiqargan sabab va shart-sharoitlarni o'rganishni yoxud ayrim jinoyatlarni sodir etishi usulini aniqlashni maqsad qilib qo'yadi.

Kuzatuv maqsadi aniqlanganda uning shakl va usullari masalalari kelib chiqadi. Statistik kuzatuvning quyidagi shakllari mavjud: hisobdorlik, maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv.

Statistik kuzatuvning hisobdorlik shaklida har bir quyi bo'g'in yagona tasdiqlangan shaklda va qat'iy belgilangan muddatda yuqori turuvchi organga tegishli hujjatga asoslantirilgan ma'lumotlarni taqdim etishi shart hisoblanadi. (quyi turuvchi sud, prokuratura idoralari yuqori turuvchi sud, prokuratura idoralariga hisobot berishi)

Hisobdorlik o'z ichiga qator statistik ko'rsatgichlarni qamrab olib reja va topshiriqlarni doimiy nazorat qilishda, kundalik tezkor rahbarlikni amalga oshirishda turli xil tadqiqotlarda katta ahamiyatga ega. (masalan sud, prokuratura faoliyatini samaradorligi).

Statistik kuzatuvning ikkinchi shakli ya'ni maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv turli xil ro'yxatga olishni tekshirish masalan, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir bo'lgan huquqbuzarliklarni tekshirish hisoblanadi. Bunday ro'yxatga olish natijasida olingan hujjatlar kuzatilgan jarayonlarni chuqur o'rganish, shuningdek hisobdorlik ko'rsatgichlarini oydinlashtirish uchun foydalaniladi. (masalan aholi tarkibidagi o'zgarishlar)

Maxsus tashkil etilgan shakldan tashqari statistik kuzatuvning ikkita turini ajrata bilish lozim. Bular: mulksiz yoki joriy, mulkli yoki bir yo'la. Birinchi holatda ko'rsatilayotgan hodisalar ularning vujudga kelishiga qarab uzluksiz qayd qilinadi.

Ikkinchi holatda esa hodisalarning holati muayyan sana bo'yicha hisobga olinadi. Masalan har bir jinoyat prokuratura, sud, ichki ishlar organlari tomonidan aniqlangan zahotiy o'q'natilgan tartibda darhol hisobga olinadi.

2. So'roq – bu empirik ma'lumotlarni olishning keng tarqalgan maxsus sotsiologik metodidir. U keng doiradagi fuqarolar, saylovchilar, yuridik muassasalar xodimlari, huquqbuzarliklar, jabrlanuvchilar, sudlanganlar, mahkumlar va boshqalardan kriminologik va ijtimoiy-huquqiy izlanishlarda foydalanuvchi jamoatchilik fikrini olishdir. Bu metod orqali: rasmiy hisobot va boshqa hujjatlarda mavjud bo'lmagan ma'lumotlarni olish; qisqa muddat va kam harajat qilgan holda o'rganilayotgan shaxslarni so'roq qilib olish mumkin; olinadigan ma'lumotlarni analizi va umumlashtirishni osonlashtirish uchun o'tkazishni turli shakllarini qo'llash mumkin.

So'roq orqali quyidagilar aniqlanishi mumkin: jinoyatchilik va huquqbuzarliklar haqida jamoatchilik fikri, latent jinoyatchilik profilaktik tadbirlarni samaradorligi va jinoiy jazo usullari haqida, so'roq, qilinayotganlarning axloqiy normalarga, huquqqa, o'q'natilgan huquq tartibotga, xizmat vazifalariga munosabati; huquqbuzarlar, da'vogarlar, javobgarlar va jabrlanuvchilarning kayfiyati, huquqiy ongi, maqsadi va sodir etish motivlari haqida. So'roqda har qanday aqli raso shaxs jalb qilinishi mumkin.

3. Suhbat – bu usul orqali ma'lumot to'plashda savollar ilgari bir tartibga keltirilib, mujassamlashtirilmagan bo'ladi. Bemalol so'zlashish orqali fikrlar olinadi. Suhbat ham og'zaki o'tkaziladi. Suhbat orqali ma'lumot to'plash bu erkin fikr orqali hali yakuniy bir to'xtamga kelinmagan va umuman yangi bo'lgan fikrlarni ham aniqlanishi mumkin. Bunda suhbat o'tkazadigan shaxs unga ma'lum darajada tayyorgarlik ko'rgach o'tkaziladi. Bu metod so'roq o'tkazuvchidan so'roq, qilinuvchilar bilan psixologik munosabatga kirishish uchun maxsus bilim talab qiladi. Bu usul orqali olingan ma'lumotlar har doim ham samarali bo'lavermaydi, chunki so'roq o'tkazuvchi ayrim hollarda suhbatdoshini shaxsiy hayotiga doir savollar berishga majbur bo'ladi, bu esa har doim ham ular tomonidan ijobiy qabul qilinmaydi. Lekin mohir so'rovchi ushbu metod yordamida inson ruhiy kechinmalariga aloqador bo'lgan noyob ma'lumotlarni to'plash imkoniyatiga ega bo'ladi. Suhbat metodining afzalligi shundaki, uning yordamida o'rganilayotgan savol bo'yicha aniqlashtirilgan va chuqurroq javoblar olish mumkin.

4. Intervyu – usulda aniq savollar ilgari tayyorlangan bo‘ladi va bu tayyorlangan savollarga javoblar yozib olinadi. Intervyuda aniq savollarga aniq javoblar beriladi. Suhbat chog‘ida erkin muloqot bo‘lib, o‘rtaga tashlangan masala yuzasidan turli tomondan yondoshilsa va yana shunga o‘xshash boshqa masalalar haqida ham so‘zlashilsa, intervyuda, respondent oldida aniq savollar qo‘yilishi va shu savollar mazmunidagi masaladan nariga o‘ta olmasligi bilan farqlanadi. Intervyu – bu ham yuqorida keltirilgan maqsadlar yo‘lida qat’iy ishlab chiqilgan savollar bo‘yicha o‘tkaziladi. Jamoatchilik fikrini shakllantirish borasida suhbat va intervyu o‘rtasidagi farq shartlidir. Intervyu suhbatdan farqli ravishda o‘zining qisqa muddatligi, qat’iy programmashtirilganligi va chegaralangan savollardan iboratligi bilan ajralib turadi. So‘roq qilishning bu usuli orqali qisqa muddat ichida keng doiradagi so‘roq qilinuvchilarni qamrab olish va bir-biriga solishtirib analiz qilishni osonlashtiruvchi ma’lumotlarga ega bo‘lishi mumkin.

Bu usulning yana bir afzalligi shundaki, unda so‘roq qilinuvchilar bilan psixologik aloqa bo‘lmaydi va ular erkni fikr bildirishadi. Intervyu usulini bir necha turlarga bo‘lishadi. Bular: erkin, standartlashtirilgan, panelli, guruhlashtirilgan.

5. Anketa – bu usul orqali kuzatishda kuzatilayotgan kishilarga oldindan aniqlanishi lozim bo‘lgan savollar to‘ldirilgan maxsus tayyorlangan varaqalar tarqatiladi. Masalan: Sudyalar va prokurorlar o‘rtasida jinoyat ishlarini sudda ko‘rilishida prokuror ishtirokining shartligi va albatta ishtirok etishi kerakmi yoki yo‘qmi degan savolga, anketaga qarab javob beruvchi ha yoki yo‘q deb javob berishi mumkin. Yuridik institut yoyinki huquqshunoslik yo‘nalishi bo‘yicha tadqiqot olib borayotgan olimlar ham amaliyotchilar va nazariyotchilarga anketa uslubida o‘zi muhokama qilmoqchi bo‘lgan masalasiga oydinlik kiritib olishi mumkin.

Anketa usulining afzalligi shundaki, uning yordamida bir vaqtning o‘zida ko‘pgina odamlar fikrini o‘rganish mumkin bo‘ladi. Anketa so‘rov va intervyuga nisbatan o‘ta qat’iy programmashtirilganligi bilan ajralib turadi. Anketa tuzilishi shartli ravishda kirish, status, asosiy va xulosa qismlaridan iborat bo‘lishi mumkin. Kirishda, so‘roq qilinuvchilarga tushuntirishlar, javob berish tartiblari keltiriladi. Status qismida so‘roq, qilinuvchi to‘g‘risida to‘liqroq, ma’lumot olish va uni jamiyatda tutgan mavqeini bilish uchun qo‘shimcha ijtimoiy-demografik savollar kiritiladi. Asosiy qismda o‘rganuvchi savollar yuzasidan qo‘shimcha fikrlar bildirish imkoniyati beriladi. Anketani status qismi majburiy emas. Ijtimoiy-demografik savollar so‘roq qilinuvchi bilan aloqani murakkablashtirib, erkin fikr bildirish imkoniyatini cheklaydi.

6. Tanlama so‘roq – eng keng tarqalgan anketa usulidir. Tanlama so‘roqda yuridik sohadagi prokurorlik faoliyatini sudda ishtiroki bo‘yicha yoyinki aniqroq qilib aytganda, yuqori turuvchi instansiya sudidagi prokurorning protsessual holati muammolari xususida ma’lumot olish (so‘roq qilish) zaruriyati paydo bo‘lsa, unda so‘roq qilinuvchilar albatta tanlab olinishi, ya’ni, aynan shu sohani yaxshi biladigan va shu sohaga bog‘liq bo‘lgan muammolarni yechimi to‘g‘risida fikr yurita oladigan shaxslar toifasini tanlab so‘roq qilish lozim.

Tanlama kuzatish deyilganda umumiy bosh to'plamdan bir qismini ilmiy asoslangan, vakolatlikni to'la ta'minlab beradigan usullar yordamida tanlab olib tekshirish tushuniladi. Bu usul vaqt, kuch va harajatlarni kamaytirishga yordam beradi va sifatli, aniq javoblar olishga imkoniyat yaratadi. U to'g'ri tashkil etilsa, olingan natijalar umumiy to'plam haqida to'la-to'kis va aniq fikr yuritish imkoniyatini beradi. Masalan, ayni holatda, davlat ayblovi bilan shug'ullanuvchi prokuratura xodimlarini va jinoyat ishlarini ko'ruvchi sudyalarni, xalq maslahatchilarini, advokatlarni tanlab so'rash maqsadga muvofiqdir.

7. *Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba.* Jurisprudensiyada sotsiologik kuzatish jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatini jinoyatchilik va qonuniylikni amalga oshirishda paydo bo'lgan muammolarni hal etish uchun amalga oshiriladi. Masalan, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni hal etishda, fuqarolarning mulkiy huquqlarini himoya qilish maqsadida shartnoma asosida nikoh tuzish masalasini aholi o'rtasida qanchalik darajada o'zlashtirilganligini sotsiologik tarzda kuzatilsa, bu qonun talablari qanday darajada bajarilayotganligini, qanday samara berayotganligini aniqlanishi mumkin. Bu sotsiologik kuzatish natijasida nikoh tuzishdan maqsad oila qurishmi yoki mol-mulkka ega bo'lish yoki boshqa g'araz maqsad bormi aniqlasa bo'ladi.

Sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajribada esa, amaliyotdagi aniq bir muammoni hal qilishga qaratiladi. Masalan: Jinoyat ishlari bo'yicha birinchi instansiya sudlari jarayonini albatta videokamera orqali videoyozuvga olish va apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiya sudlariga bu videomateriallarni taqdim qilish shartligi holati sotsiologik kuzatilsa, va ma'lum bir tuman sudida ijtimoiy tajriba o'tkazilsa, albatta shu sud tomonidan hujjatlarni soxtalashtirish va adolatsiz jazo tayinlash holatlari keskin kamayishiga olib keladi. Huquqshunoslikda ijtimoiy tajriba o'tkazilayotganda avval, albatta ma'lum bir kichik ob'ekt doirasida amalga oshiriladi. Samaradorligiga aniq ishonch hosil qilingandan keyingina amaliyotga keng tarzda tadbiq etilishi muhokama etiladi. Jinoyatchilikni oldini olish yuzasidan ham prokurorlar tomonidan shunga o'xshash ijtimoiy tajribalar o'tkazilishi va ijobiy amaliyot tariqasida keng tarqatilishi holatlari mavjuddir. Sotsiologik kuzatuvlarni eng tabiiy va hayotiy metodlar jumlasiga kiritamiz. Chunki biz hayotda o'rgangan ko'p odatlarimiz, harakatlarimizning asosida o'zining bilib bilmay kuzatgan, xotiramizda shu tarzda olib qolgan ma'lumotlarimiz yotadi.

Sotsiologik eksperiment. Uni qo'llanishi doirasi boshqa umumiy fanlarnikiga nisbatan cheklangandir. Uni faqat muayyan qonuniy ruxsatnoma bo'lganda amalga oshirish mumkin. Sotsiologik eksperiment qonun ijodkorligi faoliyatida alohida ahamiyat kasb etadi. U muayyan bir huquqiy hujjatni salbiy yoki ijobiy oqibatlar keltirib chiqarishini bilishda qo'llanishi mumkin.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv – turli xil ro'yxatga olishni tekshirish, masalan, jami jinoyatlar ichida maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv orqali voyaga yetmaganlar tomonidan sodir bo'lgan huquqbuzarliklarni tekshirish

hisoblanadi. Bunda ro'yxatga olish natijasida olingan hujjatlar kuzatilgan jarayonlarni chuqur o'rganish, shuningdek hisobdorlik miqdorlarini oydinlashtirish uchun foydalaniladi (masalan aholi tarkibidagi o'zgarishlar).

Erkin intervyu – muayyan maqsadli so'roqni qisqartirilgan shakli bo'lib, o'tkazuvchi tomonidan beriladigan savollarga erkin ravishda ixtiyoriy javoblarni berishidir. Bunda nimalarni so'ralishi oldindan qat'iy belgilab olinmaydi.

Standartlashtirilgan intervyu – bunda muayyan maqsadga yo'naltirilgan so'rov usuli qat'iy tartibda belgilangan va barcha uchun bir xil shaklda bo'ladi. Ularga javoblar aniq va to'liq bo'lishi kerak. Ularni javoblari quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin: "ha", "yo'q" so'zlari orqali, ball shaklida (1,2,3,4,5 va hokazo) yoki belgilar (+,-) tizimida.

Panelli intervyu – bu bir shaxs bilan bir yo'nalishdagi savollar bo'yicha takroran bir necha marotaba, uni vaqt bo'yicha fikr va qarashlari o'zgarishini tekshirish maqsadida o'tkaziladi. Bu metod jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslardan ularni sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishiga nisbatan munosabatini bilish uchun o'tkazilishi mumkin.

Guruhlashtirilgan intervyu – bunda so'roq o'tkazuvchi muayyan bir guruh vakillarini fikrini oladi. Bu metodda asosan guruh liderlarining ijtimoiy-psixologik ta'sirlari yordamida muayyan bir guruh qarashlari va intilishlari aks ettiriladi.

Test savollari

1. So'roq metodi nima?

- A) Suhbat o'tkazadigan shaxs unga ma'lum darajada tayyorgarlik ko'rgach o'tkaziladigan metod;
- B) Bu empirik ma'lumotlarni olishning keng tarqalgan maxsus sotsiologik metoddir;*
- C) Maqsadlar yo'lida qat'iy ishlab chiqilgan savollar bo'yicha o'tkaziladigan metod;
- D) Bir shaxs bilan bir yo'nalishdagi savollar bo'yicha takroran bir necha marotaba, uni vaqt bo'yicha fikr va qarashlari o'zgarishini tekshirish maqsadida o'tkaziladigan metod.

2. Intervyu metodi berilgan qatorni ko'rsating.

- A) Muayyan maqsadga yo'naltirilgan so'rov usuli qat'iy tartibda belgilangan va barcha uchun bir xil shaklda bo'ladigan metod;
- B) Unig yordamida bir vaqtning o'zida ko'pgina odamlar fikrini o'rganish mumkin bo'ladigan metod;
- C) Aniq savollar ilgaridan tayyorlangan bo'ladi va bu tayyorlangan savollarga javoblar yozib olinadi. Bunda aniq savollarga aniq javoblar beriladigan metod;*
- D) Ma'lumotlar olishning norasmiy shakli sifatida huquqni muhofaza qiluvchi organlarda, sudlarda, advokaturada va boshqa yuridik muassasalarda keng doirada qo'llaniladigan metod.

3. Anketa metodiga ta'rif keltirilgan qatorni ko'rsating.

- A) Bu bir shaxs bilan bir yo'nalishdagi savollar bo'yicha takroran bir necha marotaba, uni vaqt bo'yicha fikr va qarashlari o'zgarishini tekshirish maqsadida o'tkaziladi. Bu metod jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslardan ularni sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishiga nisbatan munosabatini bilish uchun o'tkazilishi mumkin;
- B) Umumiy bosh to'plamdan bir qismini ilmiy asoslangan, vakolatlikni to'la ta'minlab beradigan usullar yordamida tanlab olib tekshirish metodi;
- C) Olingan natijalar umumiy to'plam haqida to'la-to'kis va aniq fikr yuritish imkoniyatini beradi;
- D) Uning yordamida bir vaqtning o'zida ko'pgina odamlar fikrini o'rganish mumkin bo'ladigan metod.*

4. Tanlama so'roq to'g'ri ta'rif berilgan qatorni ko'rsating.

- A) Muayyan maqsadli so'roqni qisqartirilgan shakli bo'lib, o'tkazuvchi tomonidan beriladigan savollarga erkin ravishda ixtiyoriy javoblarni berishidir. Bunda nimalarni so'ralishi oldindan qat'iy belgilab olinmaydi;
- B) Umumiy bosh to'plamdan bir qismini ilmiy asoslangan, vakolatlikni to'la ta'minlab beradigan usullar yordamida tanlab olib tekshirish tushuniladi;*
- C) Statistik kuzatuv natijasida olingan noaniqliklardir. Bunda olingan natijalar yo yuqori darajada yoki o'ta past darajadagi miqdorlarni ko'rsatishi mumkin;

D) Kartochkalarda zarar miqdori va xususiyati, uni qoplanishi, mol-mulkni olib qo'yish kabi ma'lumotlar kiritiladi. Bu formaning axborot hajmi 600 ga yaqin belgini o'z ichiga oladi.

5. Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish qanday amalga oshiriladi?

A) jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatini jinoyatchilik va qonuniylilikni amalga oshirishda paydo bo'lgan muammolarni hal etish uchun amalga oshiriladi;*

B) olinadigan ma'lumotlarni analizi va umumlashtirishni osonlashtirish uchun uni o'tkazishni turli shakllarini qo'llash orqali amalga oshiriladi;

C) savol-javob usulida kuzatilayotgan shaxslarga savollar berilib, olingan javoblar asosida kuzatish varaqalarini to'ldirish orqali amalga oshiriladi;

D) To'g'ri javob yo'q.

6. Ijtimoiy tajriba qanday amalga oshiriladi?

A) yig'indi birliklarini to'liq hisobga olish orqali amalga oshiriladi;

B) samaradorligiga aniq ishonch hosil qilingandan keyingina amaliyotga keng tarzda tadbiq etilishi muhokama etiladi hamda ma'lum bir kichik ob'ekt doirasida amalga oshiriladi;*

C) to'liq kuzatuv ancha haqqoniy va ishonchli, ammo uni faqat cheklangan sonli alomatlar bo'yicha amalga oshirish mumkin;

D) A, V javoblar to'g'ri.

7. Sotsiologik eksperiment qanday qo'llanilishi mumkin?

A) qandaydir masalani yechish maqsadida zaruriyat tug'ilgan hollarda turlicha muddatlarda qayta amalga oshirib turilishi mumkin;

B) ma'lum bir turdagi jinoyatchilikning ahvolini tekshirilishi mumkin;

C) A, B javoblar to'g'ri;

D) muayyan bir huquqiy hujjatni salbiy yoki ijobiy oqibatlar keltirib chiqarishini bilishda qo'llanilishi mumkin.*

8. Sotsiologik metodlarga ta'rif berilgan qatorni ko'rsating.

A) huquqni muhofaza qiluvchi organlar va boshqa yuridik muassasalarning rasmiy hisobotlarida mavjud bo'lmagan yuridik ahamiyat kasb etuvchi axborotlarni maxsus tashkiliy usullarda o'rganish va olishdir;*

B) faqat ko'p sonli kuzatuvlarga o'rganilayotgan ijtimoiy hodisalar to'g'risida to'g'ri xulosalar qilish;

C) faqatgina aniq ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtirgan va ijtimoiy jarayonlarni o'rganishda hal qiluvchi rolni o'ynaydigan, har tomonlama sifatli tahlil (analiz) ga asoslanadi;

D) ma'lumotlar ob'ektiv haqiqatni aks ettirsagina jinoyatchilikka qarshi kurashning samarali uslubi hisoblanadi.

9. Yuridik va kriminologiya sohalarda qo'llaniladigan sotsiologik metodlarga qaysilar kiradi?

- A) mulksiz, joriy, mulkli, asosiy massivni tekshirish;
- B) Turli shakllaridagi so'roqlar o'tkazish, sotsiologik kuzatuvlar, sotsiologik eksperimentlar va boshqalar;*
- C) hisobdorlik, maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv, hujjatli usul;
- D) bevosita kuzatuv, so'rov o'tkazish, anketalash.

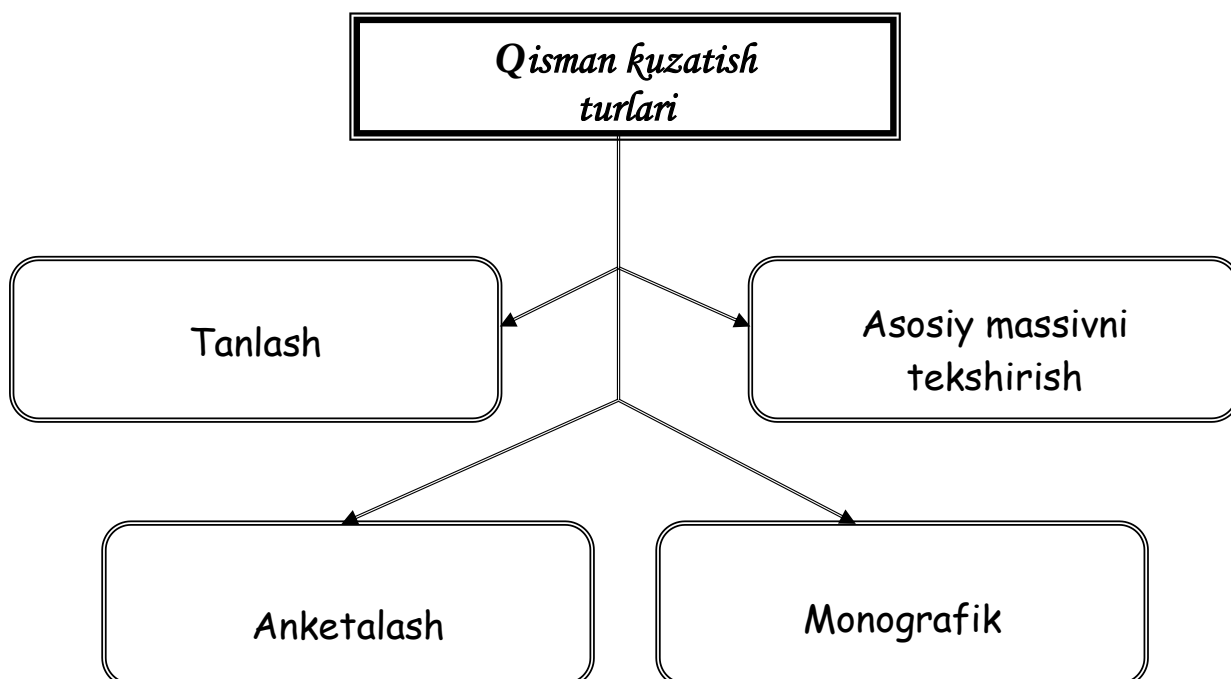
10. Statistik kuzatuvnig shakllarini ko'rsating.

- A) hisobdorlik, maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuv;*
- B) monografik, tanlash, asosiy massivni tekshirish;
- C) anketalash, erkin, standartlashtirish, panelli;
- D) dixotomik, ochiq, yopiq, hisobdorlik.

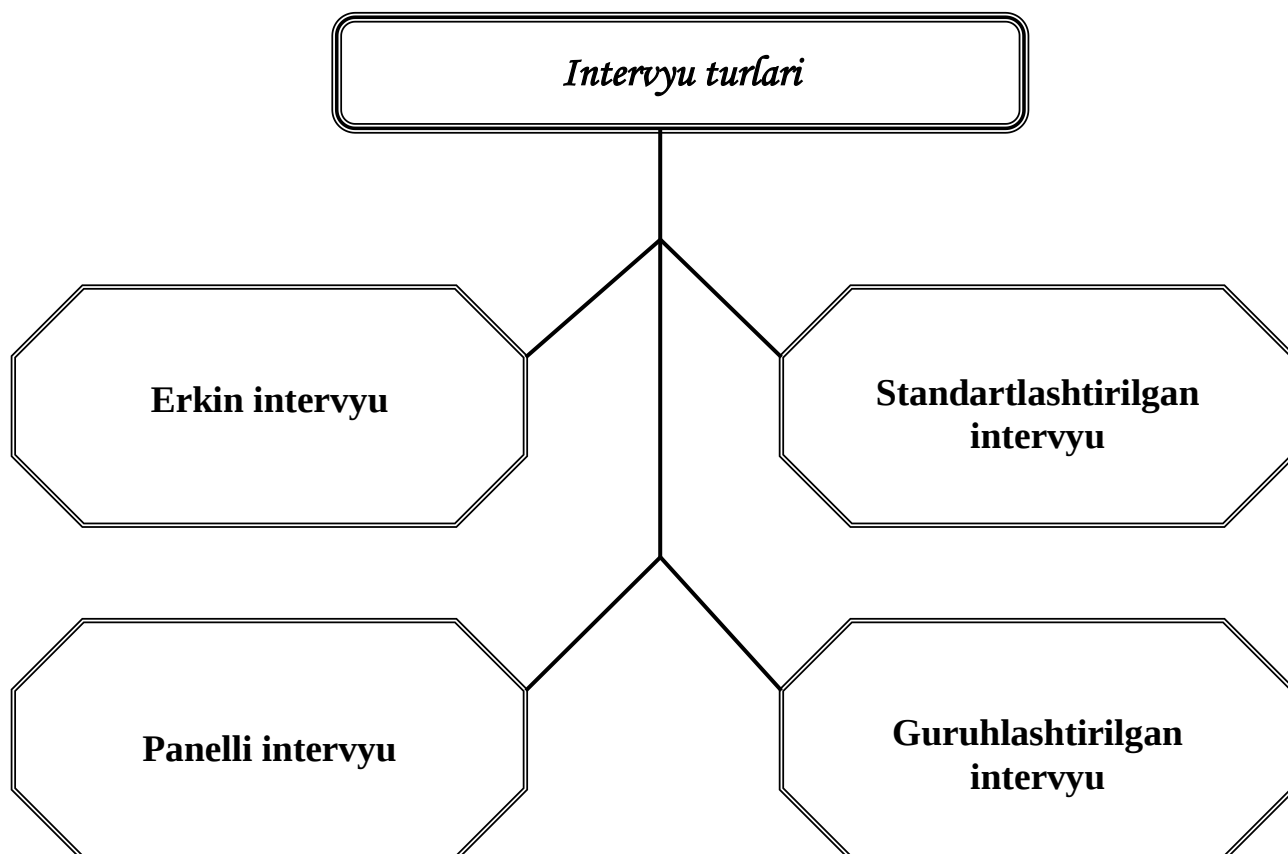
Nazorat savollari

1. Sotsiologik metodlar nima?
2. Sotsiologik metodlarga nimalarni kiritishimiz mumkin?
3. Statistika kuzatuv vazifasi nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Statistika kuzatuvning qanday shakllari mavjud?
5. Statistika kuzatuvning nechta turga ajratish lozim?
6. So'roq metodlar va ularning yuridik izlanishlarda qo'llanilishini tushuntirib bering.
7. Suhbat metodi nima?
8. Intervyu usuli qanday amalga oshiriladi?
9. Suhbat va intervyu usullarini bir-biridan qanday farqli tomonlari bor?
10. Anketa usuliga ta'rif bering.
11. Tanlama so'roq va uni amaliy misol bilan tushuntirib bering.
12. Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba qanday amalga oshiriladi?
13. Sotsiologik eksperiment qo'llanish tartibini tushuntirib bering.

Sxema №1

Sxema №2

5-Mavzu	Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari
----------------	---

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish; 2. Soʻroq; 3. Suhbat; 4. Intervyu; 5. Anketa; 6. Tanlama soʻroq; 7. Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Statistik kuzatuv usullari, sotsiologik metodlarni huquqni muhofaza qiluvchi organlar va boshqa yuridik muassasalarning rasmiy hisobotlarida mavjud boʻlmagan yuridik ahamiyat kasb etuvchi axborotlarni maxsus tashkiliy usullarida oʻrganish va olish. Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish. Huquqiy maʼlumotlarni toʻplashning ijtimoiy usullari (soʻroq, suhbat, intervyu, anketa, tanlama soʻroq, yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba)ni boʻyicha tushunchaga ega boʻlishdan iborat. Mavzuga doir amaliyotdan keltirilgan jadvallar asosida oʻrganish.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ♦ Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish haqida maʼlumot berish; ♦ Soʻroq usulini amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ♦ Suhbat usuli yuzasidan fikr bildirish; ♦ Intervyu usuli haqida maʼlumot berish; ♦ Anketa usuliga taʼrif berish; ♦ Tanlama soʻroq usulini tushuntirib berish; ♦ Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba toʻgʻrisida maʼlumot berish.		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanishni qisqacha tushuntirib berish; • Soʻroq usuli boʻyicha tushunchaga ega boʻlish; • Suhbat usulini amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi; • Intervyu usulini boshqa ijtimoiy usullardan farqli jihat toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlish; • Anketa usuli haqida maʼlumot berish; • Tanlama soʻroq usuli toʻgʻrisida tushuncha hosil qilish; • Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba boʻyicha bilimi va koʻnikmaga ega boʻlish.

<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Savol-javob texnikasi, grafik organayzerlar, suhbat</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Juftlik, yakka</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>Proektor, o'quv-uslubiy majmua, o'quv qo'llanma</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>Texnik ta'minlangan guruhlarda ishlash uchun mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Og'zaki nazorat: savol-javob</i>

1.2. “Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari” mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi: 2.2. Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish haqida nimalarni bilasiz ? So'roq usulini boshqa ijtimoiy usullardan farqli jihatida nimalardan iborat?	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i>

	2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda suhbat usuli bilan intervyu usuli farqli jihatlari yuzasidan qisqacha tushuntirish beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi.</i> <i>Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi.</i> <i>Qo'shimcha adabiyotlar va materiallar bilan ishlashni eslatiladi</i>

6-MAVZU: STATISTIK KUZATISH MATERIALLARINI SVODKALASH VA GURUHLASHTIRISH. MUTLAQ VA NISBIY KO'RSATKICHLAR

Reja:

1. Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi;
2. Statistik guruhlashtirish turlari;
3. Tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish;
4. Murakkab, ko'p o'lchamli, ikkilamchi guruhlashtirish;
5. Statistik jadval elementlari;
6. Oddiy, guruhlangan, kombinatsiyalangan jadval;
7. Jinoyatlarni klassifikatsiyalash tushunchasi;
8. Mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar tushunchasi.

Mavzuning o'quv maqsadi: Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi. Statistik guruhlashtirish turlari (tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, analitik (tahliliy) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish. Murakkab, ko'p o'lchamli ikkilamchi guruhlashtirish) tavsifi. Mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar tushunchasi. Taqsimlashning nisbiy ko'rsatkichlari. Uzlaksizlikning nisbiy ko'rsatkichlari. Dinamikaning nisbiy miqdori qo'llash mazmuni. Statistik jadval elementlariga berilgan ta'rif. Statistik guruhlashtirish turlarini statistik jadval orqali amaliyotda qo'llash hamda statistik jadval turlari va ularni qo'llash tartibi bo'yicha bilim va ko'nikma hosil qilishdan iborat.

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi. Statistik kuzatuvlar natijasida juda ko'p miqdorda har xil blank varaqa va formulalar yig'ilib qoladi, ularning har biri alohida yig'indi birligini va u uchun belgilangan alomatlarni xarakterlaydi. Statistik kuzatuvlar, yuqorida ko'rsatilganidek bizga hali qayta ishlanishi va guruhlanishi kerak bo'lgan bir talay ishlanmagan, hali xom bo'lgan materiallarni beradi. Shu asosda hisob-kitob yo'li bilan o'rganilayotgan yig'indining o'ziga xos bo'lgan tipik ko'rinishi keltirib chiqariladi.

Ma'lumotlarni bir tizimga solish, qayta ishlash – svodkalash (jamlash) deb ataladi. Statistik ma'lumot – bu dastlabki statistik ma'lumotlarni hisoblab, alohida birliklarni xulosalash va ularni bir to'plam yoki yig'indi (masalan respublikada sudlanganlar soni) holiga keltirishdir. Shuni aytish kerakki, statistik ma'lumot, to'g'ri qurilgan guruhlariga asoslanganidagina effektiv tarzda amalga oshirilishi mumkin. Gap shundaki, kuzatilayotgan hodisalar qonuniyatini o'rnatish va o'lchash faqat ularning to'plamlarini sifatli bir tomonlama guruhlariga bo'lib o'rgangandagina mumkin. Faqat shunday guruhlarinigina xulosalash va umumlashtiruvchi ko'rsatkichlari bilan xarakterlash mumkin. Vaholanki, statistik kuzatuv yakunida dastlabki ma'lumotlar yig'iladi va odatda ular sifatiga nisbatan

har xil birliklarga tegishli bo'лади va shu sababli birinchi o'rinda birliklarni bir biridan chegaralab, bir xil bo'lgan, bir ko'rinishda bo'lgan guruhlariga bo'lish kerak.

Statistik kuzatuvning ikki bosqichi - statistik kuzatuv ma'lumotlarni tizimlashtirish va ilmiy tahlil qilishdir. Bu **statistik svodkalash** deb aytiladi.

Agar ma'lumotlar noto'g'ri tahlil etilsa, statistik kuzatuv ma'lumotlari o'zining haqiqiy xarakterini yo'qotishi mumkin. Shuning uchun ularni shunday qayta ishlab chiqish kerakki, javob aniq, ob'ektiv, ommaviy kuzatuv natijalariga asoslangan bo'lishi kerak. Statistik svodkalash mazmuni bu dastlab statistik kartochna, ro'yxat, anketada mavjud materiallar muayyan tartibga keltiriladi, tizimlashtiriladi, ular bir natija, birlashtirilgan statistik ko'rsatgichlar bilan xarakterlanadi. Svodkalash natijasida biz katta faktik, har tomonlama ijtimoiy-huquqiy birlikni tizimlashtirilgan ma'lumotlarni olamiz. Bunga erishish uchun svodkalash muayyan programma asosida o'tkazilishi kerak. Programmalarining belgilariga qarab guruhlariga tomonlamaligi, doirasi va sifatiga e'tibor berish kerak.

Shakliga ko'ra, statistik svodkalash **markazlashtirilmagan** – joylarda o'tkazilgan svodkalash, masalan IIV, Prokuratura, Soliq organlari va sudning eng quyi ajratilgan ma'lumotlar kiritiladi. Bunday programmalar jadvalning maketi sifatida bo'lib statistik ko'rsatgichlar kuzatuv jarayonida to'ldirib borilishi mumkin. **Markazlashtirilgan** svodkalash faqat markazda amalga oshiriladi. **Aralash** svodkalash dastlab tumanda keyin shaharda so'ngra markazda amalga oshiriladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda svodkalashning aralash shakli keng tarqalgan.

Svodkalashning tarkibiy elementlari: jinoyat yoki boshqa ijtimoiy-huquqiy holatni butun va alohida guruhlarini aks ettiruvchi ko'rsatgichlar tizimini tashkil etish; olingan ma'lumotlarni tizimli guruhlashtirish; guruh va umumiy natijalarni hisoblash; natijalarni statistik jadval va grafiklarda ko'rsatish.

Statistik kuzatuvlar shakl jihatdan turli mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshiriladi. Shuning uchun svodkalash jarayonida statistik ma'lumotlarning har instansiyalarida amalga oshiriladi.

Guruhlash - jamiyatda o'rganilayotgan hodisalarni ma'lum alomatlar yig'indisiga ko'ra ularni tipik guruhlariga bo'lishdan iboratdir. Guruhlashni qandaydir bir hisob-texnik operatsiya deb o'ylash katta xato bo'lardi.

Guruhlashning asosiy masalasi statistik kuzatuv natijasida olingan ma'lumotlarni har tomonlama analizi, tahlili asosida ularni sifatli bir tomonlama ko'rinish va turlarga bo'lib tashlashda ifodalanadi.

Maxsus tashkil etilgan va ro'yxatga olingan (statistik kartochna, statistik jurnal va boshqalar) statistik kuzatuvlar jinoyat fuqarolik ishlari boshqa materiallar haqida juda ko'p ma'lumotlar beradi. Ma'lumotlar to'g'ri guruhlashtirilsa, hodisalar haqida to'g'ri natija olish mumkin.

Statistik ma'lumotlarni guruhlashtirish bu – kuzatuvning maqsad va vazifasi bilan belgilangan, jinoyatlar, mamuriy huquqbuzarliklar jinoyat va fuqarolik ishlarini yurituvdagi muayyan ko'rsatgichlarni o'ziga xos belgilariga qarab guruhlariga bo'lishdir.

Bunday belgilarni to'g'ri ajratib olish juda muhimdir chunki bitta belgi ikki xil xulosaga olib kelishi mumkin. Shuning uchun hodisa belgisini kriminalistik, kriminalologik, jinoyat, fuqarolik huquqi, jinoyat va fuqarolik protsessi fanlari yordamida har tomonlama analiz qilinishi kerak.

2. Statistik guruhlashtirish turlari. Guruhlar mazmuni ijtimoiy-huquqiy va kriminalologik kuzatuvlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular: bir turdagi sifatli belgilar majmuasini ko'rsatadi; tip strukturasini ochishga yordam beradi; yuridik ahamiyatli va turli ijtimoiy hodisalarning o'zaro bog'liqligini o'rganishga yordam beradi.

Yuqoridagi vazifalarga muvofiq yuridik statistikada 3 xil guruhlashtirish turi uchraydi: **Tipologik, Tuzilmaviy, Analitik (tahliliy) guruhlashtirish.**

3. Tipologik guruhlashtirish – yuridik ahamiyatga ega bo'lgan va o'rganilayotgan jinoyatlar, jinoyatchi va boshqa hodisalarni sifatli belgilariga ko'ra bir turdagi guruhga yig'ib va yana ularning o'zini alohida sifatli belgilariga ko'ra bir turdagi guruhlariga bo'lish tushuniladi. Sud statistikasida tipologik guruhlash keng qo'llaniladi. Ular adliya organlarining faoliyatini analiz qilish uchun jinoyatchilikni o'rganish fuqarolik huquqidagi bahslar va boshqalar uchun zarurdir.

Shunday qilib, tipologik guruhlar o'z oldiga o'rganilayotgan yig'indini sifat munosabatiga nisbatan bir turdagi guruhlariga bo'lishni maqsad qilib qo'yadi. Statistikada ularning roli juda katta, chunki faqat o'ziga mos fanga asoslanadigan tipologik guruhlar yordamigina bizni qiziqtiruvchi individual hodisalar to'plamini chuqur o'rganish va unda bo'layotgan o'zgarishlarni aniqlash mumkin. Qanday bo'lmasin, ammo tipologik guruhlashtirish 2-3 belgilariga qarab amalga oshiriladi bu esa uni murakkab va bir biriga qo'shib bir butunlik hosil qiladi (kombinatsiyalaydi).

Tuzilmaviy yoki variatsiyali guruhlashtirish – bu bir turdagi jinoyatlar, huquqbuzarlar fuqarolik davolari va boshqa belgilarning tizimidagi o'zgarishlarni o'rganishda statistik ma'lumotlar guruhlashidir. Ma'lumotni strukturaviy guruhlashtirish uchun bir turdagi, bo'linadigan, hajm bo'yicha o'zgaruvchan belgilar majmui kerak bo'ladi. Tuzilmaviy guruhlash yordamida bir xil tipdagi, sifat jihatidan bir xil bo'lgan guruhlarning (birliklarning) salmog'i hisoblanadi va shu tariqa to'plam tarkibi o'rganiladi. Masalan, sudlanganlarning ichidan muqaddam sudlanganlar va alohida xavfli retsidevistlar haqidagi ma'lumotlarni jamlanishini olsak bo'ladi.

Agar tipologik guruhlashtirish asosida sifatli belgilar yotsa tuzilmaviy (variatsion) guruhlashtirish asosida sonli belgilar (jinoyatlar o'rtacha og'irligi, shaxslar, ishlar, soni, huquqbuzarlar yoshi, jazo muddati sudlanganlik soni, umumiy o'rta ta'limni nechinchi sinfgacha o'qiganligi, zarar miqdori, tergov muddatlari jinoyat, fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish muddatlari va boshqalar) yotadi.

Variatsion guruhlarning maqsadi bir turdagi tipik guruhlar tizimini aniqlashdir. Bunda statistik kuzatuvlar natijasida olingan materialni qandaydir bir o'zgarib turuvchi (variatsiyalashuvchi) alomat hajmi bo'yicha guruhlaydilar.

Ba'zida dastlabki bir turdagi yig'indilarni olgandayoq ularning ichida u yoki bu miqdoriy alomatni taqsimlashga asoslanib guruhlash amalga oshiriladi, bu esa yig'indining tarkibi va tizimini aniqlashga imkoniyat beradi (masalan, aholini yosh bo'yicha bo'lish, sudlanganlarni – jazo muddati bo'yicha, jinoiy ishlarni – tergov va ishni sudda ko'rish muddatlari bo'yicha bo'lish va boshqalar). Miqdoriy alomatlar bo'yicha bunday guruhlash variatsion deb nomlanadi.

Tahliliy (analitik) guruhlashtirish – yuridik ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatgichlarni analitik guruhlashtirish o'rganilayotgan hodisa va protsesslarning o'zaro bog'liqligi va bo'linmasligini ko'rsatadi. Qisman bu vazifalar strukturaviy va tipologik guruhlashtirishda bajariladi. Ammo analitik guruhlashtirish ushbu vazifani bajarish uchun maxsus ishlab chiqilgan.

Analitik guruhlash o'z oldiga o'rganilayotgan hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rnatishni maqsad qilib qo'yadi. Bu guruhlashga misol bo'lib jinoyatchilik va bir qator hodisalar – ichkilikbozlik, maishiy ahvol xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatuvchi ma'lumotlar bo'lishi mumkin.

Analitik guruhlash barcha statistika sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi: iqtisodiy sohada – xo'jalik faoliyatini tahlil qilish uchun, yashirin rezervlarni aniqlash uchun, demografik sohada – masalan jins, yosh va o'lim o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, jinoiy sohada – turli xil ijtimoiy-maishiy ahvolni jinoyatchilikka ta'sirini aniqlashda va hokazo. Lekin shuni nazarda tutish kerakki, aslida har qanday guruh ma'lum darajada analitik bo'lib hisoblanadi, chunki o'rganilayotgan hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda yordam beradi. Masalan, yuqorida berilgan variatsion guruhlar alohida jinoyatlar va yosh o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib bergan edi.

Korrelatsion guruhlashtirish – bajaradigan vazifalariga ko'ra analitik guruhlashtirishga yaqin turadigan guruhlashtirishdir. Korrelatsion guruhlashtirishda o'rganilayotgan hodisalar va protsesslar o'rtasidagi tobeklik nisbattan to'g'ri o'lchanishi mumkin.

Ijtimoiy-huquqiy, kriminologik jihatlarini analiz qilganda yuqorida ko'rib chiqilgan barcha guruhlashtirish turlari ishlatiladi.

Masalan: sodir etilayotgan jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi va og'irligini aniqlash uchun — tipologik guruhlashtirish; turli huquqni muhofaza qiluvchi organlar (Ichki ishlar, prokuratura, Soliq qo'mitasi, bojxona xizmati, milliy xavfsizlik xizmati)ning jinoyatchilikka qarshi kurashish natijasini — variatsion guruhlashtirishda; tuman, shahar, davlatda jinoyatchilikning o'sishi va pasayishi sharoitini o'rganishda — analitik guruhlashtirish yordam beradi.

4. Murakkab, ko'p o'lchamli, ikkilamchi guruhlashtirish. Ko'rib chiqilgan guruhlashtirish tarkibida murakkab, ko'p o'lchamli, ikkilamchi guruhlashtirish shakllanishi mumkin.

Murakkab guruhlashtirish – odatda hodisalar taqsimlanishi va dinamikasi tendensiyasi bir-biriga qarama-qarshi bo'lganda hodisalarning turli tumanlilikini aks ettiradi.

Murakkab guruhlashtirishning eng ko'p tarqalgan ko'rinishi bu - kombinatsiyalangan (qo'shilgan) guruhlashtirish bo'lib, bu guruhga bitta belgi

bilan emas balki ko'p belgilarga qarab yuritiladi. Belgilar iyerarxiyasi mavjud bo'ladi. Kombinatsiyalangan guruhlashtirish tipini aniqlash tuzulmaviy harakatlarini o'zaro bog'liqliligini o'rganishga yordam beradi.

Ko'p o'lchovli guruhlashtirish statistik nazariya uslublaridan biri **klaster analizi** (inglizcha *clustering* - bir joyda to'planish, umumiy xususiyatga ega bo'lgan bir guruh elementlarning yig'ilishi). Klaster analizi o'zida juda ko'p hisob kitoblarni olib, bu zamonaviy kompyuter texnologiyasi xizmatidan foydalanishiga zarurat tug'diradi. Belgilarni hisoblash bir belgi doirasida va shu bilan bir vaqtda juda ko'p belgilar doirasida amalga oshiriladi. Bularning barchasi yig'ilib "Belgilar makoni" ni tashkil qiladi.

Ko'p o'lchovli guruhlashtirishning vazifasi bir joyda jamlangan belgilarni bir biriga yaqin xususiyatlariga qarab bir turdagi guruhlariga ajratishdir. Bir hodisaga oid belgilar shunday guruhlanadiki birinchi guruhdagi belgilar orasidagi farqlar ikkinchi guruhdagi belgilarga qaraganda ahamiyatsizdir.

Ikkilamchi guruhlashtirish – bu mavjud bo'lgan guruhlar asosida yangi guruhlashtirishning paydo bo'lishidir. Bunga Variatsion guruhlashtirishdagi intervallarni o'zgartirish yoki tipologik va analitik guruhlashtirishdagi mavjud ko'rsatkichlarni hissalari qayta guruhlashtirish orqali erishish mumkin. Bunga zarurat quyidagi hollarda vujudga keladi: con belgilariga qarab guruhlashtirilganlarni sifatli belgilariga qarab bir turdagi qayta guruhlashtirish amalga oshirilganda; ikki yoki undan ortiq turli intervalli guruhlarini bitta, yagona guruhlashtirilganda; real tendensiyalar aniq ko'rinadigan kattaroq guruhlarini tashkil qilishda.

5. Statistik jadval elementlari. O'rganilayotgan hodisalar va uning sifatli bir turdagi qismlarining ko'rgazmali xarakteristikasini beruvchi statistik jadvallar, bu xabarlash va guruhlash natijasidir. **Jadvallar – bu statistik ma'lumotlarni bayon etishning asosiy usullaridan biridir.**

Amaliyotda ko'pincha hisoblashdiki, tegishli sarlavxasi bo'lgan vertikal va gorizontal kesiluvchi qatorlar bu jadvallardir. Bu albatta, noto'g'ri. Bu jadvalning faqat, maketi, uning shaklidir. Statistik jadvalning asl mag'zini esa, so'z bilan emas, son bilan ifodalangan fikrlar yig'indisi tashkil etadi. Statistik jadval bizni qiziqtiruvchi hodisalarni u yoki bu son ko'rsatkichlari yordamida tasvirlab beradi.

Shunaqa qilib, statistik jadvallar, hisobot va guruhlash natijalarini bayon etishning ko'rgazmali, ixcham va tizimlashtirilgan usulidir.

Statistik jadval ikki elementdan iborat. Bular: statistikaga ega, ya'ni jadvalda gap ketayotgan yig'indi va statistik kesim, ya'ni tasvirlanayotgan hamma alomatlar. Statistik jadvallar logarifmik, karra va boshqa jadvallardan albatta farq qiladi. Statistik jadvallar tuzilishi jihatidan tikka va yotiq chiziqlarning kesishmasidan tashkil topadi. Jadvalda svodkalash natijalari o'zining ixcham, ko'rimli va muntazam ifodasini topadi.

Jadval qatorlar (yotiq chiziqlar) va ustunlar (tikka chiziqlar)dan tashkil topgan. Bundan tashqari, har bir statistik jadvalning ega va kesimi bo'ladi. Jadvalda gap nima ustida ketayotgan bo'lsa, o'sha **jadvalning egasi**, tavsiflovchi ko'rsatkichlar esa **jadvalning kesimi** deyiladi.

Jadvalning egasi odatda yotiq qatorlarga, jadvalning kesimi esa tik ustunlarga joylashtiriladi. Statistik kuzatuv ma'lumotlarini umumlashtirish usuli bo'lib hisoblanuvchi jadvallar amaliyotda juda keng tarqalgan.

6. Oddiy, guruhlangan, kombinatsiyalangan jadval. Statistika barcha jadvallarni oddiy, guruhli va kombinatsion jadvallarga bo'ladi. Ular bir-birovidan ega tuzilishi bo'yicha farqlanadi.

Oddiy jadval – hech qanaqa guruhlarga ega emas, ya'ni hamma yig'indi birliklari ularning sifat yoki miqdor jihatdan farqlanishiga qaramay bitta umumiy yig'indiga birlashadilar. Boshqacha qilib aytganda, oddiy jadvalda yaxlit yig'indi bo'yicha xulosa beriladi. Oddiy faqat tasvirllovchi xarakterga ega. Oddiy jadvallar amaliyotda juda keng tarqalgan. Oddiy ro'yxatli jadvalga misol keltirish mumkin.

Oddiy jadvallar hududiy (territorial) va xronologik bo'ladi.

Territorial yoki hududiy jadval “egasi”da muayyan tuman, shahar, viloyat, regionlar va davlatlar ro'yxati berilib qolgan grafalarda shu hududlardagi ko'rsatgichlar ko'rsatiladi. Misol uchun, tug'ilish, o'lim, nikohga kirish va nikohni bekor qilish darajasi hisoblanadi.

Oddiy xronologik jadvallar “egasi”da muayyan davr, muddat ko'rsatilishi ham mumkin. Misol tariqasida, kun, oy, yil, kvartallar. Oddiy jadvallar: oddiy-xronologik yoki hududiy-xronologik qilib tuzilishi mumkin. Barcha oddiy jadvallarda “ega” bitta bo'ladi.

Guruhlangan jadvallarda “ega” qaysidir belgilar bo'yicha alohida guruhlarga bo'linadi. Misol uchun, sud tomonidan ko'rib chiqilgan fuqarolik ishlari, mehnat, oila, mol-mulk, moliyaviy munosabatlarga bo'linib, ular ham o'z navbatida natijasiga ko'ra da'vo qanoatlantirilgan, rad etilgan, da'vo ko'rilmagan qoldirilgan va boshqalarga bo'linishini keltirish mumkin.

Bu jadvallar bizni qiziqtirayotgan muhitni, alohida hodisalar o'rtasidagi aloqani aniqlashni va boshqalarni chuqur tahlil qilishga imkoniyat beradi. Shunaqa qilib statistik guruhlashlar o'zining konkret ifodasini guruhlangan va kombinatsion jadvallarda topadi.

Kombinatsiyalangan jadvallar – jadvalning “ega” va “kesimi”dagi belgi va xususiyatlarni hodisalarda aks ettiradi. Misol uchun iqtisodiy jinoyatlar o'zi ko'rsatilib keyin alohida iqtisodiy jinoyatlar ko'rsatilishi mumkin. Alohida keng tarqalgan guruhlar ko'rsatiladi. Yana shu jadvalning o'zida shu ishlardan qaysilari bo'yicha dastlabki tergov majburiy, og'ir va o'ta og'ir, iste'molchilar bozori bilan, moliya-kredit tizimi va boshqa iqtisodiy faoliyat bilan bog'liqlari ko'rsatiladi.

Kombinatsiyalangan jadvalga eng oddiy misol bu davlat va tarmoq doiradagi hisobot tayyorlashdir. Murakkab yoki kombinatsion guruhlar deb bir vaqtning o'zida yoki undan ortiq alomatlar bo'yicha guruhlash tushiniladi. Qizig'i shundaki, bitta alomat bo'yicha tuzilgan har bir guruh yana boshqa alomatlari bo'yicha guruhosti guruhlarga bo'linadi, masalan aholini jinsi va yosh alomatlari bo'yicha bo'lish.

Tasavvur qilaylik biz oqlanganlar, sudlanganlar nisbatini aniqlamoqchimiz. Qo'yilgan savolga javob berish uchun egani guruhlarga 2 alomat bo'yicha bo'lish kerak: jinoyatlar turi bo'yicha; Jinoyat kodeksining moddalari bo'yicha.

Bunday guruhlash natijasida olingan jadval, kombinatsion hisoblanadi, chunki uning egasi 2 alomat bo'yicha kombinatsiyasi natijasida hosil bo'lgan. Ba'zida faqat guruhliy kombinatsion jadvallar ko'pincha oddiy jadvallar qo'llanganda mavjud xaqiqatni yashirishni oldini olishi mumkin.

7. Jinoyatlarni klassifikatsiyalash tushunchasi.

I. Sifat alomatlari bo'yicha jinoyatlarni klassifikatsiyalash ikkiga bo'lib amalga oshiriladi:

A) *Jinoiy huquqiy (yuridik) alomatlar:* 1) ijtimoiy xavfsizlik darajasi bo'yicha: a) og'ir; b) kam ahamiyatli; v) a va b guruhlariga kirmaydigan o'rtacha og'irlikdagi jinoyatlar; 2) jinoyat kodeksi maxsus qismining hamma bob va moddalari bo'yicha – jinoyatchilikning to'liq tizimi; 3) eng keng tarqalganligi bo'yicha davlat mulki va shaxsiy mulkni talon-taroj qilish, bezorilik, shaxsga qarshi jinoyatlar va hokazolar. 4) ayb shakllari bo'yicha: qasddan va ehtiyotsizlikdan; 5) jazolanishi bo'yicha; 6) jazo jamoaviy ta'sir choralari bilan almashtirilgan jinoyatlar; 7) ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo qo'llangan jinoyat sub'ektlarining jinoyatlari, jinoyat sub'ektlari ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan jinoyatlar.

B) *Kriminologik (tasvirlovchi) alomatlar:* 1) davlat boshqaruvi va xalq xo'jaligining sohalari bo'yicha (masalan, talon-taroj va mansabdorlik jinoyatlari); 2) alohida hududlar bo'yicha (respublikalar, viloyatlar, shaharlar...); 3) yetkazilgan zarar bo'yicha; 4) jinoyatni sodir etish vaqti va joyi (ko'chada, sayilgoh va bog'larda; ertalab, kechqurun; shu yil, o'tgan yil) bo'yicha; 5) alohida motivlar bo'yicha (masalan, qasddan odam o'ldirish: g'araz maqsadlarda, o'ch, rashk va hokazolar); jinoyatni sodir etish usuli va quroli.

II. Jinoyatlarni miqdor alomatlari bo'yicha klassifikatsiyalash oltiga bo'lingan holda amalga oshiriladi:

1) Tergov muddatlari (1 oygacha, 1-2 oy, 2-4 oy, 4 oydan yuqori); Sud muhokamasi muddatlari (14 kungacha; 14-20-kun, 20 kundan 30 kungacha; 1 oydan ko'p); 2) ozodlikdan mahrum qilish muddatlari (1 yilgacha; 1 yildan 3 yilgacha, 3-5gacha, 5-8 gacha, 8-10 gacha, 10 yildan ko'p); 3) oldin sudlanganlik soni (1 ta, 2 ta, 3 dan yuqori-retsodik jinoyatchilikning aniqlash uchun); 4) jinoyatni sodir etishda ishtirokchilar soni bo'yicha (1 ta, 2 ta, 3 ta, 5 ta va undan ko'p – guruhliy jinoyatchilikni aniqlash uchun); 5) jinoyatlarni sodir etgan shaxslar yoshi bo'yicha (18 yoshgacha, 18 yoshdan yuqori – voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini aniqlash uchun).

Jinoyatlarning ko'rsatilgan klassifikatsiyasi ularni to'la qamrab olmaydi, faqat jinoyatchilikni statistikada qanday bo'lsa, dinamikada ham turli alomatlar bo'yicha shunday tadqiq qilish imkonini beradi. Boshqa tomondan, bu jinoyatchilikka qarshi kurash ishini tahlil qilishga ko'maklashadi.

Shunaqa qilib, jinoyatlar klassifikatsiyasi bu ularning yig'indisining ma'lum alomatlaridan kelib chiqib, bo'lib tashlashdir. Keyinchalik, dastlabki ro'yxatga olishning yakuniy hisob-kitob qilingan ko'rsatkichlarning ajratilgan guruhlarini, ularga mos keluvchi mutlaq kattaliklar bilan xarakterlash zarur. Bunday ish odatda,

statistik jadvallar yordamida amalga oshiriladi, ularga guruhlashlar o'zining aniq ifodasini topadi.

8. Mutloq va nisbiy ko'rsatkichlar tushunchasi. Statistik kuzatuv natijasida biz o'rganilayotgan holat yoki jarayon haqida ma'lumotlar va to'plangan statistik material orqali har tomonlama ma'lumot olishimiz mumkin. O'rganilayotgan butunligicha qo'shilgan jami ma'lumotlar o'zida umumlashtirilgan ko'rsatkichlarni aks ettiradi. Ular mutloq va nisbiy bo'lishi mumkin. Bu ko'rsatkichlar, bir tomondan, ma'lumot va guruh usulidan ajratib bo'lmaydi, boshqa tomondan esa, ularning umumlashgan tushunchasi keyingi guruh metodi statistik analizning boshlanishi hisoblanadi. **Mutloq miqdorlar** – yig'ilgan miqdorlarki bu hisoblab chiqilgan yoki o'zgartirishsiz bo'sh statistik hisobotlardan olingan ko'rsatkichlar. Ular muhim ahamiyatga ega bo'lgan yuridik mohiyatga ega bo'lgan voqea-hodisalar haqidagi ma'lumotlar va guruh to'plamlari natijasida paydo bo'ladi. Mutloq miqdorlar – bu nomli son (o'lchov birligi ko'rsatilgan son). Ular aniqlangan sotsial-huquqiy yoki kriminalistik hodisalar (fuqarolik da'volari, nikoh, nikohdan ajratish, jinoyat, sabab, voyaga yetmagan huquqbuzarlar va boshqalar)ning o'ziga xos yaxlit o'lchovi (sifat)ni ifoda etadi.

Mutloq miqdorlar ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bular orqali jinoyat paydo bo'lish o'lchovi, hukm qilinganlar soni, ko'rilgan fuqarolik da'vo ishlarining miqdori va boshqa hodisalar haqida muhokama qilish mumkin. Mutloq miqdorlar baza hisoblanadi. Har bir statistik operatsiya mutloq kattaliklarga tayanadi, asoslanadi, lekin ularning xususiy analitik imkoniyatlari cheklangan. Mutloq ma'lumotlarga ko'ra, masalan, turli shaharlarda yoki turli regionlarda jinoyatchilik darajasi haqida muhokama qilish qiyin va qayerda jinoyatchilik yuqori darajada degan savolga javob berib bo'lmaydi, chunki shaharlar yoki regionlar aholi soni, territoriyasi va boshqa sabablarga ko'ra farq qiladi.

Nisbiy miqdorlar – statistikada o'zida muhim umumlashgan ko'rsatkichlarni aks ettiradi, ya'ni ikki statistik kattalikning taqqoslangan songa oid o'zaro nisbatni ko'rsatib ochib beradi. Nisbiy kattaliklarni hisoblaganda 2 mutloq son taqqoslanadi, lekin o'rtacha va nisbiy kattaliklarni ham taqqoslasa bo'ladi, yangi nisbiy sonni hosil qilib, muhimi shuki, bu kattaliklar o'zaro aloqadorlikda, yaxlit o'lchovda, vaqtinchalik davrda, hudud va boshqa parametrlarga ko'ra taqqoslanishi lozim. Xohlagan kattalikni umuman taqqoslash mumkin. Ammo bunday taqqoslash o'zaro aloqador bo'lmasa, kam narsa beradi.

Jamiyat taraqqiyotini nisbiy miqdorlarsiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, huquqiy statistikani ham nisbiy miqdorlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Aynan nisbiy miqdorlar yordamida jinoyatchilik dinamikasini chuqur o'rganish va solishtirib, taqqoslash imkoniyati vujudga keladi. Mutloq miqdorlar ichidan nisbiy miqdor ajratib olinadi, ya'ni, jami jinoyatlar ichidan ma'lum bir turdagi jinoyatlarni o'zini ajratib olib, jamiga nisbatan qancha foizda ekanligini taqqoslash mumkin.

Yuridik statistikada keyingi quyidagi nisbiy miqdorlar ko'rinishlari qo'llaniladi: munosabat, tizimni jamlash yoki tizimni bo'lish bo'lgan munosabat; munosabat, qismning butunlikka munosabati yoki intensivlik munosabati;

dinamikani xarakterlovchi munosabatlar; rejani bajarishni xarakterlovchi munosabatlar; daraja va tenglik munosabati.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Svodkalash – Ma'lumotlarni bir tizimga solish va qayta ishlashdir.

Guruhlash – jamiyatda o'rganilayotgan hodisalarni ma'lum alomatlar yig'indisiga ko'ra ularni tipik guruhlariga bo'lishdan iboratdir. Yuridik statistikada 3 xil guruhlashtirish turi uchraydi: Tipologik, Tuzilmaviy, Analitik.

Tipologik guruhlashtirish – Yuridik ahamiyatga ega bo'lgan va o'rganilayotgan jinoyatlar, jinoyatchi va boshqa hodisalarni sifatiy belgilariga ko'ra bir turdagi guruhga yig'ib va yana ularning o'zini alohida sifatiy belgilariga ko'ra bir turdagi guruhlariga bo'lish tushuniladi.

Tuzilmaviy guruhlash – bir xil tipdagi, sifat jihatidan bir xil bo'lgan guruhlarining (birliklarning) salmog'i hisoblanadi va shu tariqa to'plam tarkibi o'rganiladi. Masalan, sudlanganlarning ichidan muqaddam sudlanganlar va alohida xavfli retsdevistlar haqidagi ma'lumotlarni jamlanishini olsak bo'ladi.

Tahliliy (analitik) guruhlashtirish – yuridik ahamiyatga ega bo'lgan miqdorlarni analitik guruhlashtirish o'rganilayotgan hodisa va protsesslarning o'zaro bog'liqligi va bo'linmasligini ko'rsatadi.

Murakkab guruhlashtirish – odatda hodisalar taqsimlanishi va dinamikasi tendensiyasi bir-biriga qarama-qarshi bo'lganda hodisalarning turli tumanliligini aks ettiradi. Murakkab guruhlashtirishning eng ko'p tarqalgan ko'rinishi bu – kombinatsiyalangan (qo'shilgan) guruhlashtirish bo'lib, bu guruhga bitta belgi bilan emas balki ko'p belgilarga qarab yuritiladi. Belgilar iyerarxiyasi mavjud bo'ladi. Kombinatsiyalangan guruhlashtirish tipini aniqlash tuzilmaviy harakatlarning o'zaro bog'liqliligini o'rganishga yordam beradi.

Ko'p o'lchovli guruhlashtirish – statistik nazariya uslublaridan biri *Klaster* analizi (inglizcha cluster – bir joyda to'planish, umumiy xususiyatga ega bo'lgan bir guruh elementlarning yig'ilishi). Klaster analizi o'zida juda ko'p hisob kitoblarni olib bu EHM xizmatidan foydalanishiga zarurat tug'diradi. Belgilarni hisoblash bir belgi doirasida va shu bilan bir vaqtda juda ko'p belgilar doirasida amalga oshiriladi, bularning barchasi yig'ilib "Belgilar makoni"ni tashkil qiladi. Ko'p o'lchovli guruhlashtirishning – bir joyda jamlangan belgilarni bir biriga yaqin xususiyatlariga qarab bir xil turdagi guruhlariga ajratishdir. Bir hodisaga oid belgilar shunday guruhlanadiki birinchi guruhdagi belgilar orasidagi farqlar ikkinchi guruhdagi belgilarga qaraganda ahamiyatsizdir.

Ikkilamchi guruhlashtirish – mavjud bo'lgan guruhlar asosida yangi guruhlashtirishning paydo bo'lishidir. Boshqacha qilib aytganda, dastlabki guruhlangan ma'lumotlarga asoslanib, yangi guruhlarini hosil qilishni ikkilamchi guruhlashtirish deb ataymiz. Bunga variatsion guruhlashtirishdagi intervallarni o'zgartirish yoki tipologik va analitik guruhlashtirishdagi mavjud miqdorlarni hissali qayta guruhlantirish orqali erishish mumkin.

Mutloq miqdorlar – yig‘ilgan miqdorlarki, bu hisoblab chiqilgan yoki o‘zgartirishsiz bo‘sh statistik hisobotlardan olingan miqdorlardir. Mutloq miqdor, ya‘ni boshqa miqdorlar taqqoslanadigan, asos yoki manbali taqqoslashdir.

Nisbiy miqdorlar – statistikada o‘zida muhim umumlashgan miqdorlarni aks ettiradi, ya‘ni ikki statistik miqdorning taqqoslangan songa oid o‘zaro nisbatni ko‘rsatib ochib beradi. Nisbiy miqdorlarni hisoblaganda 2 mutloq son taqqoslanadi, lekin o‘rtacha va nisbiy miqdorlarni ham taqqoslasa bo‘ladi, yangi nisbiy sonni hosil qilib, muhimi shuki, bu miqdorlar o‘zaro aloqadorlikda, yaxlit o‘lchovda, vaqtinchalik davrda, hudud va boshqa parametrlarga ko‘ra taqqoslanishi lozim.

Jinoyatchilik koeffitsienti (faktlar koeffitsienti) – aholi soniga qarab jinoyatchilik koeffitsienti hisoblash statistik kriminologik analizning muhim miqdorlaridan biridir. Ayrim mutaxassislar jinoyatchilik koeffitsientini “jinoyatchilik tezligi koeffitsienti” deb nomlashadi.

Test savollari

1. Sifat jihatidan bir turkumdagi guruhlarni ajratish maqsadiga ega bo'lgan guruhlar qanday nomlanadi?

- A) Kombinatsion
- B) Analitik
- C) Tipologik*
- D) Variatsion

2. Guruhlashtirish begilarini tanlash uchun muhim bo'lgan asosiy qoidalarini ko'rsating?

- A) Guruhlashtirish asosiga tadqiqot maqsadida muvofiq bo'lgan ko'proq oddiy belgilarni qo'yish muhim
- B) Murakkab ijtimoiy hodisalarni tavsiflash uchun bitta belgini olish maqsadga muvofiqdir
- C) Guruhlashtirish belgilari o'rganilayotgan hodisaning aniq xususiyatlarini hisobga olgan holda olinishi kerak
- D) To'g'ri javob A va V*

3. Statistika nazariyasida quyidagi guruh belgilari farqlanadi?

- A) Intervalli
- B) Miqdori
- C) Atributiv
- D) To'g'ri javob B va V*

4. Statistik jadvallardan hech qanday o'zgarishlarsiz olingan summalarining kattaliklari qanday nomlanadi?

- A) Normal kattaliklar
- B) Nisbiy kattaliklar
- C) Absolyut kattaliklar*
- D) Umumiy kattaliklar

5. Guruhlashtirish asosiga qo'yilgan belgilar miqdoriga ko'ra belgilar quyidagilarga bo'linadi?

- A) Murakkab
- B) Oddiy
- C) Doimiy
- D) To'g'ri javob A va B

6. Dinamik qatorlaridan iborat bo'lgan ko'rsatkichlar qanday nomlanadi?

- A) Trend
- B) Dinamik qator uzunligi
- C) Dinamik qator darajasi*
- D) Dinamik qator tendensiyasi

7. Qiyoslanadigan ko‘rinishga keltirilgan mutloq kattaliklar qanday nomlanadi?

- A) Doimiy kattaliklar
- B) Umumlashtiruvchi kattaliklar*
- C) Almashtiruvchi kattaliklar
- D) O‘rtacha kattaliklar

8. Bizning qiziqtiruvchi hodisaning tarqalganligini xarakterlovchi nisbiy ko‘rsatkich turini aniqlang?

- A) Daraja va qiyos munosabati
- B) Muvofiqlashtirish munosabatlari
- C) Majmua tuzilishining xarakterlovchi yoki taqsimot munosabatlari*
- D) Intensivlik munosabati

9. Har bir keyin keladigan davr ko‘rsatkichlari ilgarigi ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash orqali dinamikaning nisbiy kattaliklarini hisoblab chiqish usuli qanday nomlanadi?

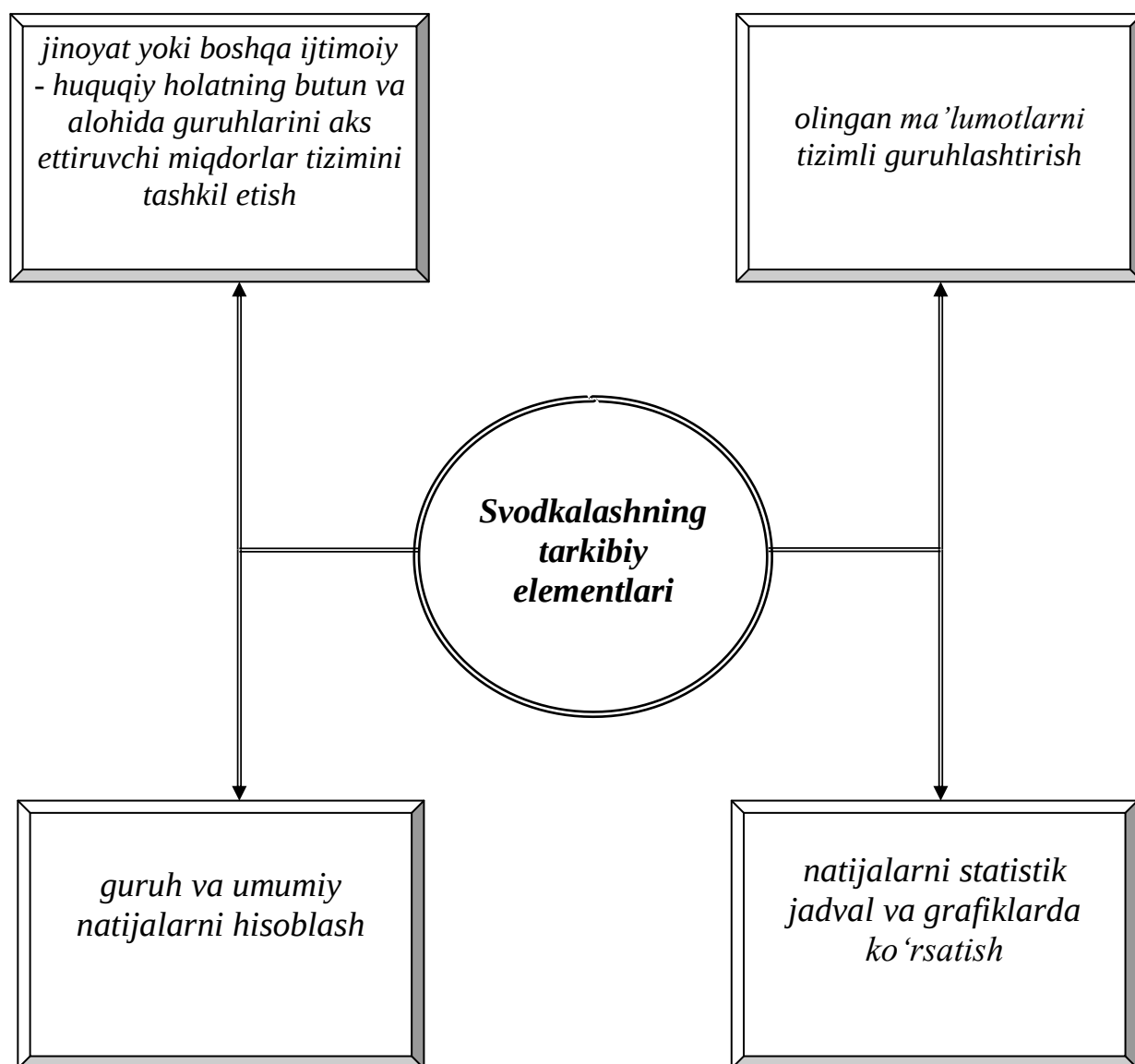
- A) Pog‘onali
- B) Bazisli*
- C) Zanjirli
- D) Agregatli

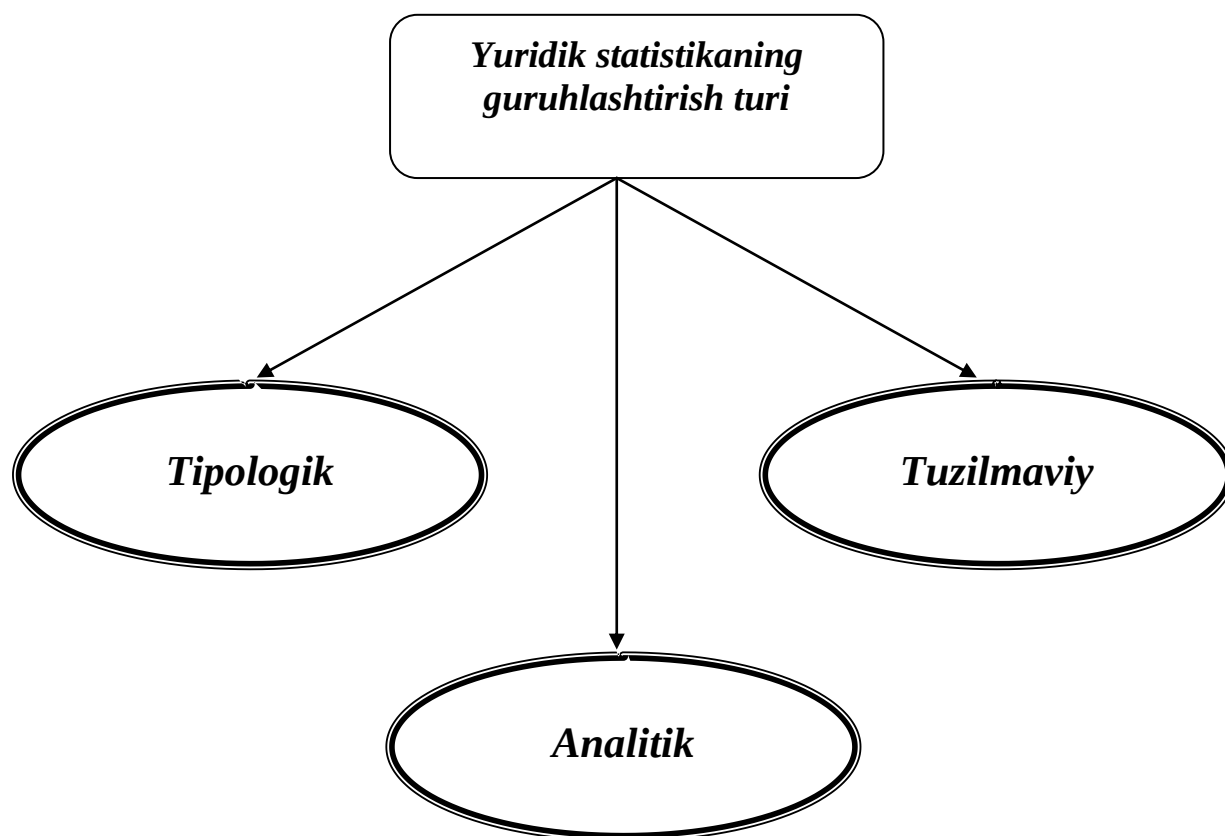
10. Alohida toifadagi jinoyat turlarining umumiy natijasiga ta’sir qiluvchi nisbiy miqdor turlarini aniqlang?

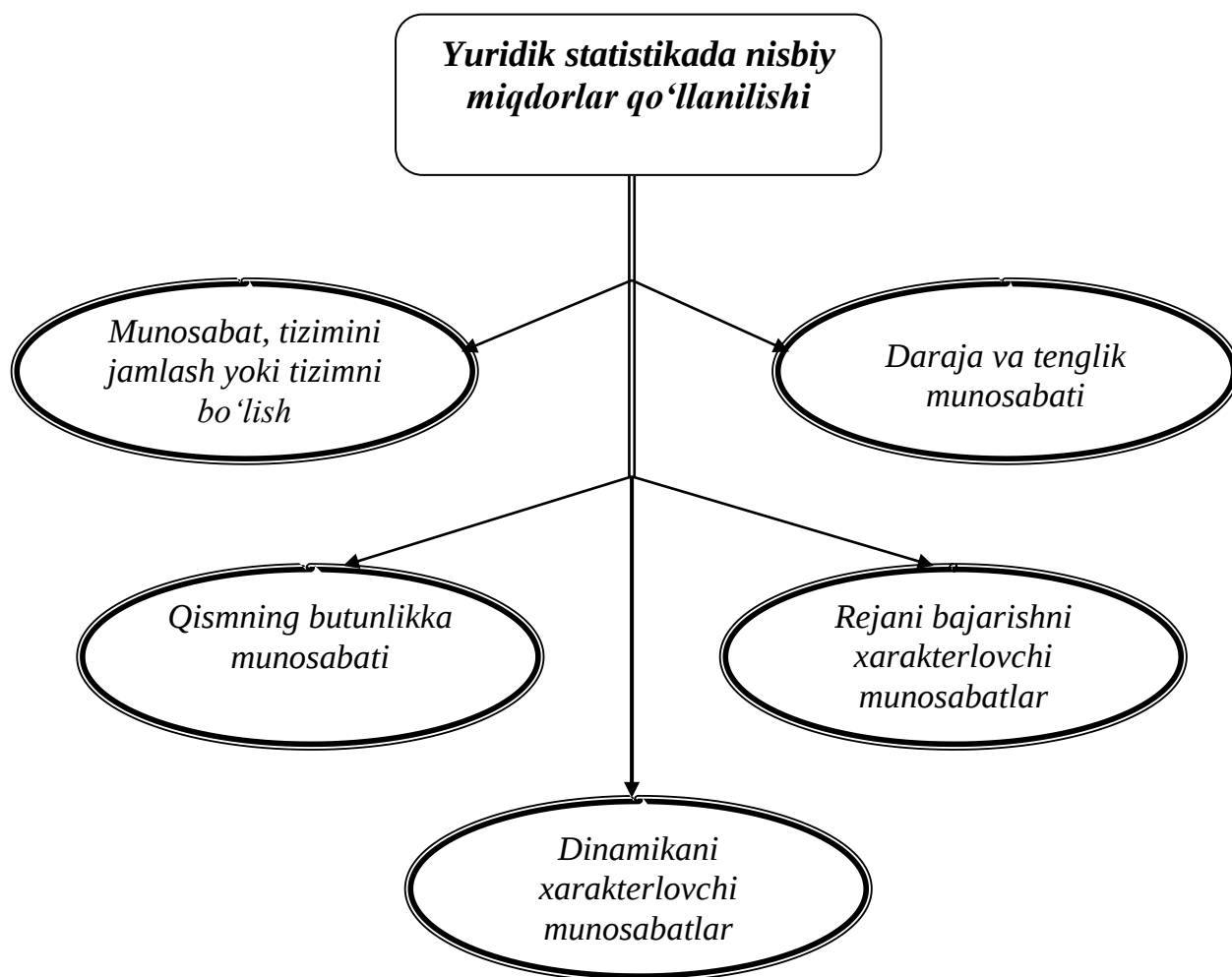
- A) Reja bajarilish munosabati
- B) Taqqoslash va darajalash munosabati
- C) Natijalar jamini tuzilishini xarakterlovchi munosabatlar yoki taqsimlash munosabatlari
- D) Ma’lum bir qismni butun bir qismga munosabati yoki samaradorlik munosabati*

Nazorat savollari

1. Statistik svodkalash nima?
2. Guruhlash deb nimaga aytiladi?
3. Guruhlashning asosiy masalasi nimalarda o'z ifodasini topadi?
4. Statistik kuzatuv necha bosqichdan iborat?
5. Statistik svodkalash shakliga ko'ra necha turga bo'linadi?
6. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda svodkalashning qaysi shakli keng tarqalgan?
7. Statistik svodkalashning tarkibiy elementlarini sanab bering.
8. Statistik guruhlashtirish turlari necha xil bo'ladi?
9. Tuzilmaviy (variatsiyali) guruhlashtirish to'g'risida qisqacha gapirib bering.
10. Tahliliy (analitik) guruhlashning asosiy maqsadi nimada?
11. Ko'p o'lchamli guruhlashtirishning vazifasi nimadan iborat?
12. Ikkilamchi guruhlashtirish tushunchasini aytib bering.
13. Svodkalash va guruhlash natijalari nimalarda o'z ifodasini topadi?
14. Statistik jadvallar nima?
15. Jadval kesimi deganda nimani tushunasiz?
16. Jadvallar qanday bo'lishi mumkin?

6-Mavzu	Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlashtirish. Mutloq va nisbiy ko'rsatkichlar
----------------	---

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi; 2. Statistik guruhlashtirish turlari; 3. Tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish; 4. Murakkab, koʻp oʻlchamli, ikkilamchi guruhlashtirish; 5. Statistik jadval elementlari; 6. Oddiy, guruhlangan, kombinatsiyalangan jadval; 7. Jinoyatlarni klassifikatsiyalash tushunchasi; 8. Mutloq va nisbiy koʻrsatkichlar tushunchasi.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi. Statistik guruhlashtirish turlari (tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, analitik (tahliliy) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish. Murakkab, koʻp oʻlchamli ikkilamchi guruhlashtirish) tavsifi. Mutloq va nisbiy koʻrsatkichlar tushunchasi. Taqsimlashning nisbiy koʻrsatkichlari. Uzlusizlikning nisbiy koʻrsatkichlari. Dinamikaning nisbiy miqdori qoʻllash mazmuni. Statistik jadval elementlariga berilgan taʼrif. Statistik guruhlashtirish turlarini statistik jadvallar orqali amaliyotda qoʻllash hamda statistik jadval turlari va ularni qoʻllash tartibi boʻyicha bilim va koʻnikma hosil qilishdan iborat.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ♦ Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi haqida maʼlumot berish; ♦ Statistik guruhlashtirish turlarini amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ♦ Tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish yuzasidan fikr bildirish; ♦ Murakkab, koʻp oʻlchamli, ikkilamchi guruhlashtirish haqida maʼlumot berish; ♦ Statistik jadval elementlariga taʼrif berish; ♦ Oddiy, guruhlangan,		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi haqida maʼlumot berish va qisqacha tushuntirib berish; • Statistik guruhlashtirish turlari boʻyicha tushunchaga ega boʻlish; • Tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirishni amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi; • Murakkab, koʻp oʻlchamli, ikkilamchi guruhlashtirishni oʻziga xos jihatlari toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlish; • Statistik jadval elementlari haqida maʼlumot berish; • Oddiy, guruhlangan, kombinatsiya-

kombinatsiyalangan jadvalni tushuntirib berish; ♦ Jinoyatlarni klassifikatsiyalash tushunchasi to'g'risida ma'lumot berish; ♦ Mutloq va nisbiy ko'rsatkichlar tushunchasiga ta'rif berish.	langan jadval to'g'risida tushuncha hosil qilish; • Jinoyatlarni klassifikatsiyalash tushunchasi bo'yicha bilim va ko'nikmaga ega bo'lish; • Mutloq va nisbiy ko'rsatkichlar tushunchasi haqida fikr shakllantirish.
<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Suhbat, muammoli o'qitish, tushuntirish, munozara</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Ommaviy, guruhlarda ishlash</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>Proektor, o'quv-uslubiy majmua, o'quv qo'llanma</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>O'qitishning texnik vositalari bilan ishlashga mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Savol-javob (og'zaki)</i>

1.2. “Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlashtirish. Mutloq va nisbiy ko'rsatkichlar” mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon	<i>Savollarga javob beradi</i>

	qiladi.	
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi: 2.2. Statistika svodkalash va guruhlash tushunchasi to'g'risida nimalarni bilasiz? ♦ Statistika guruhlashtirish turlarini aytib bering. 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda tipologik, tuzilmaviy yoki variatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish yuzasidan fikr bildirish hamda murakkab, ko'p o'lchamli, ikkilamchi guruhlashtirish haqida qisqacha gapirib beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi. Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi. Test yechadi.</i>

7-MAVZU: O‘RTACHA MIQDOR (MIQDORLAR) VA ULARNI HUQUQIY STATISTIKADA QO‘LLANILISHI

Reja:

1. O‘rtacha miqdorlarning tushunchasi;
2. O‘rtacha miqdorlar turlari;
3. O‘rtacha arifmetik miqdor;
4. O‘rtacha garmonik miqdor;
5. O‘rtacha kvadrat miqdor;
6. O‘rtacha geometrik miqdor;
7. Moda va mediana;
8. Variatsion ko‘rsatkich belgilari. (Alomatning o‘zgarish miqdorlari);
9. Variatsion qatorlarni tahlil qilish.

Mavzuning o‘quv maqsadi: *O‘rtacha miqdor tushunchasi. O‘rtacha miqdor (miqdorlar) va ularni huquqiy statistikada qo‘llash tartibi. O‘rtacha miqdorlarni statistikada qo‘llashning umumiy xususiyati. Yuridik statistikada o‘rtacha miqdorlar turlarini (o‘rtacha arifmetik miqdor, o‘rtacha garmonik miqdor, o‘rtacha kvadrat miqdor, o‘rtacha geometrik miqdor) qo‘llashning umumiy ko‘rinishi. Izohiy o‘rtachalar: moda va mediana tushunchasi va ularni yuridik statistikada qo‘llanilishi. Variatsion ko‘rsatkich (alomatning o‘zgarish miqdorlari) belgilari va ularni umumiy tavsifi. Variatsion qatorlarni amaliy misollar bilan tahlil qilishdan iborat.*

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. O‘rtacha miqdorlarning tushunchasi. Mutlaq (absolyut) va nisbiy ma’lumotlardan keyingi umumlashma miqdorlar – bu o‘rtacha miqdorlar va u bilan bog‘liq turlanish (variatsiya) miqdorlaridir. Ular iqtisodiy analizda muhim ahamiyatga ega va yuridik statistikada muhim rol o‘ynaydi. Faqat o‘rtacha miqdorlar yordamida miqdoriy turlanuvchi belgilar bo‘yicha majmuini tasniflash mumkin bo‘lib, shu bo‘yicha ularni qiyoslash mumkin.

O‘rtacha miqdor deyilganda – bir turdagi (xildagi) hodisaning o‘zgaruvchan belgilari asosida umumlashtirib ta’riflovchi miqdor, ko‘rsatkich tushuniladi.

O‘rtacha miqdorning xususiyati shundaki, u to‘plamning umumiy darajasining to‘plam birliklariga bo‘lgan nisbatini ifodalashi mumkin. Tasavvur qilaylik, jinoyatchilik darajasi va tarkibi bo‘yicha o‘xshash ikkita tumanda tayinlangan jinoiy jazolar sud amaliyotini qiyoslash zarur. Bu vazifani muayyan sudlanuvchilarga nisbatan tayinlangan jazo choralari taqqoslash asosida yechib bo‘lmaydi, zero bundan qandaydir qaror chiqarish mumkin, agar tasnifi bo‘yicha bir xil qilmishlar uchun mazmunan farq qiluvchi jazo choralari tayinlangan bo‘lsa. Ammo biz barcha jazo muddatlarini hisoblab (ularni x_1, x_2, x_3 va h.k. shartli belgilar bilan belgilaymiz) va sudlanuvchilarning umumiy miqdoriga (n) bo‘lamiz

hamda olingan o'rtacha ko'rsatkichga ko'ra ikkala suddagi jazo tayinlash amaliyoti qanday holatda ekanligini aytish mumkin va o'rtacha ko'rsatkichlar asosida uni qiyoslash mumkin.

Shunday qilib, o'rtacha miqdorlar yordamida bizni qiziqtiradigan u yoki bu miqdoriy alomatlar bo'yicha yuridik ahamiyatli hodisalarning majmuini qiyoslash mumkin va bu qiyoslash orqali nafaqat jazo muddatlari to'g'risida, balki huquqbuzarlarning yoshi (mahkumlar, maxbuslar), balki tergov va jinoiy hamda fuqarolik ishlarini ko'rish muddatlari to'g'risida, davo bahosi va hokazolar to'g'risida zarur xulosalar qilish mumkin.

O'rtacha miqdorlar statistikada bir xil hodisalar yig'indisining qandaydir bir miqdoriy o'zgaruvchi belgilar bo'yicha o'zida umumiy xususiyat kasb etadi.

2. O'rtacha miqdorlar turlari. O'rtacha statistik miqdorlar bir qancha ko'rinishlarga ega, ammo ularning barchasi darajaviy O'rtacha miqdorlar sinfiga kiradi, ya'ni variantlarning turli xil darajasidan tuzilgan: o'rtacha arifmetik, o'rtacha garmonik, o'rtacha kvadrat, o'rtacha geometrik va boshqalardan.

Yuridik statistikada O'rtacha miqdorlar keng qo'llaniladi. U tezkor xodimlar, tergovchilar, prokurorlar, sudyalari, advokatlar, yuridik muassasalarning boshqa xodimlarining ishlarini baholashda; jinoyatchilik, jinoiy hamda fuqarolik ishlarining va boshqa o'lchov birliklarining aniq o'sishini (kamayishini) hisoblashda; tanlangan kuzatuvni asoslashda va boshqalarda ishlatiladi.

3. O'rtacha arifmetik miqdorlar. O'rtacha miqdorlarning eng keng tarqalgan turi. Oddiy arifmetik o'rtacha o'rtachalashtirilayotgan belgi miqdorlari bir yoki teng marta takrorlangan paytda qo'llaniladi. Tasodif emaski, uning ko'rinishini ko'rsatmasdan gap O'rtacha miqdorlar to'g'risida ketar ekan, aynan o'rtacha arifmetik nazarda tutiladi. U quyidagi holatlarda qo'llaniladi, o'zgaruvchan alomatning hajmi barcha yig'indilar uchun alohida birliklar yig'indisidagi alomatlar ahamiyati jamisi sifatida namoyon bo'lganda. Uni hisoblash ancha oson hisoblanadi: barcha variantlar kattaliklari qo'shiladi va bu summani variantlar birligining umumiy miqdoriga bo'linadi.

Oddiy o'rtacha arifmetikni hisoblashda ko'pincha har bir mustaqil miqdor raqamlarning kattaligini bilish shart emas. Yuridik muassasalarning rasmiy hisobotida, qoida bo'yicha, ko'pgina jamlangan miqdorlar mavjud. Bu hisoblash bevosita tumanlarda, viloyatlar va markazda dastlabki hisobga olish hujjatlaridan olingan ma'lumotlarni yig'ish va guruhlashtirish paytida amalga oshiriladi.

Ma'lumotlar hisobotida umumlashtirilganlar asosida o'rtachalarni hisoblash har bir alohida variantlarning ahamiyati umuman qayd qilinmasagina mumkin. Masalan, bir gektarning o'rtacha hosildorligi bug'doyning jami yig'imini ekin maydoniga bo'lish yo'li bilan hisoblab chiqarish mumkin, vaholangki hech kim har bir gektardagi hosilni hisoblamaydi. Shu usul bilan bir kv. kilometr ga yoki 10 ming, 100 ming aholiga to'g'ri keladigan sodir etilgan jinoyatlar miqdorini hisoblash mumkin. Oxirgi o'rtacha arifmetik mikdor jinoyatchilik koeffitsientining nisbiy ko'rsatkichi bilan mushtaraklashadi.

Shunga ko'ra, aytish mumkinki, o'rtacha (ayniqsa o'rtacha arifmetik) va nisbiy kattaliklar orasida ba'zan yaqqol va qat'iy chegara mavjud bo'lmaydi. Ikkalasi ham yakunlovchi hisoblanadi. Undan tashqari, har qanday O'rtacha miqdor – bu ikkita absolyut kattaliklarning o'ziga xos munosabati, ya'ni u bir vaqtning o'zida ham muayyan nisbiy kattalikni o'zida aks ettiradi (bizning oxirgi misolimizda – da'volarning umumiy kiymatining ularning miqdoriga munosabati). Boshqa tomondan, har qanday nisbiy kattalik holatning o'ziga xos o'rtacha xarakteristikasini beradi. Masalan, dinamikaning munosabati analiz qilinayotgan yillardagi o'rganilayotgan holatning o'rtacha o'sish yoki kamayish darajasining xarakteristikasini beradi; taqsimlash munosabati – qandaydir ko'rsatkichning barcha ko'rsatkichlar tuzilishidagi o'rtacha (udelniy) og'irligini beradi. Biroq bu holatda o'rtachalarning tushunchasida gapirib o'tilgan ularning statistik ahamiyatli farqlarini ko'rmasdan bo'lmaydi.

O'rta arifmetik miqdorlarni hisoblashda ayrim xususiyatlar va qiyinchiliklar statistik ko'rsatkichlarning **masofaviy** qatori uchun mavjud, ya'ni sanalgan yakka variantlar masofalarga (intervallarga) guruhlashtirilganda mavjud bo'ladi. Yuridik statistikada masofaviy qatorlar odatda diskret qatorlardan ko'ra ko'p ishlatiladi. Shu yo'l bilan jazo muddatlari, tergov muddatlari, jinoiy va fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish muddatlari, huquqbuzarlarning yoshi va boshqalar hisoblab chiqariladi.

4. O'rtacha garmonik miqdorlar. O'rtacha garmonik miqdor deganda nimani tushunish lozim. O'rtacha arifmetik miqdor o'rtacha hisoblanishi lozim bo'lgan belgining alohida variantlari (x) va ularning vaznlari (G) mavjud bo'lgan taqdirdagina qo'llaniladi. Ammo ayrim hollarda belgining alohida variantlari (x) ma'lum bo'la turib, ularning vaznlari (g) o'rniga x bilan G ning G ko'paytmasi (x) keltirilgan bo'ladi. Bunday hollarda o'rtachani hisoblash uchun o'rtacha garmonik miqdor formulasi qo'llaniladi.

Statistikada o'rtacha garmonik miqdor o'rtalashtirilayotgan miqdorlarning teskari darajalari asosida hisoblangan o'rtacha arifmetikning teskari darajasiga tengdir. Garmonik o'rtacha ham oddiy va tortilgan formulalarga ega.

5. O'rtacha kvadrat miqdor. O'rtacha kvadrat miqdorni bilish uchun O'rtacha kvadratik tafovut qanday ko'rsatkich, ekanligini aniqlab olishimiz zarur. Dispersiyani kvadrat ildizdan o'zgaruvchanlikning haqiqiy darajasi kelib chiqadi. Bu ko'rsatkich o'rtacha kvadratik tafovut (miqdor) deb ataladi.

Shuni qayd qilish lozimki, o'rganilayotgan hodisa qanday birliklarda (mutlaq miqdordami, puldami, natura yoki shartli naturadami) ifodalanish bo'lsa, o'rtacha kvadratik tafovut ham shunday birliklarda ifodalanadi. Bu esa turli xildagi hodisalar o'zgaruvchanligini qiyosiy tahlil qilishga imkon bermaydi.

Masalan, jami chakana tovar aylanmasi uchun o'rtacha kvadratik tafovut 20 so'm va realizatsiya qilingan non uchun esa bu tafovut 10 kg bo'lsa, bunday holda variatsiyani qiyosiy tahlil qilish mumkin emas. Chunki tafovutlar turli o'lchov birliklarida keltirilgan. Mana shu sababli o'zgaruvchanlikni qiyosiy jihatdan tahlil qilish maqsadida variatsiya koeffitsienti hisoblanadi.

6. O'rtacha geometrik miqdor. Dinamika qatorlarini analiz qilish paytida o'rtacha geometrik yuridik statistikada keng qo'llaniladi. Ko'rib chiqilayotgan miqdor kuzatilayotgan hodisalarning o'rtacha o'sishi (pasayishi) va o'sish sur'atini hisoblash uchun ishlatiladi. Aniqlangan jinoyatchilar, fosh qilinishlar, sudlanganlar, mahkumlarning, oqlanganlarning, jinoiy javobgarlikdan ozod etilganlarning, ko'rilgan fuqarolik ishlarining, ta'minlangan va ta'minlanmagan da'volarning umumiy soni va yuridik ahamiyatli holatlar va jarayonlar paytida o'zgaradigan boshqa ko'rsatkichlarning miqdori kabi parametrlarning jinoyatchilik dinamikasida o'rganilishi amaliy hamda nazariy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Yuridik ahamiyatli hodisalarning dinamikasi ko'pgina ko'rsatkichlar bilan, shuningdek, o'rtacha arifmetik va geometrik miqdorlar bilan ham xarakterlanadi. O'rtacha arifmetik ko'rsatkichlar sonlarda qayd etilgan o'rtacha yillik aniq o'sish (pasayish)ni hisoblash uchun qo'llaniladi. Ular ayniqsa qiyosiy maqsadlarda zarur va buning amalga oshishi uchun foizlarda aks ettirilgan o'sish va kamayish sur'atlari katta ahamiyat kasb etadi. Bu ko'rsatkichlarni hisoblash o'rtacha geometrik formula bo'yicha, ammo o'sha absolyut ko'rsatkichlar asosida bajariladi. Dinamikaning ham absolyut, ham nisbiy kattaliklari keltirilgan 3 – jadvalga murojaat qilamiz.

O'rtachalashtirilgan miqdorning olingan natijasini haqiqiy yillik aniq o'sishlar (3 – jad.ning 2 - qatori) bilan taqqoslash shuni ko'rsatadiki, besh yil mobaynida o'sish bir tekis kechmagan. Jinoiy statistikada jinoyatchilik darajasi yoki uning alohida ko'rinishlari geometrik progressga yaqin qonun bo'yicha o'zgaradigan tendensiyalar kam uchraydi, ya'ni, qachonki, qatorning har bir keyingi darajasi matematikada o'sish maxraji deb nomlanadigan ayrim o'zgarmas songa ko'paytirilgan oldingisiga taxminan teng bo'lganda. Shuning uchun aniq ko'rinishda yuridik ahamiyatli hodisalarning dinamikada geometrik o'sishi juda kam kuzatiladi.

O'rtacha geometrik miqdorni hisoblashning yanada sodda usuli bor: statistiklar tomonidan tayyorlangan hisob jadvallarini qo'llash. Masalan, A.M. Ayrapetov tomonidan ishlab chiqilgan jadvallar 2 yildan 55 yilgacha bo'lgan davr uchun o'rtacha yillik o'sish sur'atlarining ko'rsatkichlarini va agar tegishli dastlabki ko'rsatkichlar ma'lum bulsa, 2 yildan 22 yilgacha bo'lgan davr uchun pasayish sur'atlarini hisoblab chiqarishga imkoniyat yaratadi.

Shu yul bilan ishlab chiqilgan jadvalda talab qilingan o'rtacha yillik o'sish, ko'payish yoki kamayish sur'atlari oxirgi chap ustunlarda, dastlabki ko'rsatkichlar esa – o'ng tomonda joylashadi.

7. Moda va mediana. Yuridik statistikada keng qo'llaniladigan o'rtachalardan ayrimlari, shuningdek, moda va mediana ko'rib chiqish mumkin. O'rtacha garmonik, o'rtacha kubik, o'rtacha progressiv yuridik statistikada deyarli ishlatilmaydi. Masalan, oldingi sud statistikasi bo'yicha darsliklarda mavxum misollarda batafsil yoritilgan o'rtacha garmonik kattaliklar ko'zga ko'ringan iqtisodiy statistiklar tomonidan tanqid qilingan. Ular o'rtacha garmonik kattalikni o'rtacha arifmetikning teskari kattaligi deb hisoblashadi va shuning uchun u,

ularning fikriga ko'ra, mustaqil mazmunga ega emas, vaholanki boshqa statistiklar unda muayyan bir foydali tomonni ko'rishadi.

O'zgaruvchan qatorda variantning ahamiyati o'rtachalarni xarakterlash uchun oddiy va o'lgangan darajaviy o'rtacha miqdorlardan tashqari hisobiy (miqdoriy) emas, izoxiy o'rtachalar olinishi mumkin: **moda** (ancha ko'p uchraydigan variant) va **mediana** (o'zgaruvchan qatorda variantning o'rtachasi). Statistika mavxum o'rtachalar bilan bir qatorda **aniq** o'rtachalar ham qo'llaniladi.

Moda deyilganda, to'plamda eng katta songa yoki salmoqqa ega bo'lgan ko'rsatkich tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, statistika moda deb eng ko'p mazkur yig'indida uchraydigan alomatning miqdoriga aytiladi. Diskret qatorlarda qaysi bir variantning vazni ko'p uchragan bo'lsa, shu variant moda bo'lib hisoblanadi.

Moda qachonki, eng ko'p uchraydigan alomatlar kattaligini tavsiflash kerak bo'lganda qo'llaniladi. Oraliq masofa qatori uchun modani aniqlash bir oz qiyinroq.

Statistika **mediana** deb ranjirlangan (ko'payib borish yoki kamayib borish bo'yicha tekislangan) qatorning o'rtasida joylashgan variantiga aytiladi. Boshqacha qilib aytganda, mediana deyilganda to'plamni teng ikkiga bo'luvchi ko'rsatkich tushuniladi. Mediana tartibga solingan qatorni teng ikkiga bo'ladi. Undan ikkala tomon bo'yicha yig'indilar birliklarining bir xil sonlari joylashgan. Mediana odatda "Me" belgisi bilan ifodalanadi. Medianani topishning tartibga solingan va shartli misoli bo'lib sudlanganlarning yoshi bo'yicha o'zgaruvchan qatori xizmat qilishi mumkin.

Amaliyotda moda va mediana ba'zan o'rta arifmetik bilan yoki u bilan birga ishlatiladi. Birgalikda ishlatilganda ular bir-birini to'ldiradi.

8. Variatsion ko'rsatkich belgilari. (Alomatning o'zgarish miqdorlari).

O'rtacha miqdor bir-biridan tafovutda bo'lgan alohida miqdorlarni umumlashtirib tavsiflasa-da, lekin o'ziga nisbatan alohida miqdorlarning qay darajada tafovutda ekanligini, tafovutning qanchalik katta-kichikligini ifodalay olmaydi. Vaholanki, o'rtachaning real qiymatga ega bo'lishi bevosita alohida miqdorlar o'rtasidagi tafovutga bog'liq. Agar alohida miqdorlar o'rtasidagi tafovut (o'zgaruvchanlik) qancha kichik bo'lsa, ular asosida hisoblangan o'rtacha shuncha real bo'ladi va aksincha, o'rtachadagi tafovut qancha katta bo'lsa, ular asosida hisoblangan o'rtacha shuncha ishonchsizroq, haqiqatdan uzoqroq bo'ladi.

Statistika variatsiya deyilganda to'plam birliklari o'rtasidagi tafovut (farqlanish), o'zgaruvchanlik tushuniladi.

O'rtacha miqdorlar o'zgaruvchi alomat bo'yicha yig'indining muhim umumlashtiruvchi tavsifini ochib beradi. Ularni hisoblab bo'lib, shuni oydinlashtirish zarurki, ular qanchalik namunali, oddiy yoki bir turli. Bir xil o'rtachalar butunlay har xil yig'indilarni tavsiflashi mumkin.

9. Variatsion qatorlarni tahlil qilish. Variatsiya koeffitsienti (v) o'rtacha kvadratik tafovutning (σ) o'rtacha miqdorga (x) bo'lgan nisbat natijasiga teng. Bu

koeffitsient qiymati, agar u foizda ifodalangan bo'lsa O bilan 100 orasida bo'ladi. U 0 ga qancha yaqin tursa, o'zgaruvchanlik shuncha kuchsizligidan va 100 ga qanchalik yaqinlashsa, o'zgaruvchanlikning shunchalik kuchliligidan dalolat beradi.

Variatsiya koeffitsientini foizda ifodalash yordamida turlicha ifodalangan o'rtacha kvadratik tafovutlar bir xil asosga keltiriladi va ular yordamida turlicha hodisalarning o'zgaruvchanligi qiyosiy tahlil qilinadi.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

O'rtacha miqdor – bir turdagi (xildagi) hodisaning o'zgaruvchan belgilari asosida umumlashtirib ta'riflovchi miqdor, ko'rsatkich tushuniladi. O'rtacha miqdorning xususiyati shundaki, u to'plamning umumiy darajasini yoki undagi ayrim birliklarning darajasini tavsiflamasdan, balki o'rganilayotgan belgi umumiy darajasining to'plam birliklariga bo'lgan nisbatini ifodalaydi.

O'rtacha garmonik miqdor – o'rtalashtirilayotgan miqdorlarning teskari darajalari asosida hisoblangan o'rtacha arifmetikning teskari darajasiga tengdir. Garmonik o'rtacha ham oddiy va tortilgan formulalarga ega. Agar x_f ko'paytmasi hamma variantlar uchun bir xil bo'lsa (yoki $w=1$ bo'lsa), u holda o'rtachani hisoblash uchun o'rtacha oddiy garmonik formula qo'llaniladi.

O'rtacha kvadratik (tafovut) miqdor – dispersiyani kvadrat ildizdan "o'zgaruvchanlikning haqiqiy darajasi kelib chiqadi. Bu miqdor o'rtacha kvadratik tafovut (miqdor) deb ataladi.

Moda – to'plamda eng katta songa yoki salmoqqa ega bo'lgan ko'rsatkich tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, Statistika da moda deb eng ko'p mazkur yig'indida uchraydigan alomatning miqdoriga aytiladi. Diskret qatorlarda qaysi bir variantning vazni ko'p uchragan bo'lsa, shu variant moda bo'lib hisoblanadi.

Mediana – ranjirlangan (ko'payib borish yoki kamayib borish bo'yicha tekislangan) qatorning o'rtasida joylashgan variantiga aytiladi. Boshqacha qilib aytganda, mediana deyilganda to'plamni teng ikkiga bo'luvchi ko'rsatkich tushuniladi.

Variatsiya – statistikada to'plam birliklari o'rtasidagi tafovut (farqlanish), o'zgaruvchanlik tushuniladi.

Test savollari

1. Variatsion qatorlar ko'rinishlarini ko'rsating?

- A) Diskretli
- B) Momentli
- C) O'zgaruvchan kattaliklar
- D) To'g'ri javob A va B*

2. Variatsiya – bu:

- A) Alohida majmua birliklarida o'lcham xususiyatlarining tebranuvchanligi, xilma-xilligi va o'zgaruvchanligi*
- B) Vaqt o'tishi bilan ommaviy hodisalarning o'zgarishi
- C) Statistik majmua tizimining makonda o'zgarishi
- D) Majmua tarkibining o'zgarishi

3. Variatsiya tebranishi (razmax) – bu:

- A) Alomatlarning o'zaro zichligi
- B) O'zgaruvchan (variruyushey) alomatlarning eng yuqori va eng past ma'nolari o'rtasidagi farq
- C) Alomat ma'nolarining vaqt va makonda o'zgarishi*
- D) Majmua tarkibining o'zgarishi

4. Tuzilmaviy o'rtali ko'rinishidagi moda – bu:

- A) Alomatlar mazmunining muayyan majmui o'rtasida qatnashishi
- B) O'rganilayotgan alomatlar mazmunining eng yuqori chastotalarda takrorlanishi
- C) Alomatlar mazmunining teng hajmdagi bo'lakka bo'linishi*
- D) Alomatlar mazmunining yuzdan ziyod bo'laklarga bo'linishi

5. Tuzilmaviy o'rtalikdagi medianana – bu:

- A) Alomatlar mazmunining o'nta teng hajmdagi bo'laklarga bo'luvchi qator
- B) O'rganilayotgan alomatlar mazmunining eng yuqori chastotalarda takrorlanishi
- C) Alomatlar mazmunining teng hajmdagi bo'lakka bo'linishi
- D) Alomatlar mazmunining muayyan majmui o'rtasida qatnashishi*

6. Miqdor deyilganida nima tushuniladi?

- A) Miqdor deyilganida hodisaning u yoki bu xususiyati hamda belgisining yuzaga chiqish me'yori, soni va darajasida ifodalangan ichki qiyofasi, aniqligi tushuniladi
- B) Miqdor deyilganida jismlarning u yoki bu xususiyati hamda belgisining yuzaga chiqish me'yori, soni va darajasida ifodalangan tashqi va ichki hisob kitobining aniqligi tushuniladi

C) Miqdor deyilganida hodisaning u yoki bu xususiyati hamda belgisining yuzaga chiqish me'yori, soni va darajasida ifodalangan tashqi qiyofasi, aniqligi tushuniladi*

D) To'g'ri javob yo'q

7. Moda nima?

A) Toq sonlar bilan matematik hisob kitob qilish uslubi

B) Juft sonlar bilan matematik hisob kitob qilish uslubi

C) To'plamda eng katta songa yoki salmoqqa ega bo'lgan miqdor*

D) To'g'ri javob

8. O'rtacha miqdor nima?

A) O'rtacha miqdor bir-biridan tafovutda bo'lgan alohida miqdorlarning o'rtachasidir*

B) O'rtacha miqdor bir-biridan tafovutda bo'lmagan miqdorlarning sifat darajasidir

C) O'rtacha miqdor bir-biridan tafovutda bo'lgan va bo'lmagan bir xil va alohida bo'lgan miqdorlarning o'rtacha sifat darajasidir

D) To'g'ri javob yo'q

9. Mediana deyilganida nima tushuniladi?

A) Mediana deyilganida to'plamni aniq to'rt qismga bo'luvchi miqdor tushuniladi

B) Mediana deyilganida to'plamni teng uch qismga bo'luvchi miqdor tushuniladi

C) Mediana deyilganida to'plamni teng ikkiga bo'luvchi miqdor tushuniladi

D) To'g'ri javob yo'q*

10. Moda va Mediana o'rtacha miqdor vazifasini bajara oladimi?

A) Bajara olmaydi*

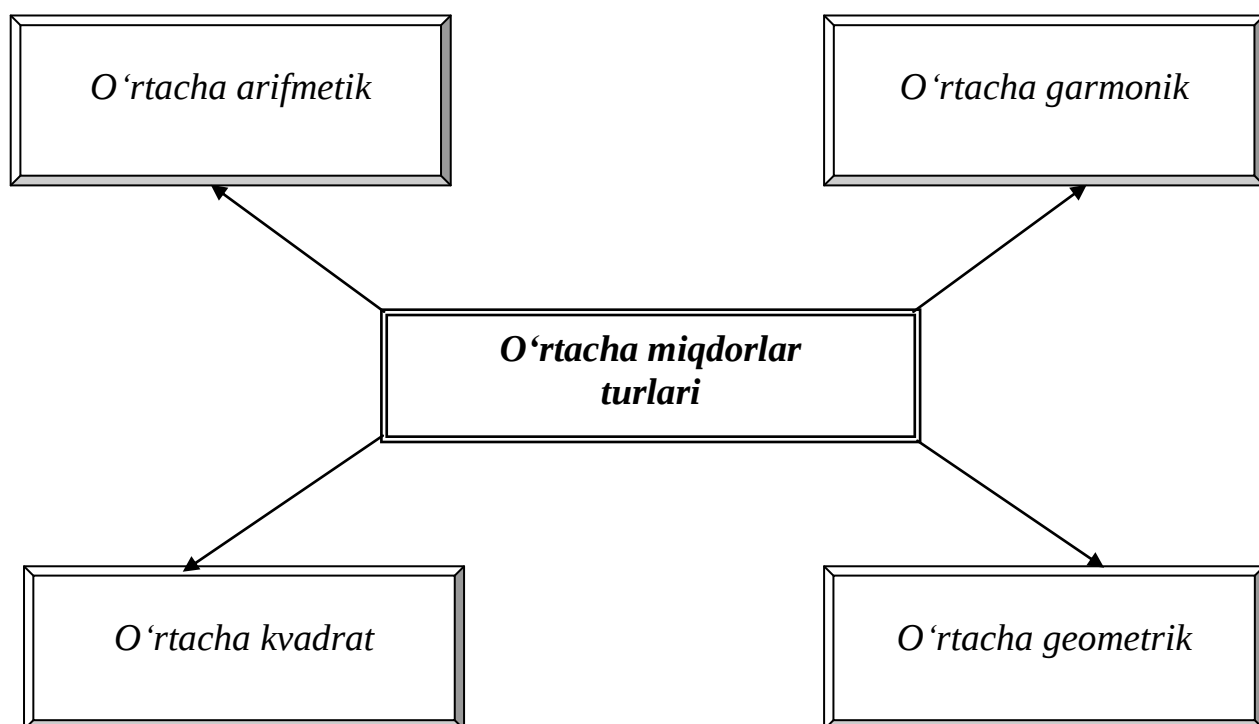
B) Bajara oladi

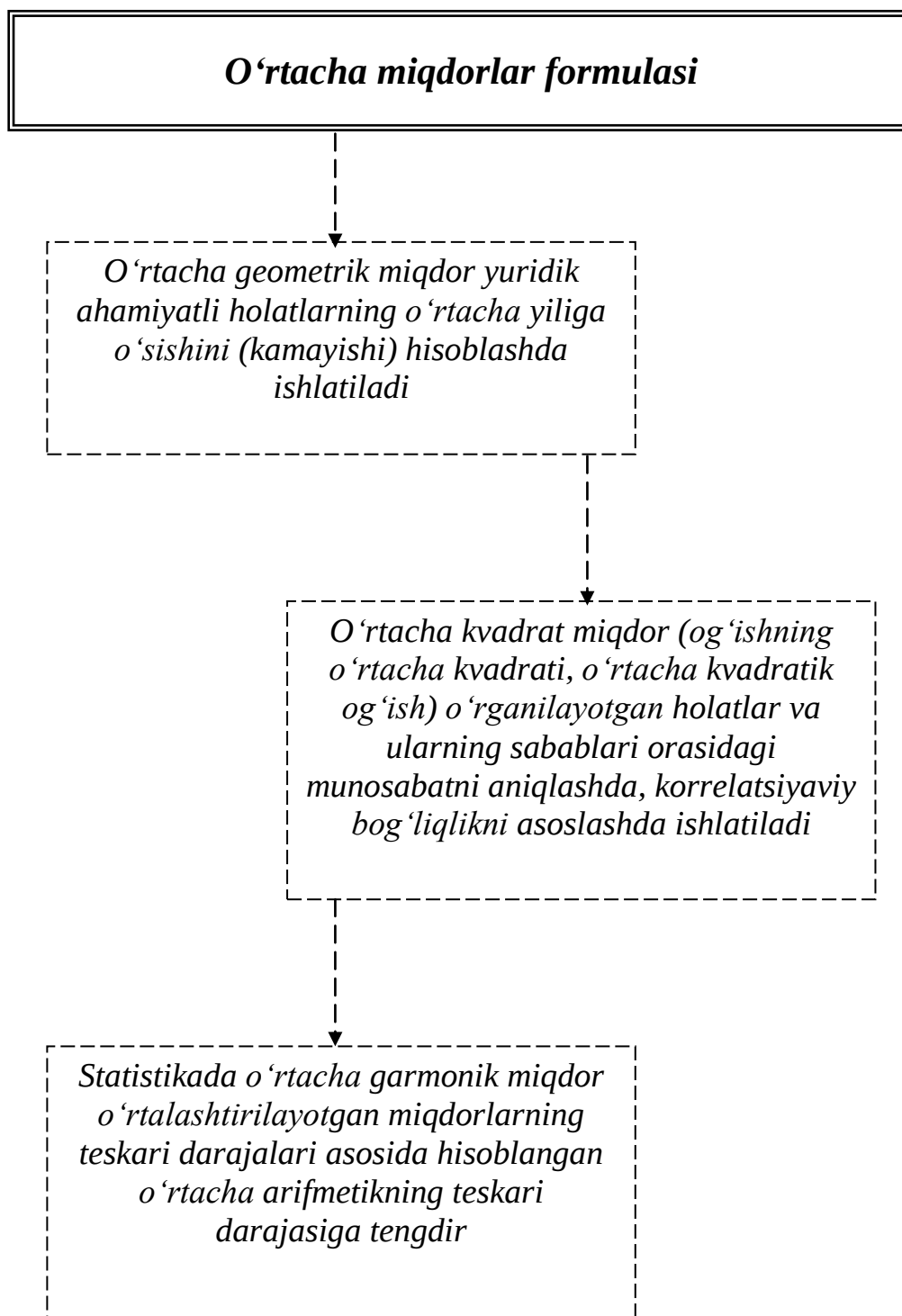
C) Qisman bajaradi

D) To'g'ri javob yo'q

Nazorat savollari

1. O'rtacha miqdor deyilganda nimani tushunasiz?
2. O'rtacha miqdorlar nimaga asoslanadi?
3. O'rtacha miqdorlar turlarini sanab bering.
4. O'rtacha kvadrat miqdori deyilganda nimani tushunasiz?
5. O'rtacha arifmetik miqdor deb nimaga aytiladi?
6. O'rtacha geometrik miqdorga ta'rif bering.
7. O'rtacha garmonik nima?
8. Moda deganda nimani tushunasiz?
9. Medianani tushuntirib bering.
10. Variatsion miqdor belgilari tavsifini aytib bering.
11. Statistika da variatsiya deyilganda nima tushuniladi?
12. Variatsion qatorlarni tahlil qilish tartibi qanday amalga oshiriladi?

7-Mavzu	O‘rtacha miqdor (miqdorlar) va ularni huquqiy statistikada qo‘llanishi
----------------	---

1.1 Ta’lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Oʻrtacha miqdorlarning tushunchasi; 2. Oʻrtacha miqdorlar turlari; 3. Oʻrtacha arifmetik miqdor; 4. Oʻrtacha garmonik miqdor; 5. Oʻrtacha kvadrat miqdor; 6. Oʻrtacha geometrik miqdor; 7. Moda va mediana; 8. Variatsion koʻrsatkich belgilari. (Alomatning oʻzgarish miqdorlari); 9. Variatsion qatorlarni tahlil qilish.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Oʻrtacha miqdor tushunchasi. Oʻrtacha miqdor (miqdorlar) va ularni huquqiy statistikada qoʻllash tartibi. Oʻrtacha miqdorlarni statistikada qoʻllashning umumiy xususiyati. Yuridik statistikada oʻrtacha miqdorlar turlarini (oʻrtacha arifmetik miqdor, oʻrtacha garmonik miqdor, oʻrtacha kvadrat miqdor, oʻrtacha geometrik miqdor) qoʻllashning umumiy koʻrinishi. Izohiy oʻrtachalar: moda va mediana tushunchasi va ularni yuridik statistikada qoʻllanilishi. Variatsion koʻrsatkich (alamatning oʻzgarish miqdorlari) belgilari va ularni umumiy tavsifi. Variatsion qatorlarni amaliy misollar bilan tahlil qilishdan iborat.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ◆ Oʻrtacha miqdorlarning tushunchasi haqida maʼlumot berish; ◆ Oʻrtacha miqdorlar turlarini amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ◆ Oʻrtacha arifmetik miqdor yuzasidan fikr bildirish; ◆ Oʻrtacha garmonik miqdor haqida maʼlumot berish; ◆ Oʻrtacha kvadrat miqdoriga taʼrif berish; ◆ Oʻrtacha geometrik miqdorni tushuntirib berish; ◆ Moda va mediana toʻgʻrisida		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Oʻrtacha miqdorlarning tushunchasi haqida maʼlumot berish qisqacha tushuntirib berish; • Oʻrtacha miqdorlar turlari boʻyicha tushunchaga ega boʻlish; • Oʻrtacha arifmetik miqdorni amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi; • Oʻrtacha garmonik miqdor toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlish; • Oʻrtacha kvadrat miqdor haqida maʼlumot berish; • Oʻrtacha geometrik miqdor toʻgʻrisida tushuncha hosil qilish;

ma'lumot berish; ♦ Variatsion ko'rsatkich belgilari. (Alomatning o'zgarish miqdorlari) ga ta'rif berish; ♦ Variatsion qatorlarni tahlil qilish.	• Moda va mediana bo'yicha bilimi va ko'nikmaga ega bo'lish; • Variatsion ko'rsatkich belgilari. (Alomatning o'zgarish miqdorlari) ga haqida fikr shakllantirish; • Variatsion qatorlarni o'ziga xos jihati tahlil qilish.
<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Tushuntirish, savol-javob texnikasi, grafikli organayzerlar</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Juftlik, ommaviy</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>O'quv qo'llanma, o'quv topshiriqlari, proektor</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>O'qitishning texnik vositalari bilan ishlashga mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Savol-javob</i>

1.2. "O'rtacha miqdor (miqdorlar) va ularni huquqiy statistikada qo'llanishi" mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>

2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi: 2.2. O'rtacha miqdorlarning tushunchasi haqida nimalarni bilasiz? O'rtacha miqdorlar turlarini amaliy misollar bilan tushuntirib berish. 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda o'rtacha arifmetik miqdor hamda o'rtacha garmonik miqdor haqida ma'lumot berish yuzasidan fikr bildiriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi. Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi. Test yechadi.</i>

8-MAVZU: HUQUQIY STATISTIKANING DINAMIK QATORLARI

Reja:

1. Dinamik qatorlar tushunchasi va ularning turlari;
2. Dinamik qatorlarni tahlil qilish;
3. Dinamik qatorlarni tenglashtirish;
4. Dinamika qatorlarida mavsumiylilikni o'rganish usullari.

***Mavzuning o'quv maqsadi:** Dinamik qatorlar tushunchasi. Dinamik qatorlarning unsurlari va ularning tavsiflanishi. Dinamik qatorlar umumiy miqdorlarining ko'rinishiga ko'ra (mutlaq, nisbiy, o'rtacha), hamda xarakteriga ko'ra (paytli, intervalli) bo'linish tartibini tahlil qilishni sxemalar yordamida o'rganish. Trend atamasi tushunchasi va uni jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyatini o'zgarib turishi hisobini yuritishdagi ahamiyati. Dinamik qatorlarni tenglashtirishning huquqiy ahamiyati va yuridik statistikada tutgan o'rni. Dinamika qatorlarda mavsumiylilikni o'rganish usullari va ularni huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati asosida tahlil qilish ko'zda tutiladi.*

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Dinamik qatorlar tushunchasi va ularning turlari. Sudlar, prokuratura organlari, Ichki ishlar, Soliq va valyutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish Departamenti, bojxona xizmati, advokatura, notariat va boshqa davlat va jamoa yuridik muassasalarda ko'p yillik jinoyatchilikning, sudlanganlikning, ma'muriy qonunbuzarchilikning, fuqarolik-huquqiy munozaralar, tug'ilish, nikoh, o'lim va boshqa yuridik ahamiyatli hodisalarning uzluksiz davlat va hujjatli hisobi o'tkazilmoqda. Bu bir necha o'n yillardan beri yig'ilib kelayotgan o'zgarishlarni kuzatishimizga imkoniyat tug'diradi.

Ijtimoiy hodisa va jarayonlar doimo harakatda, o'zgarishda va rivojlanishda bo'lib, taraqqiyot esa oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eskidan yangiga qarab o'zgarib boradi. Ijtimoiy hodisalarning vaqt ichida o'zgarishi statistikada dinamika deb, shu jarayonni ta'riflovchi ko'rsatkichlar qatori esa **dinamika qatorlari** deb yuritiladi.

Har qanday dinamika qatori ikkita unsurdan: xronologik momentlar (sanalar), davalar (yillar, oylar va hokazo) ro'yxatidan; o'rganilayotgan hodisaning soni, hajmi, miqdorini tavsiflovchi darajalardan tashkil topadi.

Hodisalarning zamondagi o'zgarishining asosiy tendensiyasi statistik adabiyotlarda, ayniqsa xorijiy adabiyotlarda trend deb nomlanadi. Dinamik qatorlarning mutlaq ko'rsatkichlari bilan tanishib chiqish bilan o'rganilayotgan hodisalar trendining xarakteri kelib chiqadi. Ammo ko'p hollarda hodisalar

rivojlanishi tendensiyasi va qonunchiligi turli dinamik qatorlarning shakllantirilishida va O'rtacha miqdorlarni ishlatish yo'li bilan vujudga keladi.

Bunga misol keltiramiz. Mamlakatdagi 1966-1995 yillardagi jinoyatchilik dinamikasini tahlil qilib, "Kriminologiya" darsligining mualliflari "to'rtta turdagi tarixiy davrlarning to'rtta tendensiyasi"ni belgilaydilar (1966-1985, 1988-1990, 1991-1995 yillar). Bu davr davomida avval o'sib, keyin kamayib, keyin yana turli tempdagi o'sishlar bilan o'zgargan. Aslida vaqtinchalik va tasodifiy (tarix uchun) tebranishlardan chekinsak hech qanday to'rtta tendensiya bo'lmagan.

2. Dinamik qatorlarni tahlil qilish. Dinamik qatorlarning ilmiy statistik tahlili o'rganilayotgan statistik hodisotlarining ob'ektiv xulosalarini olinishning garovidir. Dinamik qatorlar yoki vaqtinchalik qatorlar o'zida konkret statistik kattaliklarning sonli ko'rinishlarining vaqtdagi bir qismini aks etadi (oy, kvartal, 5 yil va h.k). Dinamik satrda ikkita ko'rsatkich mavjud bo'ladi: vaqt ko'rsatkichi (vaqt shkalasi) va satr darajasi (satr darajasining shkalasi). Dinamik qatorlar, qoida bo'yicha xronologik jadval va grafiklar ko'rinishida bo'ladi. Dinamik qatorlar umumiy ko'rsatkichlarining ko'rinishiga ko'ra mutlaq, nisbiy va o'rtacha miqdorlarga bo'linadi. Xarakteriga ko'ra dinamik qatorlar paytli va intervalli dinamik qatorlarga bo'linib, o'z navbatida, turli ko'rinishlarga ega bo'lishi mumkin: o'sish surati, ko'payish surati, koeffitsientlar, indekslar, o'rtacha kvadrat og'ish, dispersiyalar va hokazo. Paytli qatorlar yuridik ahamiyatga ega hodisotlarning ma'lum paytgacha bo'lgan vaqtining o'zgarish darajasini xarakterlaydi, masalan, oyning, yilning, kvartalning boshigacha yoki 1 yanvargacha, 30 iyungacha, 31 dekabrgacha va hokazo. Tipik paytli qatorlar yuridik statistikada - koloniyalar, turma, tergov izolyatorlaridagi mahbuslarning soni yoki sudyalari, prokurorlar, tergovchilar, advokatlar, yuriskonsultlarning hudud bo'yicha, muassasa bo'yicha bir necha yillardagi ma'lum bir vaqt uchun olingan sonini belgilaydi. Paytli qatorlardagi sanalar o'rtasidagi davrlar interval qatorlari deyiladi. U yillik, kvartal, oy bo'yicha bo'lishi mumkin. Paytli satrning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning ko'rsatkichlari u yoki bu holatni ochgan holda summalashtirilishi yoki yiriklashtirilishi mumkin emas. 1997 yil yanvarda ro'yxatga olingan sudyalari sonini 1 iyulda ro'yxatga olingan sudyalari soni bo'yicha summalashtirilishi mumkin emas (ya'ni, mazkur yilning ikkinchi yarim yilligining boshigacha yoki 1998 yilning 1 yanvari bo'yicha).

Interval qatorlar o'rganilayotgan ko'rsatkichlarning ma'lum davrgacha olingan kattaliklarini xarakterlaydi. Paytli qatorlardagi interval bu - o'sha joriy vaqt hisoblanadi, lekin unda keltirilgan ma'lumotlarning to'planib kelishi paytida umumlashtiriladigan joriy vaqtdir. Shuning uchun oylik ma'lumotlarni kvartal bo'yicha, kvartalni yil bo'yicha, yillikni esa 5 yillik bo'yicha summalashtirish mumkin. Paytli qatorlarda kattalik darajasi interval hajmiga bog'liq emas. Har oyning boshida, har yilning boshida ham N shahri prokuratura xodimlarining umumiy soni bir xil bo'lishi mumkin. Interval satrda esa darajaning kattaligi interval hajmiga bog'liq. Bir yillikda qayd etilgan jinoyatlar istalgan oylarda qayd etilgan jinoyatlardan (taxminan) 12 marta ko'p bo'lishi mumkin. Ba'zida aytiladiki, paytli qatorlar bir vaqtning holatini, interval qatorlar esa faoliyatni o'zida aks

ettiradi (jinoyat sodir qilish, jinoyatchilik bilan kurash, yuridik faktlarni belgilash va h.k.).

Dinamik qatorlarning analitik imkoniyatlarini ko'p karra ko'paytirish imkonini beruvchi dinamik qatorlar asosida paytli va interval qatorlarining mutlaq kattaliklari orqali dinamik qatorlarining nisbiy va O'rtacha miqdorlari olinishi mumkin. Nisbiy kattaliklarda (foiz, ulush, koeffitsient, indeks) yoki O'rtacha miqdorlarda (o'rtacha arifmetik, o'rtacha geometrik, o'rtacha kvadrat og'ishi, dispersiya) ko'rsatilgan dinamik qatorlar ba'zida dinamik qatorlarning umumlashgan kattaliklari deb nomlanadi. Bu unchalik to'g'ri emas, chunki summali mutlaq ko'rsatkichlar asosidagi nisbiy va O'rtacha miqdorlar ham umumlashtirilgan kattaliklar bo'lishi mumkin. Tahlil qilinayotgan dinamik qatorlarga qo'yiladigan asosiy talab – bu ularning tarkibi darajalari bo'yicha, olingan muddat hisobi bo'yicha, qurshab olingan hudud kengligi va boshqa parametrlari bo'yicha to'g'ri kelishidir.

3. Dinamik tahlil miqdorlari. Dinamik satr qandaydir “n” sonidan iborat bo'lgan o'zgaruvchan darajalardan iborat bo'lib, har qanday statistik jamlanmasining u yoki bu ko'rsatkichlarida ko'rsatilishi mumkin.

Ancha keng takomillashgan miqdorlar – bu mutlaq o'sish yoki kamayishi (oldingi va keyingi mutlaq kattaliklar summalarining turlichaligi), o'sish yoki kamayish surati (qatorlarda darajalarning foizlarda o'zgarishiga nisbatan o'zgarmas bazaviy ko'rsatkichlar yoki keyingi darajalar ko'rsatkichlarining o'zgaruvchanligi. O'rtacha yillik o'sish suratlari yoki kamayishi (yillik suratlar o'sishi yoki kamayishining o'rtacha geometrik kattaligi). Bu ko'rsatkichlarning hammasi nisbiy va O'rtacha miqdorlar bobida to'xtalib o'tilgan. Shuning uchun faqatgina ba'zi oxirgi ko'rsatkichlar va oldin ko'rilmagan kattaliklar xususiyatlari haqida to'xtalib o'tamiz.

Ba'zida kamayishning o'rtacha koeffitsienti deb ataluvchi o'rtacha yillik suratlarning kamayishini hisoblab chiqarishda uning nozik bir tomonini yodda tutish zarur.

Dinamik satrdagi berilgan ko'rsatkichlar bilan bir qatorda satrning o'rtacha darajasi ham hisoblab chiqarilishi mumkin. U intervalli va paytli, mutlaq, nisbiy va O'rtacha miqdorlardagidek istalgan dinamik qatorlarda qo'llanilishi mumkin. O'rtacha miqdordagi istalgan interval qatorlar uchun, interval va paytli qatorlar uchun satrning o'rtacha darajasi, o'rtacha arifmetik qoidasi bo'yicha hisoblanadi.

4. Dinamik qatorlarni tenglashtirish. Yuridik statistikada dinamik qatorlarning sekin o'zgaruvchan yoki o'zgarmas darajalarini uchratish mumkin. Ayniqsa, hozirgi murakkab huquqiy munosabatlar vaqtida ko'riladi. Dinamika darajasi sezilarli o'zgarib turishi mumkin, ba'zida “sakrab” ham turadi. Dinamikaning bu o'ta o'zgaruvchan ko'rsatkichlari - huquqiy reformalar o'tkazilishining yo'lga qo'yilmaganligi, o'tish davridagi jarayonlarning yetarli bo'lmaganligi, huquqiy sharoitning yaratib berilmaganligi amaldagi qonunchilikning zidligi yangi yuridik yondashishlarni shakllantirish kabi ko'plab sabablar bilan bog'liq. Shuningdek, ijtimoiy va ijtimoiy-huquqiy statistika o'ziga xos stabiligi bilan ajralmaydi.

Huquqiy munosabatlar harakatchandir, bu asosan siyosiy davrlarda va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Dinamik qatorlar darajalarining katta o'zgaruvchanligi sharoitida dinamikaning uchta komponentini ajratib ko'rsatish mumkin: asosiy tendensiyalarning uzoq muddatli o'zgarishlari; sistemali, ammo qisqa muddatli o'zgarishlar; nosistemali tasodifiy o'zgarishlar, ular ko'pincha sub'ektiv va boshqa alohida sabablar bilan bog'liq.

Dinamik satr darajalarini tenglashtirish usuli bilan birga matematik tayyorgarlikni talab qiladigan boshqa murakkabroq usullar ham mavjud. Ular quyidagilardir: ko'rsatkich funksiyasi bo'yicha tenglashtirish bo'lib, geometrik progressiyasida satr darajalarining o'zgarishida qo'llanadi; parabola bo'yicha tenglashtirish, fure satri orqali tenglashtirish.

Bu metodlar faqat dinamik qatorlarning faktik darajalari o'zgaruvchan davriga ega bo'lganda qo'llanishi mumkin, masalan, bu jinoyatchilik dinamik va boshqa yuridik ahamiyatga ega bo'lgan hollarda kuzatilishi mumkin bo'lgan mavsumiy tebranishida ko'rinadi.

Dinamik qatorlarni tenglashtirish yuridik statistikada asosan jinoyatchilik va uning alohida guruhlarining ekstrapelatsiyasi metodi orqali (vujudga kelgan trendning kelajakda davom etishi) qonunbuzarlik va jinoyatchilikka qarshi-kurash borasidagi dastur va rejalarning ishlab chiqishda, operativ ishchilarning bo'lishi kerak bo'lgan yuklamasini aniqlashda va boshqa hollarda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Shuningdek, qatorlarning tenglashtirish interpolyatsiya (vujudga kelgan trendning oldingi vaqtda davom etishi) metodi orqali yetarli bo'lmagan ma'lumotlarning topishda ham ishlatiladi.

5. *Dinamika qatorlarida mavsumiylikni o'rganish usullari.* Yuridik fan va amaliyotda mavsumiyni o'rganish yetarli darajada aks etmayapti. Avvalgi yuridik (sud, huquqiy) statistika to'g'risidagi darsliklarda bu haqda eslab ham o'tilmagan. Prokuratura xodimlari uchun faqatgina qo'llanma mualliflari jinoyatchilikni mavsumiy o'zgarishlarining o'rganishnigina tavsiya qilingan.

Mavsumiy o'zgarishlar yuridik ahamiyatga ega bo'lgan hodisalarning mutlaq ko'pchiligiga taalluqlidir. Ba'zi mavsumiy to'liqlar faza bo'yicha turli siljishlarga ega hamda o'zaro qarshi fazada joylashgan. Faoliyatning avtonom sistemasida bu unchalik ahamiyatga ega emas, lekin mavsumiy tebranishlardagi qaram sistemalarning farqi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bu "jinoyatchilik bu – jinoyatchilik bilan kurash" sistemasiga to'g'ridan-to'g'ri aloqadir. Jinoyatchilikning mavsumiy "cho'qqisi" (ba'zi faoliyat turlari o'zining cho'qqilariga ega). Ko'p hollarda bahor va kuzga, to'g'rirog'i mart va oktyabrga to'g'ri keladi, "tushkunlik" esa qishga (dekabr – yanvar)ga to'g'ri keladi, ya'ni hisobot davrining boshi va oxiri yoz oylarida (iyul) jinoyatchilik darajasi, bahor va kuz oylaridagiga nisbatan pastroqdir.

Yuridik ahamiyatli hodisalarning mavsumini o'rganish boshqaruvchilik faoliyatidagi tashkilotlar uchun zarur. Statistika mavsumni aniqlashning bir necha usullarini ishlab chiqdi. Mavsumiy tebranishlarni o'lchash va namoyon qilishning oddiyroq uslubi – bu o'rganilayotgan hodisalarni oylar bo'yicha o'rtacha darajasini

(o'rta arifmetigini) hisoblash hamda oylik ma'lumotlarni o'rtacha darajasi bilan joylashtirish hisoblanadi.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Dinamika – statistikada ijtimoiy hodisalarning vaqt ichida o'zgarishiga aytiladi.

Dinamika qatorlari – jarayonni ta'riflovchi ko'rsatkichlar qatori hisoblanadi. Har qanday dinamika qatori ikkita unsurdan: 1) xronologik momentlar (sanalar), davrlar (yillar, oylar va hokazo) ro'yxatidan; 2) o'rganilayotgan hodisaning soni, hajmi, miqdorini tavsiflovchi darajalardan tashkil topadi. Xarakteriga ko'ra dinamik qatorlar paytli va intervalli dinamik qatorlarga bo'linib, o'z navbatida turli ko'rinishlarga ega bo'lishi mumkin: o'sish surati, ko'payish surati, koeffitsientlar, indekslar, o'rtacha kvadrat og'ish, dispertsiyalar va hokazo.

Trend – hodisalarning zamondagi o'zgarishining asosiy tendensiyasi statistik adabiyotlarda, ayniqsa xorijiy adabiyotlarda trend deb nomlanadi.

Test savollari

1. Hodisani davomiy rivojlanishi tendensiyasini ifodalovchi dinamik qator xarakteristikasi qanday nomlanadi?

- A) Log
- B) Qonuniyat
- C) Trend*
- D) Ehtimollik

2. Ma'lum bir hodisaning ma'lum muddatdagi ahvoli bo'yicha uning kattaligini taqqoslash orqali o'zgarishlarni xarakterlovchi dinamik qatorlar qanday nomlanadi?

- A) Bazisli qatorlar
- B) Intervalli qatorlar
- C) Momentli qatorlar*
- D) O'rtacha kattaliklar qatorlari

3. Jinoyatlar dinamikasini grafik tasvirlashda dinamik diagrammaning qaysi turi qo'llaniladi?

- A) Taslash, chiziqli
- B) Spiralli
- C) Belgili-figura
- D) To'g'ri javob A, B va V*

4. Dinamika qatori nimani ifodalaydi:

- A) Majmuaning tartibga solinganligini
- B) Vaqtlar oralig'idagi majmua tavsifining o'zgaruvchanligi*
- C) Makon oralig'idagi majmua tavsifining o'zgaruvchanligi
- D) Majmuaning biror bir alomatlar bo'yicha tuzilmasi

5. Dinamik qator darajasi – bu:

- A) Belgilangan kun yoki vaqtdagi o'lcham ko'rsatkichi
- B) Majmua alomatlarini o'zgartiruvchi va belgilangan mazmun
- C) Muayyan vaqt oralig'idagi o'lcham ko'rsatkichi
- D) Har bir dinamik qator a'zosining mutlaq (nisbiy, o'rtacha) o'lchami*

6. Dinamik qatorning o'zaro bog'liq darajalari taqqoslanganda uning ko'rsatkichlari nima deyiladi?

- A) O'zaro o'xshash
- B) Zanjirli*
- C) Zvenoli
- D) Tayanch (bazisniy)

7. Agarda barcha darajadagi dinamik qatorlarni bir xil turdagi darajalar bilan taqqoslash mumkin bo'lgan ko'rsatgichlar:

- A) Pog'onali
- B) Zanjirli
- C) Tayanchli (bazisniy)*
- D) Skvoznoy

8. Mavsumiy tebranish o'zining ortida bir qator dinamiklar o'zgarishini tenglikda takrorlanishni taqdim etishi:

- A) Ma'lum vaqt oralig'ida 2 yillik interval orqali
- B) Muayyan vaqt oralig'idagi yillik interval orqali
- C) Muayyan vaqt oralig'idagi 5 yillik intervallar orqali
- D) Bir yil ichida*

9. Dinamika qatorlari ichiga kiruvchi, uncha ham ma'lum bo'lmagan darajalarning taxminiy hisob-kitobi nima deyiladi:

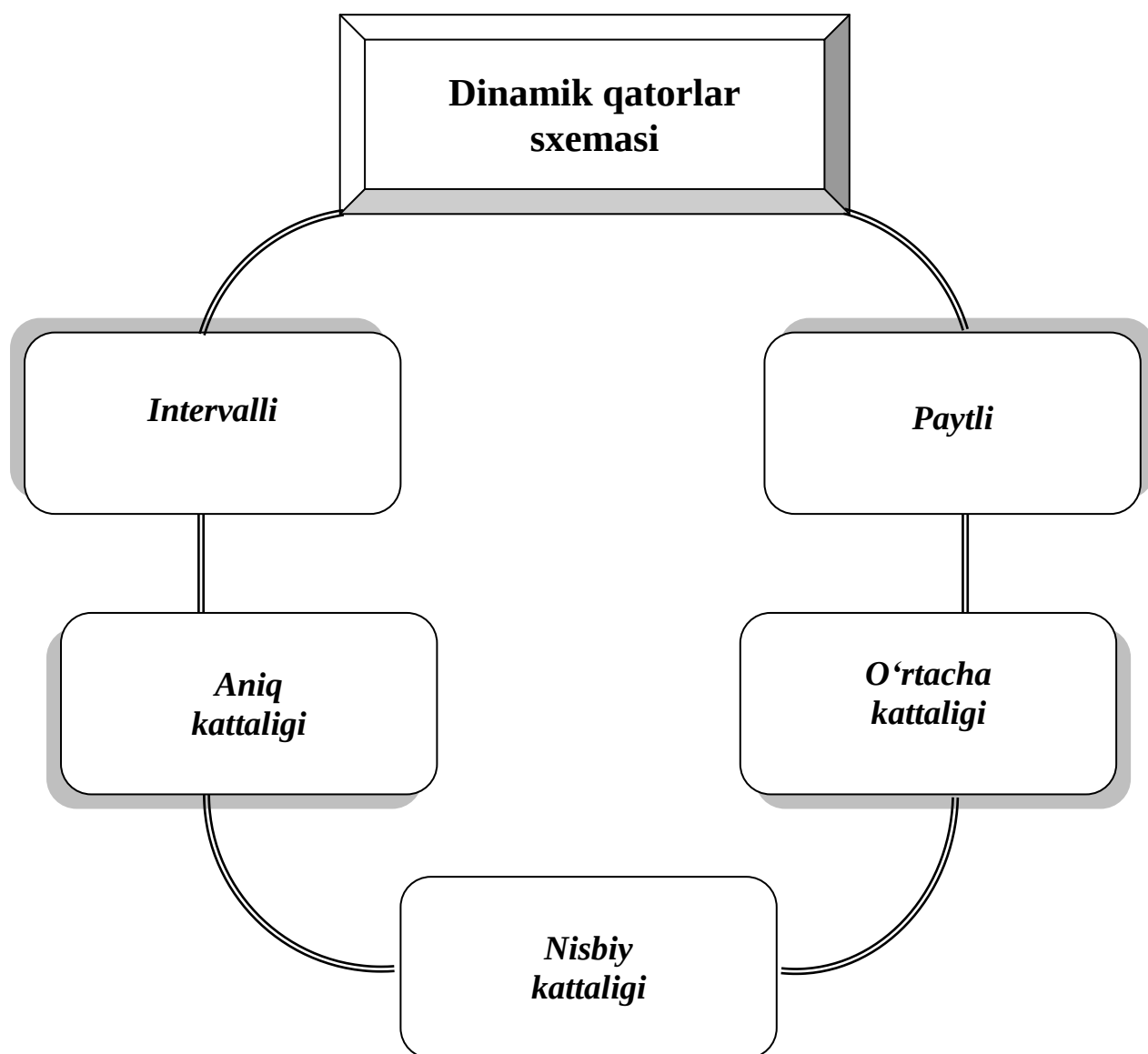
- A) Agregatsiya*
- B) Interpolatsiya
- C) Ekstrapolatsiya
- D) Aprobatsiya

10. Dinamik qatorlar o'zgarishining asosiy tendensiyasi nimada ko'rinadi:

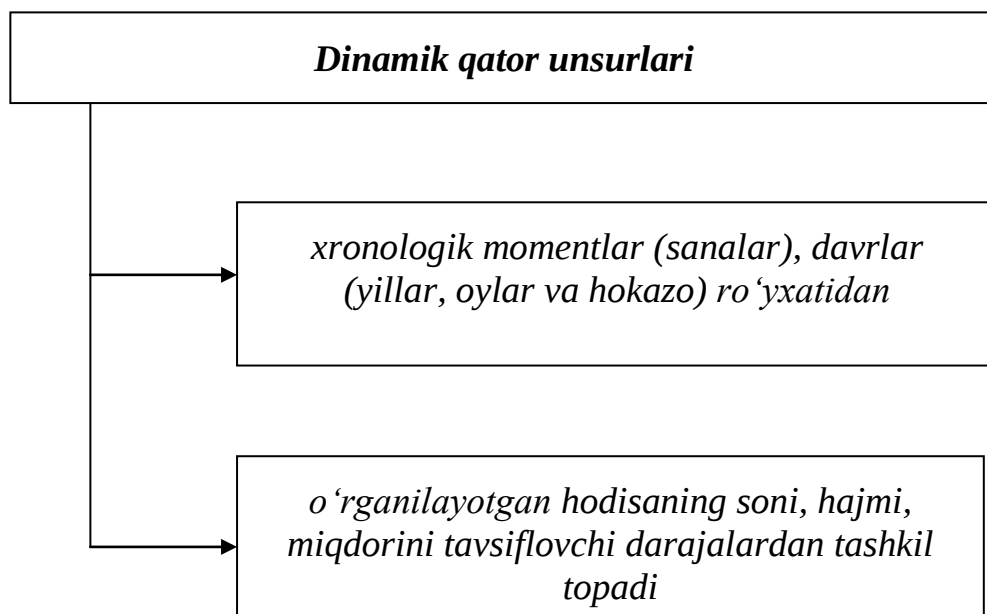
- A) 5 yillik interval bilan muayyan vaqt oralig'ida takrorlanishi
- B) Dinamik qator ichida muayyan vaqt oralig'ida takrorlanadigan hodisalarning tengligi
- C) Yil ichida
- D) Qandaydir umumiy yo'nalishdagi rivojlanishlarni aniqlash bilan*

Nazorat savollari

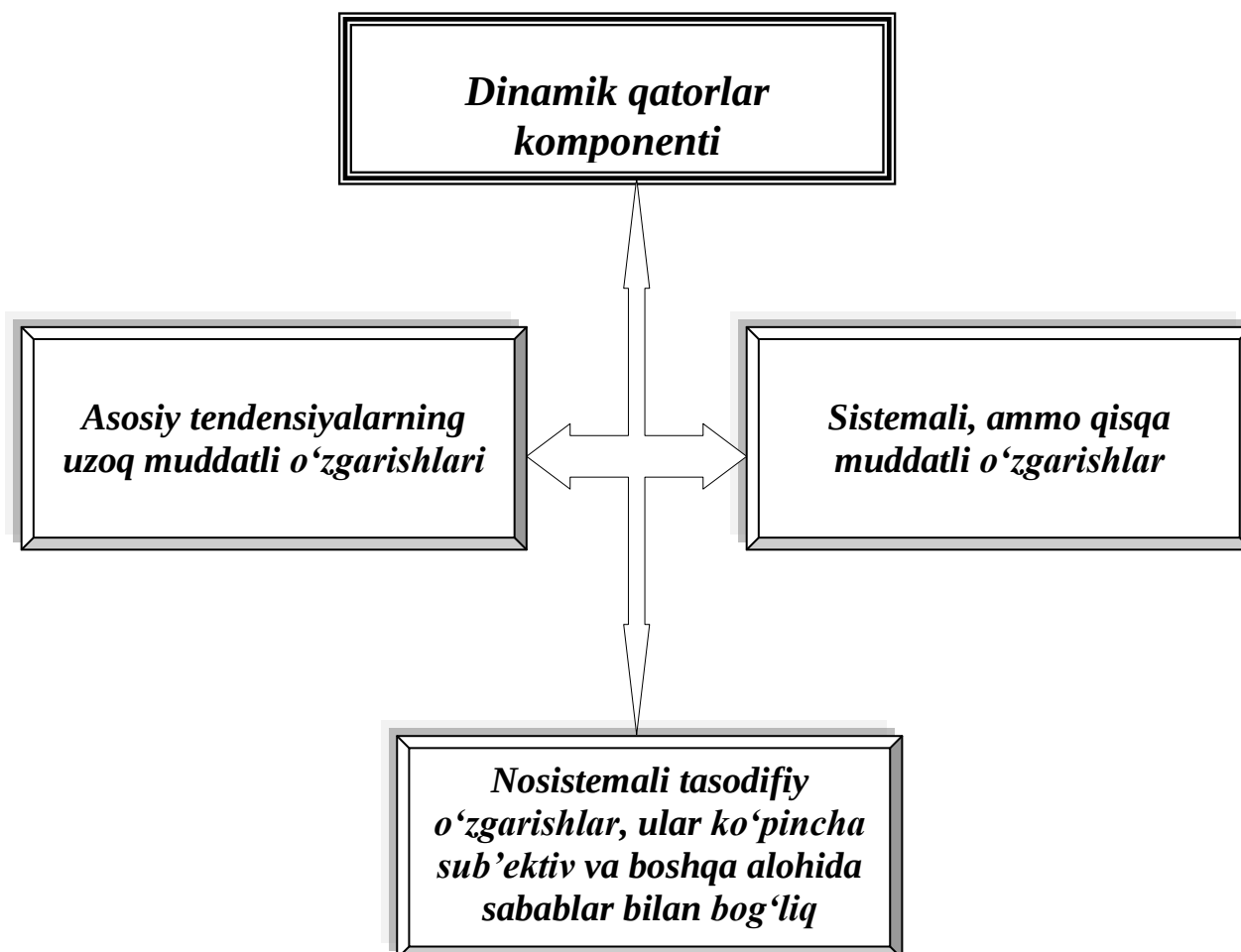
1. Statistikada dinamika deb nimaga aytiladi?
2. Dinamik qatorlar necha unsurdan iborat bo‘ladi?
3. Trend nima? Amaliy misol bilan tushuntirib bering.
4. Dinamik qatorlarni tahlil qilish tartibi qanday amalga oshiriladi?
5. Dinamik qatorlar umumiy miqdorlarining ko‘rinishiga ko‘ra nechaga bo‘linadi?
6. Dinamik qatorlar xarakteriga ko‘ra necha turga bo‘linadi?
7. Dinamik qatorlarni tenglashtirish deganda nimani tushunasiz?
8. Dinamik qatorlarida mavsumiylikni o‘rganish usullari qanday bajariladi?
9. Intervalli qatorlar deb nimaga aytiladi?
10. Paytli va intervalli qatorlarni bir-biridan farqli tomonlarini tushuntirib bering.

Sxema №2

Sxema №3

8-Mavzu	Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari
----------------	---

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejasi	1. Dinamik qatorlar tushunchasi va ularning turlari; 2. Dinamik qatorlarni tahlil qilish; 3. Dinamik qatorlarni tenglashtirish; 4. Dinamika qatorlarida mavsumiylikni oʻrganish usullari.	
<i>Oʻquv mashgʻulotining maqsadi:</i> Dinamik qatorlar tushunchasi. Dinamik qatorlarning unsurlari va ularning tavsiflanishi. Dinamik qatorlar umumiy miqdorlarining koʻrinishiga koʻra (mutlaq, nisbiy, oʻrtacha), hamda xarakteriga koʻra (paytli, intervalli) boʻlinish tartibini tahlil qilishni sxemalar yordamida oʻrganish. Trend atamasi tushunchasi va uni jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyatini oʻzgarib turishi hisobini yuritishdagi ahamiyati. Dinamik qatorlarni tenglashtirishning huquqiy ahamiyati va yuridik statistikada tutgan oʻrni. Dinamika qatorlarda mavsumiylikni oʻrganish usullari va ularni huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati asosida tahlil qilish koʻzda tutiladi.		
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ◆ Dinamik qatorlar tushunchasi va ularning turlari haqida maʼlumot berish; ◆ Dinamik qatorlarni tahlil qilishni amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ◆ Dinamik qatorlarni tenglashtirish yuzasidan fikr bildirish; ◆ Dinamika qatorlarida mavsumiylikni oʻrganish usullari haqida maʼlumot berish.		<i>Oʻquv faoliyati natijalari:</i> • Dinamik qatorlar tushunchasi haqida maʼlumot berish qisqacha tushuntirib berish; • Dinamik qatorlarni tahlil qilish yuzasidan tushunchaga ega boʻlish; • Dinamik qatorlarni tenglashtirishni amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi; • Dinamika qatorlarida mavsumiylikni oʻrganish usullari toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlish.
Taʼlim berish usullari		Tushuntirish, savol-javob texnikasi, grafikli organayzerlar
Taʼlim berish shakllari		Juftlik, ommaviy
Taʼlim berish vositalari		Oʻquv qoʻllanma, oʻquv topshiriqlari,

	<i>proektor</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>O'qitishning texnik vositalari bilan ishlashga mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Savol-javob</i>

**1.2. “Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari”
mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi**

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi; 2.2. Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi to'g'risida nimalarni bilasiz? ♦ Statistik guruhlashtirish turlarini aytib bering. 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish yuzasidan fikr bildirish	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i>

	hamda murakkab, ko'p o'lchamli, ikkilamchi guruhlashtirish haqida qisqacha gapirib beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi. Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi. Test yechadi.</i>

9-MAVZU: KOMPLEKS STATISTIK TAHLIL VA UNI YURIDIK STATISTIKADA QO‘LLANISHI

Reja:

1. Statistik tahlil qilish tushunchasi;
2. Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari;
3. Jinoyatchilik sabablari, qonunbuzarning shaxsi va jinoiy qilmishning motivatsiyasida statistik tahlil qilishning imkoniyatlari.
4. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini statistik tahlil qilish;
5. Sudlanganlikni statistik tahlil qilish;
6. Jinoyat va fuqarolik ishlari bo‘yicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari.

Mavzuning o‘quv maqsadi: *Kompleks statistik tahlil (analiz) qilish tushunchasi. Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari. Jinoyatchilik sabablari, huquqbuzarlikning shaxsi va jinoiy harakat motivatsiyalarini statistik tahlil qilish, jinoyatchilikning miqdor ko‘rsatgichi, darajasi, strukturasi, dinamikasi. Statistik huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini statistik tahlil qilish, sudlanganlikni statistik tahlil qilish, jinoyat va fuqarolik ishlari bo‘yicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlarini amaliy misollar asosida o‘rganishdan iborat.*

Mavzuga oid qisqacha materiallar

1. Statistik tahlil qilish tushunchasi. Analiz (tahlil) – (yunoncha analysis – qismlarga ajratish) keng ma’noda narsa, hodisa, jarayonni, keyinchalik alohida holda, boshqa ajratilgan butun qismlar bilan yangi bilimlarga ega bo‘lish yoki mavjud ma’lumotlarni tizimlashtirish maqsadida tarkibiy elementlarga, xossalar va munosabatlarga, xususiyatlarga ajratish, qismlarga bo‘lishni bildiradi. Ijtimoiy-huquqiy tadqiqotlarda statistik tahlil o‘z ichiga o‘rganilayotgan hodisa (jarayon)ni u yoki bu huquq sohasi bilan belgilanadigan tarkibiy qismlarga, bu tarkibiy qismlarning miqdoriy o‘lchovlari, bu qismlar va boshqa ijtimoiy hodisalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni aniqlash, hodisa va jarayon shakllanishining mavjud qonuniyatlarining aniqlashni oladi.

Kriminologik tadqiqotda statistik analiz jinoyatchilik, uning sabablari, oldini olish choralari va shu kabilarni miqdoriy va sifat jihatidan o‘lchovlarni, jinoyatchilik va u bilan bog‘liq ijtimoiy hodisa hamda jarayonlarning o‘zaro munosabati, qonuniyatlarini belgilab olish maqsadida tarkibiy elementlarga bo‘lishni nazarda tutadi.

Yuridik ahamiyatga ega ko‘rsatkichlarning statistik tahlili yuridik fanning turli sohalariga o‘zining 4 ta funksiyasini – tasvirlovchi, sharhlovchi, prognostik,

tashkiliy-amaliy funksiyalarini bajarishda ijtimoiy voqelik bilan aloqani uzmasligiga yordam beradi.

Yuridik fan va amaliyotni izohlovchi funksiya uchun qo'llaniladigan statistik tahlil, tadqiq etilayotgan hodisaning mohiyatiga chuqurroq kirib borish, uning tashqi va ichki o'zaro aloqalarini aniqlash, sodir bo'layotgan o'zgarishlarning sababiy asoslari va mavjud tendensiyalarini o'rnatishga imkon beradigan bir qator usul, vosita va metodlarga ega. Masalan, jinoyatchilik yoki uning alohida turlarining, uning strukturaviy siljishlar o'sishi (kamayishi) jinoiy va fuqaroviy sudlov faoliyati samarasizligi, aholining ichki ishlar organlariga ishonchining pasayishi sabablarini ob'ektiv izohlab berish – murakkab va sinchkovlikni talab etuvchi muammodir.

Statistik tahlil keng ma'noda o'z ichiga quyidagi xususiy metodlarni qamrab oladi : 1) statistik guruhlash; 2) umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar (absolyut, nisbiy, o'rta); 3) statistik satrlar; 4) hodisalar o'rtasidagi aloqalarni tadqiq qilishning korrelatsiya va boshqa shu kabi usullari. Sanab o'tilgan metodlar statistik tahlil oldiga an'anaviy tarzda qo'yiladigan ko'pgina vazifalarni hal etishga imkon beradi. Miqdoriy tahlilning keyinchalik chuqurlashuvi amalga oshirilishi uchun jiddiy malakani talab etuvchi ko'pgina matematik metodlar asosida berish mumkin.

2. Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari. Jinoyatchilik - hozirda barcha ijtimoiy tizimlarga xos hamda juda ko'p boshqa ijtimoiy hodisalar bilan bog'liq zamon va makonda taqsimlangan favqulodda salbiy ob'ektiv va chuqur strukturalashgan ijtimoiy hodisadir. O'zining mazkur holatida u statistik tahlilni ideal ob'ektini aks ettiradi. Bir tomondan, uning boshqa keng tarqalgan ijtimoiy hodisalarga nisbatan statistik "jozibadorligi" ko'pgina definitsiya (tushuncha) xossalari va xususiyatlarga nisbatan qonuniy o'rnatilgan va protsessual tarzda hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan mustahkam huquqiy asoslarga egaligi, ommaviy maxsus davlat organlarining professional himoya bilan bellashuvda amalga oshadigan normalardan iborat.

Boshqa tomondan, jinoyatchilikning o'zi, ommaviy ijtimoiy hodisa sifatida, o'zining ko'p tomonlama aks etishi bilan nafaqat sifat, balki miqdoriy analiz darajasida ham, ya'ni statistik tarzda tushunilishi va anglanishi mumkin. Jinoyatchilik muayyan jinoiy qilmishlar yig'indisiz ko'rib chiqish urinishlari konkret ijtimoiy – jinoiy qilmishlarda aks etsa-da "ushlab ko'rish" mumkin bo'lmagan, mavhumlikka aylantiradi. Shuning uchun jinoyatchilikning miqdoriy tadqiq ob'ekti sifatida o'rganish azaldan yuridik (axloqiy, sudlov, huquqiy) statistikada yetakchiligi ajablanarli hol emas.

Yuridik statistika, jinoyatchilikni o'rganishning asosiy miqdoriy metodi bo'la turib, kriminologiya, jinoyat huquqi va boshqa kriminal yo'nalishdagi fanlarni o'rnini bosmaydi. U faqatgina jinoiy qilmishlarning miqdoriy analizi imkoniyatlarini ochib beradi. Bu imkoniyatlar jinoyatchilikning va u haqidagi ma'lumotlarni statistik hisobotning mavjudligi, jinoyatchilikni yillar va hududlar bo'yicha tahlil etish (qiyoslash), uning sabablari va oqibatlarini o'rtasidagi munosabatni o'rganish, u umumiy taxminiy rivojlanishni prognoz qilish

imkoniyatini beruvchi katta miqdordagi umumlashtiruvchi strukturaviy va dinamik ko'rsatkichlarni ishlab chiqish bilan bog'liq markazlashgan hisobotning mavjudligi bilan belgilanadi. Shu ma'noda jinoyatchilikning ob'ektiv statistik o'rganilishi uning sabablari, huquqbuzarning shaxsi, ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlar, jinoyatchilik bilan kurashni rejalashtirish hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini baholashning asosini tashkil etadi.

Jinoyatchilikning statistik tahlili uning real holatini aniqlashdan iborat. Bu masala murakkab, ko'pqirralidir. Bir tomondan, mukammal ishlab chiqilgan qayd etish va hisobot mavjud; boshqa tomondan, hech bir mamlakatda, ayniqsa hozirgi Rossiyada, qayd etilgan jinoyatchilik haqiqiy kriminologik vaziyatni aks ettirmaydi. Qayd etilgan jinoyatchilik darajasi o'rtacha sodir etilayotgan jinoyatlarni choragi yoki yarmini tashkil etadi.

3. Jinoyatchilik sabablari, qonunbuzarning shaxsi va jinoiy qilmishning motivatsiyasida statistik tahlil qilishning imkoniyatlari. Kriminologiya nazariyasida jinoyatchilikning sabablari, aniq jinoyatlar va jinoyatchi shaxsi odatda alohida – alohida ko'rilsa-da, lekin ular bir – biriga bog'liq bo'lgan muammolardir. Jinoiy qilmish motivatsiyasi asosan shaxsiy muammolarda uchraydi, lekin ko'p hollarda ob'ektiv va sub'ektiv sabablar kompleks strukturasi sifatida ko'riladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar real hayotda va amaliyotda jinoyatchilikning sabablarini, aniq jinoyatlarni, jinoyatchining shaxsi va jinoiy qilmish motivatsiyasini aniq belgilashi oson emas. Jinoyatchilikning ob'ektiv sabablari sub'ektning shaxsi va uning motivatsiyasi orqali aniq nohuquqiy aktlarda amalga oshiriladi. Jinoiy qilmishning sabablari o'tgan, hozirgi va mumkin qadar kelajakdagi ijtimoiy ta'sir qonunbuzarning shaxsi bilan bog'liq. Jinoyat sodir etish paytida ko'pgina sabablar ob'ektiv mavjudligi yo'qolib ketadi, lekin javobgar shaxsida o'zining "izi"ni qoldiradi. Uning dunyoqarashida, odatlarida va harakatlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham jinoyat sodir etish payti sabab va sharoiti anglangan yoki anglanmagan bo'ladi, lekin shaxsan muhim axborot sub'ekti sifatida saylash yo'li bilan tanlanib, uning ta'siri orqali shakllantirilgan motivatsion muhiti konkret motiv, maqsad va istaklar orqali ro'yobga chiqariladi.

Jinoyatchilik ko'p miqdorda ijtimoiy, iqtisodiy, demografik, jamoaviy, ideologik va shunga o'xshash sabab va makonda asosiy o'rinni egallaydi. Sharoitlarni determinatsiya qiluvchi sistema fundamental kriminologik izlanishlarda chuqur ishlab chiqilgan va u to'liq empirik o'rganishlarga tatbiq etiladi.

Jinoyatchilikning sabablarini tahlil etishda statistik ma'lumotlarning imkoniyatlari jinoiy javobgarlikni talab etadigan ishlarni birma – bir o'rganib chiqilgandagi imkoniyatlardan ancha farqlidir. Bir tarafdin (yuridik statistika doirasida) bu imkoniyatlar statistikaning boshqa sohalaridagi imkoniyatlardan ancha cheklangandir. Aslida, yuridik (jinoiy) statistika jinoyatchilikning sabablarini bevosita emas, balki shartli ravishda o'rganadi. Jinoyatchilik ko'p miqdorda ijtimoiy, iqtisodiy, demografik, jamoaviy, ideologik va shunga o'xshash sabab va makonda asosiy o'rinni egallaydi. Sharoitlarni determinatsiya qiluvchi sistema fundamental kriminologik izlanishlarda chuqur ishlab chiqilgan va u to'liq empirik

o'rganishlarga tatbiq etiladi. Jinoyatchilikka oid statistik ma'lumotlar bilan birga, statistikaning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, tibbiy, demografik va boshqa turdagi ma'lumotlari ham o'rganiladi.

Demografik statistika vaqt va makon bo'yicha taqsimlangan jinoyatchilik bilan ayollar va erkaklar, turli yoshdagi shaxslar, shahar va qishloq aholisi, aholi ishlab chiqarishining umumiy va xususiy ko'rsatkichlari, nikoh va ajralish, tug'ilish va o'sish, tabiiy va migratsion o'sish kabi barcha aholi sonining analogik taqsimlanishini solishtirish imkoniyatini yaratadi. Bularning hammasi jinoyatchilik sabablarini yoki uning asosiy tomonlarini o'rganishga to'g'ri aloqadordir.

Ijtimoiy statistika ko'rsatkichlari sistemasini shartli ravishda 4ta katta guruhga bo'lish mumkin:

1. *Jamoat va davlat qurilishi statistikasi*: davlatning iqtisodiy sistemasi, davlatning siyosiy sistemasi, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, jamiyatning tabaqalanishi, jamoat fikri va boshqa parametrlar;

2. *Shaxs, jamiyat, oila statistikasi*: shaxs va oila, mehnat kollektivi, ma'naviy xordiq, bo'sh vaqt va boshqa ko'rsatkichlar;

3. *Aholining hayot darajasi statistikasi*: sarf va daromad, mehnat sharoitlar, ijtimoiy yordam, moddiy ta'minot iste'moli va xizmat;

4. *Aholiga yordam ko'rsatish sohasidagi statistika*: savdo va maishiy xizmat, uy-joy masalalari va kommunal xizmat, transport va aloqa xizmati sog'liqni saqlash va badantarbiya, hayot kechirishning muddati, ta'lim-tarbiya, ommaviy axborot va xizmat ko'rsatishning boshqa ko'plab agentlari.

Statistik va kriminologik adabiyotlarda jinoiy va ijtimoiy- iqtisodiy statistika asosida jinoiy hodisalar sabablarining o'rganish kabi ko'plab masalalar qadimdan beri va muvaffaqiyatli tarzda hal qilinib kelinmoqda.

4. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini statistik tahlil qilish.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarga: prokuratura, ichki ishlar idoralari, soliq departamenti, bojxona qo'mitasi, harbiy prokuratura va boshqalar kiradi. Ularning har biriga mamlakatdagi huquq-tartibotni ta'minlashda umumiy qoidalari va vazifalari mavjud bo'lishidan tashqari, har birida o'ziga xos yo'nalishi va shakllari mavjud. Shuning uchun huquqni muhofaza qilish idoralari faoliyatini o'rganish bu juda mukammal va ko'pqirrali tizimni tashkil etadi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini o'rganishda tergov ishi tahlili alohida o'rinda turadi. Tergov tizimiga - ichki ishlar idoralari, prokuratura, milliy xavfsizlik xizmati, soliq, bojxona va harbiy prokuratura tergov boshqarmalari kiradi.

Yuqorida qayd qilingan tergov xizmati har bir jinoyat ishi natijalari bo'yicha statistik kartochkalar to'ldiradilar va tergov ishlari bo'yicha hisobot beradilar. Ushbu statistik kartochkalarda jinoyat ishining turlari bo'yicha, surushtiruv va tergov muddatlari, qo'shimcha tergov bo'yicha, gumondorni ushlab, jinoyatni bekor qilish, tugatish va boshqa ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Huquqni muhofaza qilish idoralarning ish foaliyati samaradorligini oshirish masalalarida ham statistik hisobotlar tahlili katta ahamiyatga ega. Bu esa sohalar bo'yicha muqaddam qilingan ishlarni tahlil qilganda, surishtiruv va tergov

harakatlari amalga oshirilayotganda muqaddam shunday ishlarni tergov qilishdagi ijobiy natijalardan foydalanishi va hokazolarni ko'rish mumkin.

Xuddi shunday, huquqni muhofaza qilish idoralarida joriy qilingan bunday statistik hisobotning mavjudligi va holatlarning qayd qilinishi qilinadigan ishlari rejalashtirishda, yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni takrorlanmasligida, tergov harakatlarini qisqa muddatlarda tugatishda va juda ko'p holatlarda samarali foyda beradi.

5. Sudlanganlikni statistik tahlil qilish. Sud qarori bilan sudlanganlar, ya'ni jazo muddatini o'taganlar yoki jazodan qamalmasdan boshqa jazo choralari qo'llash orqali ijro qilganlar statistik tahlili o'z ichiga **jinoyatchilik holati va uning o'sish yoki pasayish darajasini (dinamikasini)** oladi.

Sudlanganlarga nisbatan to'ldirilgan statistik kartochkalarda quyidagilar ko'rsatilgan bo'ladi;

- jazoga tortilgan ayblanuvchilar soni va ularga belgilangan jazo turlari,
- belgilangan jazoning o'ziga xosligi,
- og'ir turdagi jinoyatlarga belgilangan jazo,
- sohalar bo'yicha sudlanganlar,
- voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir qilingan jinoyatlar.

Sud qarori bilan jinoyat sodir qilganligi uchun sudlanib jazo tayinlanganlar, hamda jazo muddatini o'tab kelganlar - sudlanganlar deyiladi.

Kerakli ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasining barcha viloyatlarida sudlangan shaxslarning statistik kartochkalari, ma'lumotlar bazasiga murojaat qilish bilan to'ldirish mumkin.

Tahlil qilinayotgan hisobot qatorning ikki yonida o'zida 100 ta belgini mujassam qilib, o'zida jinoyatchilikning turli ko'rinishlarini, uning og'irlik darajasi, ayb ko'rinishlari, sudlanganlar jinsini aks ettirib, ular grafalarda, jinoyat jazo va undan ozod etish choralari hamda ko'rinishlari ko'rsatiladi. (o'lim jazosi, umrbod qamoq, yillar bo'yicha ozodlikdan mahrum qilish - axloq tuzatish ishlari, muayyan faoliyat bilan shug'ullanish yoki ma'lum mansabni egallashni cheklash, jarima, shartli sudlanganlik, amnistiya va boshqa asoslar bilan jazodan ozod qilish, mulkni musodara qilish, majburlov ishlari, oqlov, reabilitatsiya va boshqa ishlarni tugatish, qo'shimcha jazolar va boshqalar).

6. Jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari. Sudlarning faoliyati jinoyat, fuqarolik, ma'muriy, analitik ishlar va boshqalarning ko'rib chiqilishida namoyon bo'ladi. Jinoyat ishlar bo'yicha sudlar faoliyati - sudlov faoliyatining asosiy negizidir. Lekin, bozor iqtisodiyotini rivojlantirish, fuqarolik-huquqiy faoliyatni kattalashtirish va sudlarning ijtimoiy munosabatlarni takomillashtirish borasida fuqarolik-huquqiy va ma'muriy sud ish chiqarilishi, jinoyat-huquqiy yo'nalishlar sud ishlarida asosiysi bo'lib qoladi. Sudlar huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimiga kira olmaydi, ular jinoyat o'sishlarni oldini olishga javobgar emaslar, lekin jinoyat sudlari huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida asosiy elementlardan

hisoblanadi, ular tomondan jinoyatchilarga chiqarilgan ayblov hukmlari, jinoyatchilikka qarshi kurashda, eng asosiy va yakunlovchi bosqichini o'zida aks ettiradi.

Sudning ayblov hukmlari va jinoyat jazolarda hech qanday jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida so'z ham bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun jinoyat ishlarni statistik ko'rsatkichlar asosida ko'rib o'rganish asosiy masalalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Sudlar faoliyatini o'rganishning statistik imkoniyatlari boshqa shakllar hisobiga kengaytirilgan bo'lishi mumkin. Sudlarning faoliyatini baholashda qonuniy va asosli hukmlarni chiqarish yoki noqonuniy va asossiz hukmlarni chiqarish, sudyalarning faoliyati kvalifikatsiyasi, professional tayyorgarligi va hokazolarning sifatli munosabatlari asosiy o'rinni egallaydi.

Sudlarning fuqarolik ishlarini ko'rib chiqishini statistik o'rganish asosan fuqarolik ishlarni birinchi instansiya sudida ko'rilishi hisobotlariga va sudlarning qarorlari va hal qiluv qarorlarining ijrosi ishlariga asoslanadi.

Oila va nikoh munosabatlar: nikohni bekor qilish, voyaga yetmagan farzandlari bor bo'lgan, farzandsiz va katta yoshdagi farzandlariga ega bo'lgan, farzandlarning tarbiyasi uchun aliment undirish, ota onalikni tan olish, ota-onalik huquqidan mahrum qilish; va oila nikoh munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan boshqa ishlar; mehnat masalalari: ishga tiklash; mehnatga haq to'lash; ish tashlashni noqonuniy deb topish va yetkazilgan zararni undirish xaqidagi mehnat munosabatlari; boquvchisini yo'qotganligi va qaramog'iga olganlik to'g'risidagi da'volar; mehnat majburiyatlarini bajarganligi bilan; yo'l harakati qoidalarini buzganligi uchun va transport halokati to'g'risidagi; va boshqa asoslar bo'yicha; ko'chirib yuborish haqida: ish joyi va yashash joyidan; tabiat muhofazasi qonunchiligini buzganligi uchun zararni qoplash da'volari, yerga nisbatan mulkchilik huquqi bo'yicha masalalar va yer bilan bog'liq boshqa masalalar; masalalar, davlat, mahalla va jamoa tashkilotlardan kelib chiqadigan nizolar; chet el fuqarolarning qo'shma korxonalari; xo'jalik ishtirokidagi, jamoa sherikchiligidagi nizolar; aksionerlarning da'vo arizalari: mulkni xatlashdan ozod qilish; huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlar tomonidan noqonuniy xatti-harakatlari ustidan zararni undirish; huquq va manfaatlarni himoya qilish; qurbonlarning reabilitatsiyasining siyosiy repressiyalari va boshqa da'vo ishlari.

Turli kategoriyalaridagi fuqarolik, shuningdek jinoyat harakatlarni kuzatish hisobot davrining oxirida ham, tugallanmagan ishlar ham hisobot davrida tushgan ishlardan boshlanadi. Hisobot davri davomidagi tugallangan ishlar soni, da'voni qanoatlantirish yoki rad etish to'g'risidagi qarorlarni chiqarishni ko'rib chiqish soni bilan, tugallangan ishlar soni bilan ko'rilmay qolgan da'volar bilan boshqa sudlarga o'tkazgan ishlar bilan belgilanadi. Hisobotda shuningdek, ish ko'rish muddatlari, miqdori undiruvga qaratilgan summalar va davlat daromadiga to'langan davlat boji summolari bilan aks ettiriladi.

Hisobot fuqarolik ishlari bo'yicha analitik faoliyatni kuzatish bilan umumiy sud amaliyotini o'tkazish soni bilan va taqdimnoma kiritish bilan tugallanadi.

Shuni kuzatish mumkinki, fuqarolik ishlari bo'yicha statistik ma'lumotlar hajmi jinoyat ishlarga qaraganda kamroq. Bir tarafdin, bu yetarlicha

rivojlanmagan fuqarolik-huquqiy statistika bilan boshqa tomondan sudlarning faoliyatini kuzatish uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlar ob'ektiv kamligi bilan bog'liq.

Fuqarolik jamiyati keyingi bosqichi va aholining siyosiy iqtisodiy faolligi sezilarli darajada sud faoliyati doirasidagi fuqarolik-huquqiy munosabatlarni kengaytirib, u statistik ko'rsatkichlar, ko'paytirish va aniqlashtirishga olib kelishi mumkin.

Hozirda amalda bo'lgan statistik asosida oila-nikoh, mehnat, uy-joy va boshqa ko'plab munosabatlarni muvaffaqiyatli o'rganish mumkin. Fuqarolik-huquqiy nizolar dinamikasi va hududiy bo'yicha ko'rsatkichlarning turli tahlili fuqarolik huquqiy munosabatlarning u yoki bu doirasining ijobiy yoki salbiy tendensiyalarda ko'rsatish mumkin. Bu munosabatlarni chuqur o'rganish fuqarolik, fuqarolik protsessi, konstitutsiyaviy, moliyaviy, bank, mehnat, uy-joy, yer munosabatlarni, meros, tadbirkorlik, ma'muriy, jinoyat, jinoyat protsessi va boshqa huquq tarmoqlariga murojaat qilishni talab qiladi.

Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar

Analiz (tahlil) – (yunoncha analysis – qismlarga ajratish) keng ma'noda narsa, hodisa, jarayonni, keyinchalik alohida holda, boshqa ajratilgan butun qismlar bilan yangi bilimlarga ega bo'lish yoki mavjud ma'lumotlarni tizimlashtirish maqsadida tarkibiy elementlarga, xossalar va munosabatlarga, xususiyatlarga ajratish, qismlarga bo'lishni bildiradi. Huquqiy tadqiqotlarda **statistik tahlil** o'z ichiga o'rganilayotgan hodisa (jarayon)ni u yoki bu huquq sohasi bilan belgilanadigan tarkibiy qismlarga, bu tarkibiy qismlarning miqdoriy o'lchovlari, bu qismlar va boshqa ijtimoiy hodisalar o'rtasidagi o'zaro munosabatni aniqlash, hodisa va jarayon shakllanishining mavjud qonuniyatlarining aniqlashni oladi.

Demografik statistika – vaqt va makon bo'yicha taqsimlangan jinoyatchilik bilan ayollar va erkaklar, turli yoshdagi shaxslar, shahar va qishloq aholisi, aholi ishlab chiqarishining umumiy va xususiy miqdorlari, nikoh va ajralish, tug'ilish va o'sish, tabiiy va migratsion o'sish kabi barcha aholi sonining analogik taqsimlanishini solishtirish imkoniyatini yaratadi.

Jamoat va davlat qurilishi statistikasi – davlatning iqtisodiy sistemasi, davlatning siyosiy sistemasi, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, jamiyatning tabaqalanishi, jamoat fikri va boshqa parametrlar.

Shaxs, jamiyat, oila statistikasi – shaxs va oila, mehnat kollektivi, ma'naviy hordiq, bo'sh vaqt va boshqa miqdorlar.

Aholining hayot darajasi statistikasi – sarf va daromad, mehnat sharoitlar, ijtimoiy yordam, moddiy ta'minot iste'moli va xizmat.

Aholiga yordam ko'rsatish sohasidagi statistika – savdo va maishiy xizmat, uy-joy masalalari va kommunal xizmat, transport va aloqa xizmati, sog'liqni saqlash va badantarbiya, hayot kechirishning muddati, ta'lim-tarbiya, ommaviy axborot va xizmat ko'rsatishning boshqa ko'plab agentlari.

Test savollari

1. Analiz (tahlil) ma'nosi nimani anglatadi?

A) yunoncha analysis – qismlarga ajratish, keng ma'noda narsa, hodisa, jarayonni, keyinchalik alohida holda, boshqa ajratilgan butun qismlar bilan yangi bilimlarga ega bo'lish yoki mavjud ma'lumotlarni tizimlashtirish maqsadida tarkibiy elementlarga, xossalari va munosabatlarga, xususiyatlarga, ajratish, qismlarga bo'lishni bildiradi;*

B) savdo va maishiy xizmat, uy-joy masalalari va kommunal xizmat, transport va aloqa xizmati, sog'liqni saqlash va badantarbiya, hayot kechirishning muddati, ta'lim-tarbiya, ommaviy axborot va xizmat ko'rsatishning boshqa ko'plab agentlari.

C) A, B javoblar to'g'ri;

D) to'g'ri javob yo'q.

2. Statistika jadval tarkibi qanday elementlardan iborat?

A) Statistika kesim

B) Statistika ega

C) To'g'ri javoblar A va B*

D) Statistika aniqlovchi

3. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar analitik ishida foydalaniladigan dinamik qatorlar uch (3) asosiy guruhga bo'linishi mumkin?

A) Fursatli qatorlar

B) Interval qatorlar

C) O'rtacha yoki nisbiy kattaliklar qatorlari

D) To'g'ri javoblar A, B va V*

4. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar analitik ishida nisbiy kattaliklarning quyidagi ko'rinishlari tez tez qo'llanib turiladi?

A) Qismning butunga munosabati yoki intensivlik munosabati

B) Majmua tuzilishini tavsiflovchi munosabat yoki taqsimot munosabati

C) O'rtacha kattaliklarni tavsiflovchi munosabatlar

D) To'g'ri javoblar A, B va V*

5. Statistika jadval ko'rinishlarini ko'rsating?

A) Murakab yoki guruh jadvallari

B) Oddiy jadvallar

C) Kombinatsion jadvallar

D) To'g'ri javoblar A, B va V*

6. Ma'lum miqdor belgilari bo'yicha sifat jihatidan bir turkumdagi hodisalar majmuining umumiy xarakteristikasining ifodalovchi kattaliklar qanday nomlanadi?

A) Indeks

- B) Koeffitsientlar
- C) O'rtacha kattaliklar*
- D) O'rtacha ko'rsatkichlar

7. Statistika qayd etish natijalarini hisoblab chiqish, xulosa qilish bo'yicha operatsiya va bu ma'lumotlarni jadvallarda yozish qanday nomlanadi?

- A) Tabulyatsiyalashtirish
- B) Guruhlashtirish
- C) Tabaqalashtirish
- D) Svodkalashtirish*

8. O'rganilayotgan hodisalar o'rtasidagi o'zaro aloqa o'rnatilish maqsadiga ega bo'lgan guruhlashtirish qanday nomlanadi?

- A) Tipologik*
- B) Variatsion
- C) Analitik
- D) Kombinatsion

9. Katta sonlar qonuniyatining matematik asosini ko'rsating?

- A) Tanlov nazariyasi
- B) Statik ko'rsatkichlar nazariyasi
- C) Ehtimollik nazariyasi*
- D) Tegishlilik nazariyasi

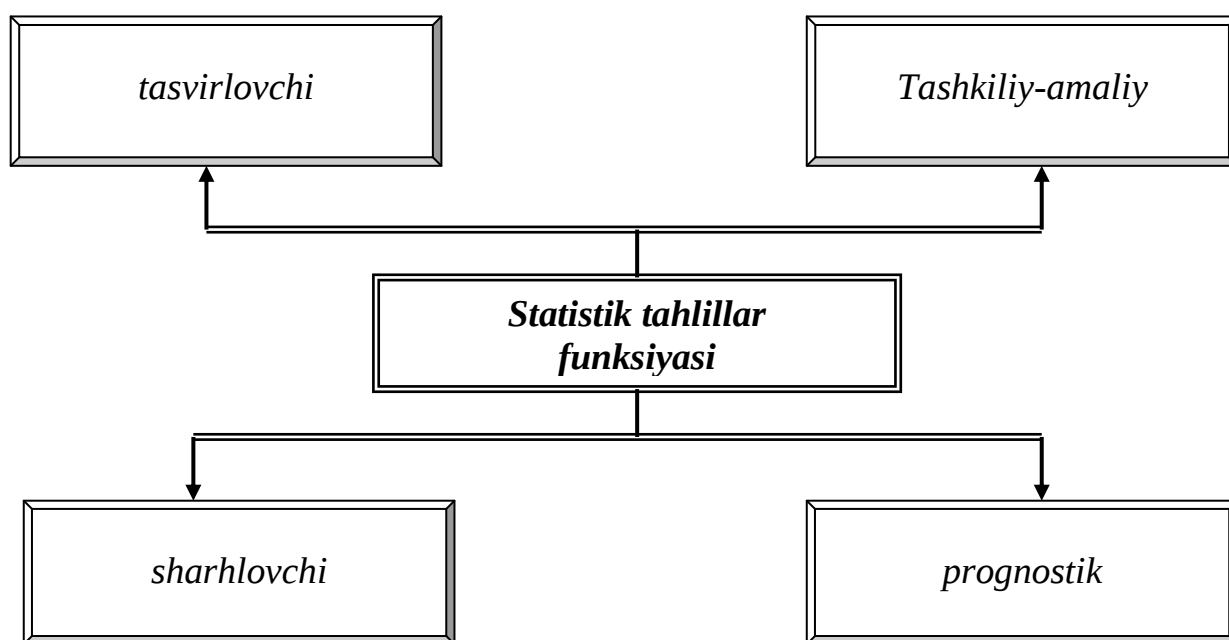
10. Jinoyatchilikni o'lchov birligini ko'rsating?

- A) Jinoyat ishi
- B) Jinoyat
- C) Jinoyat sodir etgan shaxslar
- D) To'g'ri javob B va V*

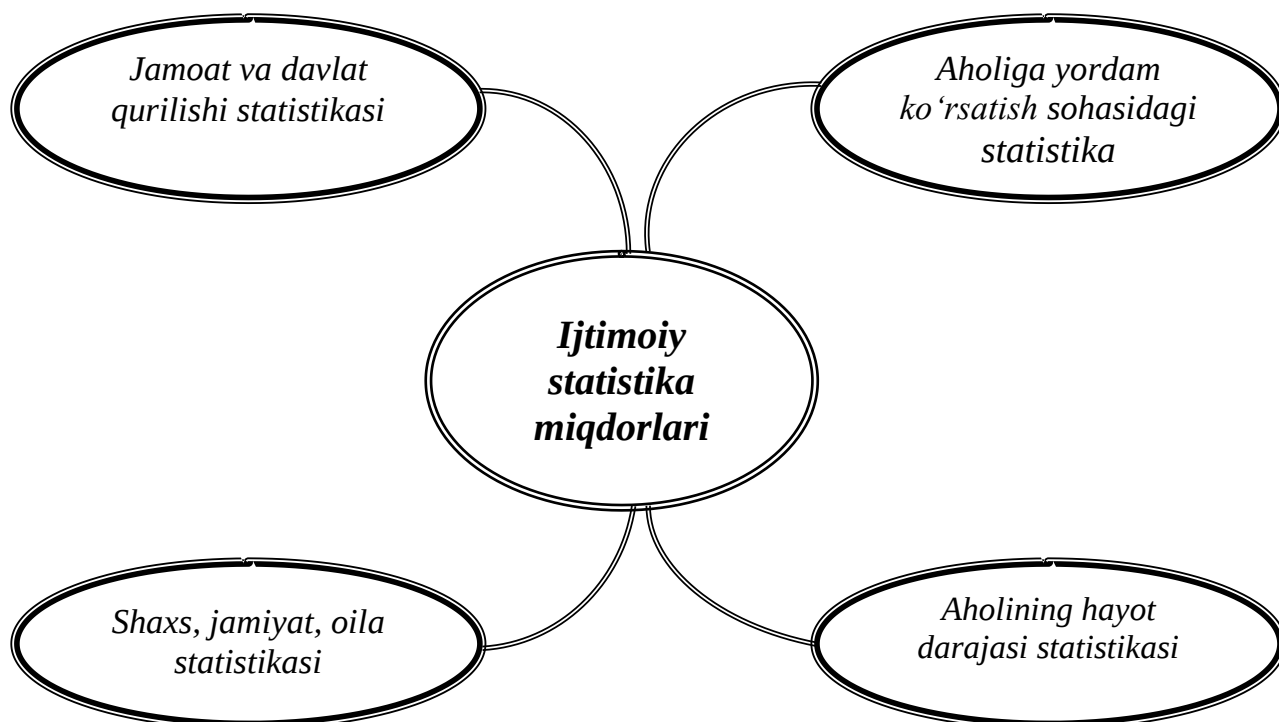
Nazorat savollari

1. Statistik analiz (tahlil) tushunchasini aytib bering.
2. Statistik tahlil keng ma'noda qanday xususiy metodlarni qamrab oladi?
3. Demografik statistika nima? Amaliy misol bilan tushuntirib bering.
4. Ijtimoiy statistika miqdorlari sistemasini shartli ravishda necha guruhga bo'lish mumkin?
5. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini o'rganishda nima alohida o'rinda turadi?
6. Sudlanganlikni statistik tahlil qilish tartibi qanday amalga oshiriladi?
7. Hozirda amalda bo'lgan statistika asosida qanday munosabatlarni muvaffaqiyatli o'rganish mumkin?
8. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik hisobotlar tahlili yuritilishi qaysi jihati bilan ahamiyatli?
9. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik hisobotning mavjudligi qanday holatlarda ko'proq samara berishi mumkin?
10. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning asosiy ko'rsatgichlari nimalardan iborat?

Sxema №1

Sxema №2

9-Mavzu	Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo'llanishi
----------------	--

1.1 Ta'lim berish texnologiyasining modeli

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Talabalar soni: 20 – 30 gacha	
Mashgʻulot shakli	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash boʻyicha seminar mashgʻuloti	
Seminar mashgʻulot rejas	1. Statistik tahlil qilish tushunchasi; 2. Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari; 3. Jinoyatchilik sabablari, qonunbuzarning shaxsi va jinoiy qilmishning motivatsiyasida statistik tahlil qilishning imkoniyatlari. 4. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini statistik tahlil qilish; 5. Sudlanganlikni statistik tahlil qilish; 6. Jinoyat va fuqarolik ishlari boʻyicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari.	
Oʻquv mashgʻulotining maqsadi: Kompleks statistik tahlil (analiz) qilish tushunchasi. Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari. Jinoyatchilik sabablari, huquqbuzarlikning shaxsi va jinoiy harakat motivatsiyalarini statistik tahlil qilish, jinoyatchilikning miqdor koʻrsatgichi, darajasi, strukturasi, dinamikasi. Statistik huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini statistik tahlil qilish, sudlanganlikni statistik tahlil qilish, jinoyat va fuqarolik ishlari boʻyicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlarini amaliy misollar asosida oʻrganishdan iborat.		
Pedagogik vazifalar: ◆ Statistik tahlil qilish tushunchasi va ularning turlari haqida maʼlumot berish; ◆ Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlarini amaliy misollar bilan tushuntirib berish; ◆ Jinoyatchilik sabablari, qonunbuzarning shaxsi va jinoiy qilmishning motivatsiyasida statistik tahlil qilishning imkoniyatlarini tenglashtirish yuzasidan fikr bildirish; ◆ Huquqni muhofaza qiluvchi		Oʻquv faoliyati natijalari: • Statistik tahlil qilish tushunchasi haqida maʼlumot berish va qisqacha tushuntirib berish; • Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlarini yuzasidan tushunchaga ega boʻlish; • Jinoyatchilik sabablari, qonunbuzarning shaxsi va jinoiy qilmishning motivatsiyasida statistik tahlil qilishning imkoniyatlarini tenglashtirishni amaliy misollar bilan tushuntirib beriladi; • Huquqni muhofaza qiluvchi organlar

organlar faoliyatini statistik tahlil qilish haqida ma'lumot berish. ♦ Sudlanganlikni statistik tahlil qilish; ♦ Jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari haqida ma'lumot berish.	faoliyatini statistik tahlil qilish to'g'risida tasavvurga ega bo'lish; • Sudlanganlikni statistik tahlil qilish yuzasidan turli xil fikrlar shakllantirish; • Jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari o'rganib chiqish.
<i>Ta'lim berish usullari</i>	<i>Tushuntirish, savol-javob texnikasi, grafikli organayzerlar</i>
<i>Ta'lim berish shakllari</i>	<i>Juftlik, ommaviy</i>
<i>Ta'lim berish vositalari</i>	<i>O'quv qo'llanma, o'quv topshiriqlari, proektor</i>
<i>Ta'lim berish sharoiti</i>	<i>O'qitishning texnik vositalari bilan ishlashga mo'ljallangan auditoriya</i>
<i>Monitoring va baholash</i>	<i>Savol-javob</i>

1.2. "Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo'llanishi" mavzusidagi amaliy mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi; Belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqadi; Kichik guruhlarda samarali faoliyatni ta'minlash uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi; Ekspert guruhlar ish natijalarini o'zaro baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. O'quv mashg'uloti kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, uning maqsadi va kutilayotgan natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatliligi va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosda tezkor-so'rov o'tkazib, talabalarning bilimlarini faollashtiradi; 1.3. Ish guruhlarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi.	<i>Savollarga javob beradi</i>

2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2.1. Talabalarning bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida savol-javob o'tkazadi: 2.2. Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi to'g'risida nimalarni bilasiz? ♦ Statistik guruhlashtirish turlarini aytib bering. 2.3. Auditoriyadan olingan javoblarni umumlashtirgan holda tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy (analitik) guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish yuzasidan fikr bildirish hamda murakkab, ko'p o'lchamli, ikkilamchi guruhlashtirish haqida qisqacha gapirib beriladi. 2.4. Har bir guruhga mavzu yuzasidan o'quv topshirig'ini beradi va taqdimotga tayyorlanishini aytadi. 2.5. Guruhlar ishini kuzatadi, yo'naltiradi, maslahatlar beradi. Taqdimot materiallari mazmunan va mantiqan to'liq yoritilishini kuzatadi. 2.6. Taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. Guruhlarda sardorlar taqdimotini tashkillashtiradi, savollar beradi, mavzu muhokamasini jamoaga havola etadi. 2.5. Har bir guruh ishi bo'yicha umumiy xulosalar chiqaradi. Guruhlarning o'zaro bir-birining faoliyatini baholashini tashkil qiladi.	<i>Tinglaydilar</i> <i>Savollarga javob beradi</i> <i>Muhokama qiladi, fikrlarini umumlashtirib, taqdimot uchun materiallar tayyorlaydi.</i> <i>Faoliyat natijasini taqdim qiladi. Tinglaydi.</i> <i>Guruhlar ish natijasini o'zaro baholaydi.</i>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.2. O'tilgan mavzular bo'yicha, o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida test nazoratini o'tkazadi.	<i>Tinglaydi. Test yechadi.</i>

FAN BO‘YICHA YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI

1.	“Sud statistikasi” fanining tushunchasi, predmeti va metodi
2.	“Sud statistikasi” fanining asosiy tarmoqlari
3.	Statistika fani nimani o‘rgatadi
4.	Sud statistikasining paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi
5.	Sud statistikasining fan sifatida rivojlanishi
6.	Amaliy va ilmiy ishlarda sud statistikasining ahamiyati
7.	Statistik kuzatuv tushunchasi va uni o‘tkazishni tashkil etish
8.	Statistik kuzatuvning maqsadi
9.	Statistik to‘plam deyilganda nima tushuniladi
10.	Jinoiy-huquqiy statistika ob’ekti
11.	Fuqaroviy – huquqiy statistika ob’ekti
12.	Statistik formulyar tushunchasi
13.	Hisob statistikasi
14.	Ijtimoiy hodisalar statistikasi
15.	Axloqiy statistika
16.	Jinoyatchilarning yagona hisobi tushunchasi
17.	Jinoyatlarni ro‘yxatga olish tizimi, ro‘yxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar
18.	Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobdorligi
19.	Ma’muriy huquqbuzarliklar hisobi
20.	Tanlanma miqdordagi xatolarni aniqlash
21.	Tasodifiy xatolar tushunchasi
22.	Muntazam xatolar tushunchasi
23.	Tanlanma yig‘indisi
24.	Sudlarda statistik axborotni to‘plash va qayta ishlash tartibi
25.	Huquqiy statistikadagi statistik miqdorning ishonchliligi
26.	Mexanik tanlov
27.	Tipik tanlov
28.	Statistik svodkalash tushunchasi
29.	Statistik guruhlash tushunchasi
30.	Oddiy svodkalash
31.	Murakkab svodkalash
32.	Markazlashtirilgan svodkalash
33.	Statistik guruhlashtirish turlari
34.	Tipologik guruhlashtirish
35.	Tuzilmaviy guruhlashtirish
36.	Tahliliy (analitik) guruhlashtirish
37.	Korrelatsion guruhlashtirish
38.	Murakkab guruhlashtirish
39.	Ko‘p o‘lchovli guruhlashtirish
40.	Ikkilamchi guruhlashtirish

41.	Statistik jadval elementlari
42.	Hisobotni tashkil etish va uning texnikasi
43.	Mutlaq miqdorlar tushunchasi
44.	Nisbiy miqdorlar tushunchasi
45.	O'rtacha miqdorlar tushunchasi
46.	O'rtacha arifmetik miqdorlar tushunchasi
47.	O'rtacha garmonik miqdor tushunchasi
48.	O'rtacha kvadrat miqdor tushunchasi
49.	Moda nima
50.	Mediana nima
51.	Variatsion qatorlarni tahlil qilish
52.	Dinamik qatorlar tushunchasi
53.	Dinamik qatorlarni tahlil qilish
54.	Dinamik tahlil miqdorlari
55.	Dinamik qatorlarni tenglashtirish
56.	Dinamika qatorlarida mavsumiylikni o'rganish usullari
57.	Statistik aloqadorlik va sababiylik tushunchasi
58.	Sifat belgilari o'rtasida aloqalarni o'lchash
59.	Statistik analiz tushunchasi
60.	Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari.
61.	Jinoyatchilikning sabablari, qonunbuzarning shaxsi va jinoiy qilmishning motivatsiyasida statistik tahlilning imkoniyatlari
62.	Sudlanganlikni statistik tahlil qilish

O'quv uslubi adabiyotlar va elektron ta'lim resurslari ro'yxati

Rahbariy adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1. – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 364 b.
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. T.2. –Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 380 b.
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. –Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 366 b.
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. T.4. – T: O'zbekiston, 1996. –394 b.
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. T.5. –Toshkent: O'zbekiston, 1997. – 384 b.
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T.6. –Toshkent: O'zbekiston, 1998. – 429 b.
7. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.7. –Toshkent: O'zbekiston, 1999. – 413 b.
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T.8. –Toshkent: O'zbekiston, 2000. – 525 b.
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. T.9. –Toshkent: O'zbekiston, 2001. – 439 b.
10. Karimov I. A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T. 10. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 432 b.
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. T.11. –Toshkent: O'zbekiston, 2003. – 320 b.
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch-qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. T.12. –Toshkent: O'zbekiston, 2004. – 400 b.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – Toshkent: O'zbekiston, 2005. – 448 b.
14. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat. T.14. – Toshkent: O'zbekiston, 2006. – 280 b.
15. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. T.15. – Toshkent: O'zbekiston, 2007. – 320 b.
16. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo'lida. T.16. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 368 b.
17. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash – bizning oliy maqsadimiz. T.17. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 280 b.
18. Karimov I.A. Yuksak ma'anaviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
19. Karimov I.A. O'zbekiston Konstitutsiyasi – biz uchun demokratik taraqqiyot yo'lida va fuqarolik jamiyatni barpo etishda mustahkam poydevordir:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2009 yil 5 dekabr. – T.: O‘zbekiston, 2009.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning “Barkamol avlod yili” davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoyishi. 2009 yil 9 dekabr. – T.: O‘zbekiston, 2009.
 21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2010 yil 27 yanvardagi “Barkamol avlod yili” davlat dasturi to‘g‘risidagi PQ-1271-son Qarori.
 22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza, 2010 yil 27 yanvar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
 23. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. 2009 yilning asosiy yakunlari va 2010 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruza, 2010 yil 29 yanvar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
 24. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza, 2010 yil 12 noyabr. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
 25. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligini 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi, 2010 yil 7 dekabr. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.

Asosiy adabiyot

1. Luneev V.V. Yuridicheskaya statistika. - M.: Yurist, 1999. – 428 s.
2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDYUI, 2006.
3. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O‘quv qo‘llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b.
4. Ernazarov Yu.K., Achilov S.M., Ton L.G. Sudebnaya statistika. Uchebnoe posobie. – T.: Izdatelstvo TGYUI, 2009.
5. Ernazarov Yu.K. Ton L.G. Sudebnaya statistika (uchebno-metodicheskiy kompleks). – TGYUI. 2008 g.
6. Muxammadiev A.A. Sudlar faoliyatini tashkil etish. Darslik. – T.: TDYUI, 2010. 234 b.

O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2003. -
2. “Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish Dasturi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 10 martdagi PK – 24-sonli qarori. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2005 yil. 10-11 son. 34- modda.
3. “O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi to‘g‘risida” Nizom. // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2003 yil, 1-2 son. 7- modda.
4. “O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2003 yil, 1-2 son. 7- modda.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat statistikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2002 yil, № 24. 194- modda.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Karaketov Yu.M., Usmonaliyev M. Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari. - T.: O‘zbekiston, 1995. – 228 b.
2. Pravovaya statistika: Uchebnik. L.K.Savyuk. – M.: Yurist’, 1999. – 592 s.
3. Shmoylova R.A. Teoriya statistiki. - M.: Finstatinform. 1999. – 345 s.
4. Internetdan olingan ma’lumotlar: <http://www.zakon.ru>; <http://www.narod.ru>; <http://www.advokat.ru>; <http://www.msu.ru>; <http://www.msal.ru>; <http://kalinovsky.narod.ru>

9. Didaktik vositalar

- Kodoskop moslamasi;
- Video, audio, DVD uskunalari;
- Kompyuter va multimediali vositalar.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK INSTITUTI**

“SUD STATISTIKASI”

fanining

ISHCHI O‘QUV DASTURI

Ta’lim yo‘nalishi: 5380100 – “Yurisprudensiya”

Toshkent - 2010

Fanning ishchi o‘quv dasturi Toshkent davlat yuridik institutida ishlab chiqildi

Tuzuvchilar:

O.M.Madaliyev Toshkent davlat yuridik instituti “Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar” kafedrasi dotsenti, yu.f.n.

Taqrizchilar:

A.A.Mirzayev O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi Tadqiqot markazi bosh maslahatchisi, yu.f.n.

R.T.Haqberdiyeva O‘zbekiston Milliy Universiteti “Jinoyat huquqi va jinoyat protsessi” kafedrasi mudiri yu.f.n., dotsent

1. Kirish

“Sud statistika” fani talabalarga sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlarda hisobga olish va hisobotlarni yuritish tartibini o‘rgatishga yo‘naltirilgan.

Ushbu dastur sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi, sud statistikasining predmeti va usullari, huquqni muhofaza qilish organlarida, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro‘yxatga olish va hisobotlarni yuritish, huquqiy-ma’lumotlarni to‘plashning ijtimoiy usullari, statistik ma’lumotlarning rasmiy hisobotini yuritish va kompleks statistik tahlil uning yuridik statistikada qo‘llanishi kabi masalalarni qamraydi.

O‘quv dasturi “Sud statistika” fani bo‘yicha talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yilgan talablarga muvofiq ishlab chiqilgan.

Fan dasturi tarkibida fanning maqsadi, vazifalari va o‘rganadigan muammolari, talabalarning fan bo‘yicha egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar tavsifi, nazariy, amaliy va mustaqil ish mashg‘ulotlari hajmi va mazmuni, metodik tavsiyalar, taqvimiy mavzui rejalar, o‘quv-uslubiy adabiyotlar va didaktik vositalar ro‘yxati hamda baholash mezonlarini qamrab olgan.

Fanning nazariy va metodologik asosini O‘zbekiston Respublikasining statistikaga oid qonunlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa normativ huquqiy hujjatlar tashkil etadi.

O‘quv fanining maqsadi va vazifalari

Fanni o‘qitishdan maqsad – talabalarda jinoyatlarni ro‘yxatga olish tizimi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarda, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro‘yxatga olish va hisobotlarni yuritish tushunchalarini shakllantirishdir.

Fanning vazifasi – talabalarga sudlarda, huquqni muhofaza qilish organlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro‘yxatga olish, shu bilan bir qatorda hisob va hisobotlarni yuritish tartibini o‘rgatishdan iborat.

2. Fanni o‘zlashtirishga qo‘yiladigan talablar

“Sud statistikasi” o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- statistikaning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi, fanning predmeti, o‘rganish ob’ektlari, statistik ma’lumotlarning rasmiy hisobotini yuritish, sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari haqida **tasavvurga ega bo‘lishi**;

- jinoyatlarni ro‘yxatga olish tizimi, ro‘yxatga olishni yurituvchi organlar huquqiy asoslarini aniqlash, sud statistikasining jinoyat-huquqiy statistika; ma’muriy-huquqiy statistika; fuqarolik-huquqiy statistika tarmoqlarini farqlash **haqida nazariy bilimlarga ega bo‘lishi**;

- talaba statistik tahlil qilish, jinoyatchilikning miqdor ko‘rsatgichi, darajasi, strukturasi, dinamikasi, huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini statistik tahlil qilish, sudlanganlikni statistik tahlil qilish, jinoyat va fuqarolik ishlari bo‘yicha sud

faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari va bu yo‘nalishdagi huquqiy normalarni o‘zlashtirish, tahlil qilish borasida **amaliy ko‘nikmalarni egallashi**;

- jinoyatlarning yagona hisobini yuritish, jinoyat sodir etgan shaxslar haqida tegishli statistik kartochkalarni yuritish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rasmiy statistik hisobotlarini yuritish, sudlarda fuqarolik, xo‘jalik va jinoyat ishlari ko‘rilishi haqida hisobotlarni yuritish, sud statistikasini yuritishning zamonaviy usullaridan foydalanish **malakalarini egallashi**;

- “Sud statistika” fani yuzasidan tavsiya etilgan ma’lumotlardan xabardor bo‘lish va ularni amaliyotda qo‘llash **kompetentsiyalarga ega bo‘lishi kerak**.

3. Fanning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi

“Sud statistikasi” fani asosiy matematika va tabiiy-ilmiy fan hisoblanib, 8-semestrda o‘qitiladi. Dasturni amalga oshirish o‘quv rejasida rejalashtirilgan umumkasbiy (Moliya huquqi, Ma’muriy huquq, Fuqarolik huquqi, Fuqarolik protsessual huquqi, Jinoyat protsessual huquqi va h.k.) va ixtisoslik (“Jinoyat ijroiya huquqi”, “Bank huquqi”, “Prokuror nazorati” va h.k.) fanlaridan yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlik talab etiladi.

4.Fanning hajmi va mazmuni

4.1. Fanning hajmi

№	Mashg‘ulot turi	Ajratilgan soat	Semestr
1	Ma’ruza	10	8
2	Seminar	18	8
3	Amaliy mashg‘ulot	-	-
4	Mustaqil ta’lim	16	8
5	Kurs ishi (loyihalash)	-	-
6	Nazoratlar	-	-

4.2. Nazariy mashg'ulotlar mavzulari va ularga ajratilgan soat

	Mashg'ulotlar bo'yicha mavzulari	Ma'ruza (soat)
1.	Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi. Sud statistikasining predmeti va usullari Statistika atamasi tushunchasi. Statistikaning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi. "Sud statistika" fanining predmeti, o'rganish ob'ektlari. Sud statistika tarmoqlari: jinoyat-huquqiy statistika; ma'muriy-huquqiy statistika; fuqarolik-huquqiy statistika. Sud statistikasining yuridik fan va amaliyot uchun ahamiyati.	1
2.	Sud statistikasida statistik kuzatuvlar Statistik kuzatuv tushunchasi va uni o'tkazishni tashkil qilish. Statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot; maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlar. Statistik kuzatish turlari: faktlarni hisobga olish; to'xtovsizligi bo'yicha statistik kuzatish; joriy, davriy, bir vaqtda olib boriladigan kuzatish.	1
3.	Huquqni muhofaza qilish organlarida, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro'yxatga olish va hisobotlarni yuritish Jinoyatlarning yagona hisobi tushunchasi, jinoyatlarni ro'yxatga olish tizimi, ro'yxatga olishni yurituvchi organlar, statistik kartochkalar: jinoyatni surishtiruv natijalari haqida; jinoyatni sodir etgan shaxslar aniqlangan ishlar haqida; jinoyat ishining xarakati haqida; sudda ishlarning ko'rilish natijalari haqida hisobga olish kartochkalari. Statistik ma'lumotlarning rasmiy hisobotini yuritish. Adliya vazirligi organlarida va sudlarda statistik hisob va hisobot. Huquqiy statistik ma'lumotlarni tekshirishning avtomatik usuli.	1
4.	Huquqni muhofaza qilish organlarida statistik kuzatuvning tanlama usuli Statistik kuzatishning tanlami usuli nazariy asoslari. Tanlama ko'rsatkichlaridagi xatolarni aniqlash. Tanlama yig'indisi. Tanlash turlari. Tanlash usullari: tasodifiy tanlash, mexanik tanlash, kombinatsiyali tanlash, turdosh tanlov.	0.5
5.	Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari Statistik kuzatish usullari va ularni huquqiy tekshirishlarda foydalanish. So'roq. Suhbat. Intervyu. Anketa. Tanlama so'roq. Yurisprudensiyada sotsiologik kuzatish va ijtimoiy tajriba.	0.5
6.	Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlash.	2

	Mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar Statistik svodkalash va guruhlash tushunchasi. Statistik guruhlashtirish turlari. Tipologik, tuzilmaviy yoki varriatsion, tahliliy guruhlashtirish. Korrelatsion guruhlashtirish. Murakkab, ko'p o'lchamlik ikkilamchi guruhlashtirish. Statistik jadval elementlari. Oddiy, guruhlangan, kombinatsiyalangan jadval. Statistik ko'rsatkichlarni grafiklarda tasvirlash. Mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar tushunchasi. Taqsimlashning nisbiy ko'rsatkichlari. Uzluksizlikning nisbiy ko'rsatkichlari. Dinamikaning nisbiy miqdori. Reja bajarilishini tavsiflovchi nisbiy miqdorlar, reja bajarilishini tavsiflovchi nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblash. Taqsimlash ko'rsatkichlari, uzluksizlik ko'rsatkichlari. Indekslar. Taqsimlash qatorlari, variatsion qatorlar tushunchasi.	
7.	O'rtacha miqdor va ularni huquqiy statistikada qo'llanilishi. O'rtacha miqdorlarning tushunchasi. O'rtacha miqdorlar turlari. O'rtacha arifmetik miqdor. O'rtacha garmonik miqdor. O'rtacha kvadrat miqdor. O'rtacha geometrik miqdor. Moda va mediana. Variatsion ko'rsatkich belgilari. Variatsion qatorlarni tahlil qilish.	1
8.	Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari Dinamik qatorlar tushunchasi va ularning turlari. Dinamik qatorlarni tahlil qilish. Dinamik qatorlarni tenglashtirish. Dinamika qatorlarida mavsumiylikni o'rganish usullari.	1
9.	Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo'llanishi Statistik tahlil qilish tushunchasi. Jinoyatchilikni statistik tahlil qilish imkoniyatlari. Jinoyatchilik sabablari, huquqbuzarlarning shaxsi va jinoiy harakat motivatsiyalarini statistik tahlil qilish, jinoyatchilikning miqdor ko'rsatgichi, darajasi, strukturasi, dinamikasi. Huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini statistik tahlil qilish, sudlanganlikni statistik tahlil qilish, jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha sud faoliyatini tahlil qilishning statistik imkoniyatlari.	2
	Jami	10

4.3. Seminar mashg'ulotlari mazmuni

№	Seminar mashg'ulotlar mavzulari	Seminar mashg'ulotlari maqsadi	Kutiladigan natija	Seminar (soat)
1	Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi. Sud statistikasining predmeti va usullari	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Sud statistikasi tushunchasi va tarixi, uning predmeti va usullari to'g'risida to'liq tushunchaga ega bo'lish	2
2	Sud statistikasida statistik kuzatuvlar.	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Statistik kuzatuvlarini tashkil etish, statistik kuzatishning tashkiliy shakllari, rasmiy hisobga olish va hisobot, maxsus uyushtirilgan statistik kuzatishlarni amalga oshirish ko'nikmalariga ega bo'lish.	2
3	Huquqni muhofaza qilish organlarida, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro'yxatga olish va hisobotlarni yuritish.	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Sudlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamda boshqa muassasalarda ro'yxatga olish va hisobotlarni yuritish haqida to'liq tushunchaga ega bo'lish va ularni qo'llay olish.	2
4	Huquqni muhofaza qilish organlarida statistik kuzatuvning tanlama usuli	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik kuzatuvning tanlama usulini qo'llash, tanlama miqdordagi xatolarni aniqlash, tanlama yig'indisi va tanlash turlari haqida bilimlarni egallash va ularni amaliyotda qo'llay olish	2
5	Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari haqida nazariy bilimlarni egallash va so'roq, suhbat, intervyu, anketa, tanlama so'roq kabi statistik kuzatuvlaridan foydalana bilish.	2
6	Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlash. Mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Statistik ko'zatish materiallarini svodkalash va guruhlash ko'nikmalariga ega bo'lish, mutlaq va	2

			nisbiy ko'rsatkichlarni farqlash va ulardan foydalana bilish.	
7	O'rtacha miqdor va ularni huquqiy statistikada qo'llanilishi.	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	O'rtacha miqdor, uning turlari haqida tushunchaga ega bo'lish va ularni huquqiy statistikada qo'llay olish.	2
8	Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Dinamik qatorlar tushunchasi va uning turlari, dinamik qatorlarini tahlil etish, dinamik tahlil miqdorlari, dinamik qatorlarni tenglashtirish va dinamika qatorlarida mahsumiylikni o'rganish usullarini o'zlashtirish va ularni amaliyotda qo'llash.	2
9	Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo'llanishi	Talabalarning ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish	Kompleks statistik tahlilni amalga oshirish ko'nikmalariga ega bo'lish va uni huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida qo'llay bilish.	2
	Jami			18

5. Mustaqil ta'lim mavzulari va ularga ajratilgan soatlar

№	Mustaqil ta'lim mavzusi	Mustaqil ta'lim mazmuni	Mustaqil ta'lim shakli	Mustaqil ta'lim hajmi	Soat
	8 semestr				
1.	O'zaro bog'liqlikni o'rganishni statistik usullari	O'zaro aloqadorlik va sababiylik (sababiyat) tushunchasi. Sifat belgilari o'rtasida aloqalarni o'lchash. Juft tarmoqli (chiziqli) korrelatsiya	referat	15 bet	4
2.	Huquqiy statistika ma'lumotlari haqqoniyligi chegarasi	Statistik ma'lumotlarni haqqoniyligini nazorat qilish tushunchasi. Latent jinoyatchilikni hisobotini yuritish. Statistik ma'lumotlarni chop etish tartibi.	referat	15 bet	4
3.	Huquqiy voqealar dinamikasini statistik o'rganish	Jinoyatchilikni o'rganishda dinamik qatorlarning qo'llanilishi. Huquqiy hodisalarni o'rganishning nazariy asoslari. Huquqiy hodisalarning dinamikasini ifoda etish tartibi	referat	15 bet	4
	Jami				16

Talaba tanlov asosida ilmiy maqola va ma'ruza tezislarni tayyorlashi ham mumkin.

Izoh: Ilmiy jurnallarda chop etilgan 2 ta maqola 16 soat. (1 ta maqola 8 soat).

Ilmiy konferensiya materiallarida chop etilgan 3 ta maqola 16 soat (1 ta maqola 4 soat).

6. Fanni o'qitish jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Sud statistika” fani ma'ruza va seminar mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik, kodoskop texnologiyalaridan;

- o'tkaziladigan seminar mashg'ulotlarda ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o'tkazish, va boshqa interaktiv ta'lim usullarini (yechimlar daraxti, ishbilarmon o'yini, debatlar va h.k.) qo'llash nazarda tutiladi.

7. Taqvim mavzuiy reja

<i>№</i>	<i>Mavzu</i>	<i>Ajratilgan soat</i>	<i>Ta'lim shakli</i>	<i>Dars turi</i>	<i>Fanlararo va fan ichidagi bog'liqlik</i>	<i>Ta'lim metodlari</i>	<i>Ta'lim vositalari</i>	<i>Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati</i>	<i>Mustaqil ish topshiriqlari</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi. Sud statistikasining predmeti va usullari.	1/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabani o'quv-ilmiiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.

2.	Sud statistikasida statistik kuzatuvlar.	1/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	--	-----	----------	------------------------------------	--	--	---	--	---

3.	Huquqni muhofaza qilish organlarida, sudlarda va boshqa yuridik tashkilotlarda ro'yxatga olish va hisobotlarni yuritish	1/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	--	-----	----------	------------------------------------	--	--	---	--	---

4.	Huquqni muhofaza qilish organlarida statistik kuzatuvning tanlama usuli	0.5/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	---	-------	----------	------------------------------------	--	--	---	--	---

5.	Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning ijtimoiy usullari	0.5/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	---	-------	----------	------------------------------------	--	--	---	--	---

6.	Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlash. Mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar	2/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYuI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	--	-----	----------	------------------------------------	--	--	---	--	---

7.	O'rtacha miqdor va ularni huquqiy statistikada qo'llanilishi.	1/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYuI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYuI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	---	-----	----------	------------------------------------	--	--	---	--	---

8.	Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari	1/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	--	-----	----------	------------------------------------	--	--	---	--	--

9.	Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo'llanishi	2/2	Kunduzgi	Ma'ruza/seminar, amaliy mashg'ulot	Davlat va huquq nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Inson huquqlari, Xo'jalik huquqi va h.k.	ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium va boshqa.	Ko'rgazmali qurollar, kodoskop, tarqatma materiallari, slaydlar	1. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI, 2006. 2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O'quv qo'llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b. 3. Temirov R.Q. Xayriyev N.I. Sud statistikasi. (o'quv-uslubiy majmua). – TDYUI. 2008 y.	- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish; - tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish; - maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash; - talabaning o'quv-ilmiiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish; - faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari.
----	--	-----	----------	------------------------------------	--	--	---	---	--

8. O'quv uslubiy adabiyotlar va elektron ta'lim resurslari ro'yxati

Rahbariy adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1. – Toshkent: O'zbekiston, 1996. –364 b.
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. T.2. –Toshkent: O'zbekiston, 1996. –380 b.
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. –Toshkent: O'zbekiston, 1996. –366 b.
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. T.4. – T: O'zbekiston, 1996. –394 b.
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. T.5. –Toshkent: O'zbekiston, 1997. –384 b.
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T.6. –Toshkent: O'zbekiston, 1998. –429 b.
7. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.7. –Toshkent: O'zbekiston, 1999. –413 b.
8. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T.8. –Toshkent: O'zbekiston, 2000. –525 b.
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. T.9. –Toshkent: O'zbekiston, 2001. –439 b.
10. Karimov I. A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T. 10. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 432 b.
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. T.11. –Toshkent: O'zbekiston, 2003. –320 b.
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch-qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. T.12. –Toshkent: O'zbekiston, 2004. –400 b.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – Toshkent: O'zbekiston, 2005. –448 b.
14. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat. T.14. – Toshkent: O'zbekiston, 2006. -280 b.
15. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. T.15. – Toshkent: O'zbekiston, 2007. -320 b.
16. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo'lida. T.16. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 368 b.
17. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror riojlanishini ta'minlash – bizning oliy maqsadimiz. T.17. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 280 b.
18. Karimov I.A. Yuksak ma'anaviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
19. Karimov I.A. O'zbekiston Konstitutsiyasi – biz uchun demokratik taraqqiyot yo'lida va fuqarolik jamiyatni barpo etishda mustahkam poydevordir:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2009 yil 5 dekabr. – T.: O‘zbekiston, 2009.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning “Barkamol avlod yili” davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoyishi. 2009 yil 9 dekabr. – T.: O‘zbekiston, 2009.
 21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2010 yil 27 yanvardagi “Barkamol avlod yili” davlat dasturi to‘g‘risidagi PQ-1271-son Qarori.
 22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza, 2010 yil 27 yanvar. // Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
 23. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. 2009 yilning asosiy yakunlari va 2010 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruza, 2010 yil 29 yanvar. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligi yanada yuksaltirishdir. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
 24. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza, 2010 yil 12 noyabr. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
 25. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligini 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi, 2010 yil 7 dekabr. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010

Asosiy adabiyot

1. Luneev V.V. Yuridicheskaya statistika. - M.: Yurist, 1999. – 428 s.
2. Madaliyev O.M. Sud statistikasi. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDYUI, 2006.
3. Madaliyev O.M. Sud statistikasi: O‘quv qo‘llanma. - T.: TDYUI nashriyoti, 2009. – 289 b.
4. Ernazarov Yu.K., Achilov S.M., Ton L.G. Sudebnaya statistika. Uchebnoe posobie. – T.: Izdatelstvo TGYUI, 2009.
5. Ernazarov Yu.K. Ton L.G. Sudebnaya statistika (uchebno-metodicheskiy kompleks). – TGYUI. 2008 g

O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2003. -
2. “Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish Dasturi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 10 martdagi

PK – 24-sonli qarori. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2005 yil. 10-11 son. 34- modda.

3. “O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi to‘g‘risida” Nizom. // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2003 yil, 1-2 son. 7- modda.
4. “O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2003 yil, 1-2 son. 7- modda.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat statistikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2002 yil, № 24. 194- modda.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Karaketov Yu.M., Usmonaliyev M. Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari. - T.: O‘zbekiston, 1995. – 228 b.
2. Pravovaya statistika: Uchebnik. L.K.Savyuk. – M.: Yurist’, 1999. – 592 s.
3. Shmoylova R.A. Teoriya statistiki. - M.: Finstatinform. 1999. – 345 s.
4. Internetdan olingan ma’lumotlar: <http://www.zakon.ru>; <http://www.narod.ru>; <http://www.advokat.ru>; <http://www.msu.ru>; <http://www.msal.ru>; <http://kalinovsky.narod.ru>

9. Didaktik vositalar

- Kodoskop moslamasi;
- Video, audio, DVD uskunalari;
- Kompyuter va multimediali vositalar.

10. Baholash mezonlari

Semestrlar bo'yicha bilimni nazorat qilish turlari

<i>Semestr</i>	<i>Nazorat turi</i>	<i>%</i>	<i>Maksimal ball (100%)</i>	<i>O'tish bali (55%)</i>
8-semestr	1-joriy	10	10	5,5
	2-joriy	10	10	5,5
	3-joriy	10	10	5,5
	4-joriy (must. ta'l.)	10	10	5,5
	Jami:	40	40	22
	1-oraliq	15	15	8,25
	2-oraliq	15	15	8,25
	Jami:	30	30	16,5
	Yakuniy	30	30	16,5

Talaba bilimini baholash

qoniqarsiz		qoniqarli		yaxshi		a'lo	
<i>ball</i>		<i>ball</i>		<i>ball</i>		<i>ball</i>	
min	max	min	max	min	max	min	max
0	54	55	70	71	85	86	100

MUNDARIJA

KIRISH	3
Fandan o‘tiladigan mavzular va ular bo‘yicha mashg‘ulot turlariga ajratilgan soatlarning taqsimoti	5
Kursni o‘rganish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar	6
Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakli va mazmuni	9

Mavzular ro‘yxati

1-Mavzu. Sud statistikasining umumiy tushunchasi va tarixi.	
Sud statistikasining predmeti va usullari	10
Mavzuga oid qisqacha materiallar	10
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	15
Test savollari	16
Nazorat savollari	18
Sxemalar	19
Ta’lim berish texnologiyasining modeli	22
Amaliy mashg‘ulotning texnologik xaritasi	23
2-Mavzu. Sud statistikasida statistik kuzatuvlar	26
Mavzuga oid qisqacha materiallar	26
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	29
Test savollari	30
Nazorat savollari.....	32
Sxemalar	33
Ta’lim berish texnologiyasining modeli	35
Amaliy mashg‘ulotning texnologik xaritasi	36
3-Mavzu. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, sudlar va boshqa muassasalarning hisob va hisobdorligi	38
Mavzuga oid qisqacha materiallar	38
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	44
Test savollari	46
Nazorat savollari.....	48
Sxemalar	49
Ta’lim berish texnologiyasining modeli	52
Amaliy mashg‘ulotning texnologik xaritasi	53
4-Mavzu. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda statistik kuzatuvning tanlama usuli.....	55
Mavzuga oid qisqacha materiallar	55
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	57
Test savollari	59

Nazorat savollari.....	61
Sxemalar	62
Ta'lim berish texnologiyasining modeli	64
Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi.....	65

5-Mavzu. Huquqiy ma'lumotlarni to'plashning

ijtimoiy usullari	67
Mavzuga oid qisqacha materiallar	67
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	70
Test savollari	72
Nazorat savollari.....	75
Sxemalar	76
Ta'lim berish texnologiyasining modeli	77
Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi.....	78

6-Mavzu. Statistik kuzatish materiallarini svodkalash va guruhlashtirish.

Mutloq va nisbiy ko'rsatkichlar	80
Mavzuga oid qisqacha materiallar	80
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	88
Test savollari	90
Nazorat savollari.....	92
Sxemalar	93
Ta'lim berish texnologiyasining modeli	96
Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi.....	97

7-Mavzu. O'rtacha miqdor (miqdorlar) va ularni huquqiy statistikada qo'llanilishi.....

qo'llanilishi.....	99
Mavzuga oid qisqacha materiallar	99
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	104
Test savollari	105
Nazorat savollari.....	107
Sxemalar	108
Ta'lim berish texnologiyasining modeli	110
Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi.....	111

8-Mavzu. Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari.....

8-Mavzu. Huquqiy statistikaning dinamik qatorlari.....	113
Mavzuga oid qisqacha materiallar	113
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	117
Test savollari	118
Nazorat savollari.....	120
Sxemalar	121
Ta'lim berish texnologiyasining modeli	123
Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi.....	124

9-Mavzu. Kompleks statistik tahlil va uni yuridik statistikada qo‘llanishi	126
Mavzuga oid qisqacha materiallar	126
Mavzuga oid qisqacha tushuncha, qoida va iboralar	132
Test savollari	133
Nazorat savollari.....	135
Sxemalar	136
Ta’lim berish texnologiyasining modeli	137
Amaliy mashg‘ulotning texnologik xaritasi.....	138
 FAN BO‘YICHA YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI.....	 140
 O‘quv-uslubiy adabiyotlar va elektron ta’lim resurslari ro‘yxati	 142
 “Sud statistika” fanidan ishchi o‘quv dasturi	 145

X.Z.Qo‘chqorov

SUD STATISTIKASI

O‘quv-uslubiy qo‘llanma

Muharrir: **Q.Matqurbonov.**
Texnik muharrir: **A.Boymamatov.**
Kompyuterda sahifalovchi: **T.Ashirov.**

Bosishga ruhsat etildi: 13.01.11.
Hajmi: 10,3. Adadi: 100. Buyurtma: № 720.
TDYUI kichik bosmaxonasida bosildi.
Toshkent shahri, Sayilgoh, 35.